

LIETUVOS KARIUOMENĖS ISTORIJA

**PARTIZANŲ
GENEROLAS**

JONAS ŽEMAITIS-VYTAUTAS

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

ALFONSAS EIDINTAS
DARIUS JUODIS
GINTAUTAS SURGAILIS

PARTIZANŲ GENEROLAS
JONAS ŽEMAITIS–VYTAUTAS

Vilnius, 2020

PARTIZANŲ GENEROLAS
JONAS ŽEMAITIS –
VYTAUTAS

Vytautas

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Atsakingasis redaktorius

Andrius Tekorius

Recenzantai

Dr. Algimantas Kasparavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

Prof. dr. Vykintas Vaitkevičius
(Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas)

Kalbos redaktorė Jolanta Budreikienė

- © Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2020
- © Alfonsas Eidintas, 2020
- © Darius Juodis, 2020
- © Gintautas Surgailis, 2020

ISSN 1822-4423

ISBN 978-609-8277-04-3

ĮVADAS / 8

- 1 Jono Žemaičio vaikystė ir jaunystė, Karo mokykla / 15
- 2 Lietuvos kariuomenės karininkas / 21
- 3 Artilerijos karo meno studijos Prancūzijoje / 29
- 4 Paskutiniai metai Lietuvos kariuomenėje, okupacija / 37
- 5 Kelias į rezistenciją / 47
- 6 Antisovietinės partizaninės kovos pradžia / 53
- 7 Pirmieji partizanavimo metai / 63
- 8 Asmeninė drama / 77
- 9 Rinktinės vadas / 83
- 10 Apygardos vadas / 93
- 11 J. Žemaičio pastangos suvienyti partizaninį judėjimą / 103
- 12 Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio įkūrimas ir
1949 m. vasario 16 d. deklaracija / 113
- 13 Laisvės kovotojų vadas / 125
- 14 Sunki liga / 135
- 15 Nelaisvėje / 147

PABAIGOS ŽODIS / 153

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ / 159

Santrumpos

AP – artilerijos pulkas

ap. – apyrašas

b – byla

BDPS – Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdis

d. – diena

f. – fondas

gen. – generolas

gen. ltn. – generolas leitenantas

gen. št. – generalinio štabo

JKA – Jungtinė Kęstučio apygarda

kpt. – kapitonas

l – lapas

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LKP – Lietuvos komunistų partija

LLA – Lietuvos laisvės armija

LLGS – Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga

LLKS – Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis

LVR – Lietuvos vietinė rinktinė

LTN. – leitenantas

MGB (rus. k. Министерство государственной безопасности) – Valstybės saugumo ministerija

MVD (rus k. Министерство внутренних дел) – Vidaus reikalų ministerija

NKGB (rus. k. Народный комиссариат государственной безопасности) – Valstybės saugumo liaudies komisariatas

NKVD (rus. k. Народный комиссариат внутренних дел) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas

plk. – pulkininkas

plk. ltn. – pulkininkas leitenantas

prof. – profesorius

SMERŠ (santrumpa rusų k. Смерть шпионам – Mirtis šnipams) – SSRS karinė kontržvalgyba

SSKP – Sovietų Sąjungos komunistų partija

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

t. – tomas

vyr. ltn. – vyresnysis leitenantas

VLIK – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas

VLKSO – Vieninga laisvės kovos sąjūdžio organizacija

žr. – žiūrėta

IVADAS

Įvadas

Vilniuje, pačiame miesto centre, pastatytas iškilus paminklas generolui Jonui Žemaičiui-Vytautui. Už jo – Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. Jeigu nuvyksite į Antakalnį, prie įėjimo į erdviame lauke išsidėsčiusių pastatų kompleksą rasite užrašą „Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija“. Net jeigu nieko nežinote apie šį žmogų, vien iš šių dviejų vietų šalies sostinėje suprassite, kad tai neeilinė šiuolaikinės Lietuvos istorijos asmenybė, kad šalies visuomenė aukštai vertina jo nuveiktus darbus ir kovą už šalies laisvę.

Lietuvių karvedžiai paprastai buvo aukštinami prisimenant Lietuvos viduramžių epochą, kai didieji kunigaikščiai vedavo lietuvių pulkus į mūšius prieš Maskvą, Aukso ordą, kryžiuočius, ir neabejotinai pats gerbiamiausias senovės Lietuvos karo vadas yra Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, vadovavęs jungtinei Lenkijos ir Lietuvos kariuomenei Žalgirio mūšyje 1410 metais.

Nuo pat 1795 m. jungtinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – padalijimo tarp Rusijos, Prūsijos ir Austrijos-Vengrijos atgimstanti lietuvių tauta su okupacija nesusitaikė ir per daugiau kaip 120 metų trukusį Rusijos imperijos valdymą puoselėjo idėją išsikovoti autonomiją, išsilaisvinti ir pagaliau atkurti nepriklausomą valstybę – tokia vizija atbundančiai, lietuviškai kalbančiai tautai, jai iškilus iš užmaršties, įtvirtino pasitikėjimą savo jėgomis, kad tauta yra pajėgi, turi ryžto ir noro pati save valdyti. Susiklosčius palankioms aplinkybėms Lietuvos Tarybai 1918 m. vasario 16 dieną paskelbus apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, netikėtai žlugus dviem kaimyninėms imperijoms, didelių pastangų kaina apsigynusi ginklu nepriklausomybės karuose, Lietuva išsaugojo nepriklausomybę, gavo tarptautinį pripažinimą (1921 m. ji tapo Tautų Sąjungos nare, 1922 m. ją pripažino didžiosios valstybės) ir įsiliejo į Europos valstybių šeimą kaip jauna demokratinė respublika.

Jonas Žemaitis – nepriklausomybės pirmosios kartos vaikas, kuris jau lankė lietuvišką mokyklą, gimnaziją, kuris savo akimis stebėjo, kaip karo metu apiplėš-

ta, deginta atsikūrė ir išaugo Lietuvos valstybė – 1922 m. priimta demokratinė Konstitucija, įvesta sava valiuta, sukurta valiutos įvedimo įstatymų ir bankinė sistema, priimta daugybė reikalingiausių ekonomiką reguliuojančių įstatymų, sukurta pajėgi ginti šalies nepriklausomybę kariuomenė, vykdant žemės reformą įvykdyta tikra revoliucija, pavertusi Lietuvos kaimo gyventojus ūkininkais – dėl reformos sudaryti 39 000 naujakurių ūkių su 363 000 ha žemės (vidutiniškai kiekvienam ūkiui po 9,4 ha), o 26 000 mažžemių ūkių pridėta vidutiniškai kiekvienam po 3,5 ha žemės. Dvarų parceliacija apėmė beveik 26 proc., o plačiąja prasme, įskaitant kaimų skirstymą į vienkiemius, – apie 56 proc. visos šalies teritorijos. Ši reforma padėjo modernizuoti šalies ūkį – jeigu baigiantis Pirmajam pasauliniam karui dirvonavo apie 35 proc. visos dirbamos žemės, tai 1921 m. – tik 6 procentai. Jau 1922 m. pagal pasėlių plotą ir javų derlių Lietuva pasiekė prieškarinį lygį, o pagal gyvulių skaičių jį viršijo¹.

1924–1925 m. prieškarinį lygį pasiekė ir Lietuvos pramonė. Suklestėjo švietimas – iki 1923 m. pradžios dvigubai išaugo mokyklų skaičius, trigubai padaugėjo (iki 117 000) moksleivių skaičius. Įkurtos būtinos valstybės gyvavimui valstybinės institucijos, veikusios lietuvių kalba, prasidėjo greitai augantis sporto judėjimas, įsteigti Aukštieji kursai Kaune netrukus peraugo į Lietuvos universitetą – jis atidarytas 1922 m. vasario 16 dieną. Per nepilnus du dešimtmečius jis parengė 3 700 specialistų, mokslininkų, pedagogų. Lietuvių kalba tapo valstybine ne tik civilinėse įstaigose, bet ir oficialia vyriausybės, ministerijų, kariuomenės, mokslo ir mokslinių tyrimų kalba. Gimė naujos tradicijos – 1924 m. Kaune surengta pirmoji šalies dainų šventė.

Po 1923 m. rugsėjo 17 d. įvykusio pirmojo Lietuvos gyventojų surašymo paaiškėjo, kad šalyje yra 2 028 971 gyventojas (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų). Lietuviai sudarė 82 proc., žydai – 7 proc., vokiečiai – 4 proc., lenkai 3 – proc., rusai – 2,3 proc. gyventojų. Tautinės mažumos laisvai puoselėjo savo kalbą ir kultūrą. Lietuva buvo žemės ūkio šalis – kaime gyveno 84 proc. gyventojų, o lietuviai sudarė 91 proc. visų kaimo gyventojų. Daugumą visų profesijų atstovų šalyje sudarė lietuviai, tačiau eksporte ir importe tradiciškai dominavo žydų verslininkai, be to, žydai sudarė 83 proc. visų prekybos įmonių savininkų, o lietuviai – 13 procentų².

1 Lietuva skaitlinėmis. Diagramų albumas, Kaunas, 1924 (puslapiai nenumeruoti). Plačiau apie Lietuvos ekonomiką ir pažangą žr. Gedimino Vaskelos parašytą skyrių kn.: *Lietuvos istorija*. X tomas, II dalis (Nepriklausomybė 1918–1940 m.), Vilnius: LII, 2015, p. 239–282.

2 Bumblauskas, A., Eidintas, A., Kulakauskas, A., Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*. Trečias leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 243.

Apie 330 tūkst. lietuvių tuo metu gyveno JAV (iš jų 180 tūkst. buvo gimę Lietuvoje), apie 100 tūkst. – Vilniaus krašte, tiek pat Mažojoje Lietuvoje (daugiausia Klaipėdos krašte), dar 6 tūkst. – Anglijoje. Pirmaisiais nepriklausomybės metais tūkstančiai emigrantų grįžo į Lietuvą, pirko žemę, pradėjo verslus, atidarė pramonės įmones, bankus. JAV lietuvių siunčiami pinigai sudarė 1/10 Lietuvos valstybės biudžeto dalį, išėvijos politinės srovės finansavo Lietuvos politines partijas, rinko aukas valstybės kūrimo ir kultūros darbams. Jaunasis Jonas Žemaitis ir dešimtys tūkstančių jaunuolių regėjo, kaip Lietuva stojosi ant savo kojų ir kad nepavyko tik viena – išspręsti istorinės sostinės Vilniaus likimo, kurį užėmė Lenkija, tik 1923 m. pradžioje pavyko prisijungti Versalio sutartimi atriektą nuo Vokietijos Klaipėdą, taip Lietuva įgijo uostą Baltijos jūroje. Šios dviejų kraštų priklausomybės problemos tapo svarbiausiomis Lietuvai ir jos diplomatinei tarnybai per visą dvidešimtmetį.

Kovų lauke apgynus Lietuvos nepriklausomybę, taikos ir kūrybinio darbo laikotarpis, deja, truko neilgai. 1939 m. rugpjūčio 23 d. Sovietų Sąjungai ir Vokietijai Maskvoje pasirašius nepuolimo sutartį bei slaptuosius protokolus, buvo nulemtas Baltijos valstybių, tarp jų ir Lietuvos Respublikos, likimas, o nacių ir sovietų suokalbis galutinai įtvirtintas rugsėjo 28 d. draugystės ir sienų sutartimi ir dar keliais slaptais susitarimais. 1940 m. birželio 15 d. SSRS vyriausybė, pažeisdama tarptautinę teisę bei visas dvišales sutartis, ultimatumu pareikalavusi pakeisti Lietuvos vyriausybę ir įsileisti neribotą papildomą Raudonosios armijos kontingentą, peržengė Lietuvos sienas ir okupavo visą šalies teritoriją. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, sovietinius okupantus pakeitė naciai, o 1944 m. į Lietuvą vėl sugrįžo ankstesnieji okupantai, tik šį kartą, skirtingai nei 1940 metais, buvo sutikti lietuvių tautos pasipriešinimo kova – su ginklu rankoje.

Pirmieji partizanų būriai kovai su sovietiniais okupantais pradėjo burtis jau 1944 m. vasarą–rudenį ir beveik 10 metų lietuviai vedė nelygią kovą su SSRS represiniais daliniais. Į partizanų būrius išėjo dešimtys tūkstančių Lietuvos vyrų, tarp kurių buvo Jonas Žemaitis – viena iškiliausių lietuvių tautos asmenybių, talentingas karys, žymus partizanų ginkluotųjų pajėgų organizatorius ir jų vienytojas, paskirtas nacionalinio pasipriešinimo vadu. Jeigu būtų susidariusios palankios tarptautinės aplinkybės, o Lietuva išsilaisvinusi iš sovietinės okupacijos po 1949 m. vasario, iki susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eitų Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (LLKS) Tarybos Prezidiumo pirmininkas. Taip nustatyta 1949 m. vasario 16 d. visų Lietuvos partizanų vadų pasirašytoje Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Deklaracijoje. Būtent Jonas Žemaitis (partizaninis slapyvardis Vytautas) buvo iš-

rinktas LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininku, paskirtas pirmuoju ir vieninteliu partizanų generolu.

Partizanų, pasivadinusių laisvės kovotojais, 1949 m. deklaracijos, Sąjūdžio Tarybos, atstovavusios visoms Lietuvos teritorijoje esančioms vieningos vadovybės vadovaujamos karinėms visuomeninėms grupėms, svarba buvo simboliškai pakylėta 2009 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtoje deklaracijoje „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo valstybės vadovu“, kurioje sakoma, kad „nuo 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracijos priėmimo iki mirties 1954 m. lapkričio 26 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis buvo kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovas, faktiškai vykdęs Respublikos Prezidento pareigas“.

Šia Lietuvos Seimo deklaracija buvo atkurtas istorinis teisingumas ir pagerbtas žmogus, vadovavęs kovai prieš sovietinius okupantus.

Kas buvo šis žmogus? Kokios sąlygos ir įsitikinimai jam ir panašiems į jį suteikė jėgų kovoti prieš daug stipresnį ir klastingesnį priešą, iš kur ta nepaprasta stiprybė, ryžtas ir drąsa? Tai neabejotinai nulėmė išugdytas pareigos jausmas, meilė savo kraštui ir žmonėms, o ir pati Lietuvos istorija, persmelkta nuolatinio ryžto kovoti dėl Lietuvos valstybės, jos nepriklausomybės ir tautos išsaugojimo.

Jie žinojo, už ką kovoja, kodėl išėjo į karą po karo – už laisvą, nepriklausomą demokratinę Lietuvą.

Įsitraukimas į ginkluotą kovą prieš okupacinį sovietų režimą, už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą buvo drąsus apsisprendimas. Kadangi vieniems partizanams tikėtis pasiekti pergalę buvo neįmanoma, kuri laiką tikėtasi artėjančio Vakarų ir komunistinės SSRS konflikto. Demokratinės, laisvos Lietuvos Respublikos atkūrimas sietas su Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir būsimąja Taikos konferencija. Partizanai tikėjo Atlanto chartijos principais, vėliau – Visuotine Žmogaus teisių deklaracija, kuri buvo priimta Jungtinių Tautų Organizacijoje 1948 m. gruodžio 5 d., Ženevos konvencija, priimta 1949 m. rugpjūčio 12 d., ir kitais tarptautinės teisės instrumentais. Pasiekus pergalę, partizanų pajėgos turėjo atkurti nepriklausomos Lietuvos valdžią, todėl partizanai stengėsi vilkėti Lietuvos kariuomenės uniformas, segėti skiriamuosius ženklus, priėmė savo statutus ir rengė kovotojų mokymus. SSRS, po reokupacijos karine jėga vėl pavertusi Lietuvą savo dalimi, negailestingai slopino laisvės siekius, bet kokią opoziciją ir pasipriešinimą komunistinei ideologijai, prievarta mobilizavo vyrus į kariuomenę, degino kaimus, suimtus rezistentus kankino tardydama, naikino fiziškai, grūdė į kalėjimus, trėmė į Sibirą. Visa sovietinė karinė-policinė prievartos mašina pirmiausia buvo nukreipta prieš ginkluotą rezistenciją, laisvės kovotojų grupes, vadinant sovietų vykdytas represijas „priemonėmis prieš banditizmą“.

„lietuvių buržuazinį nacionalizmą“. Kiekvienas individualus apsisprendimas ir išėjimas į ginkluotą kovą su milžinišką karinį pranašumą turėjusiu režimu reiškė pasiaukojimą laisvei ir nepriklausomybei, grėsmę būti nukautam susidūrimuose, apsupimuose, pasalose, geriausiu atveju ilgus metus pūti Sibiro lageriuose. Be to, partizanas dar rizikavo ir savo šeima, kuri, sovietams atskleidus partizano tapatybę, paprastai būdavo persekiojama, tardoma, dažniausiai deportuojama į Rytus, atimant visą turtą. Partizanų karo pabaigoje, taip ir nesulaukus paramos iš Vakarų, sumažėjusios partizanų grupelės požeminiuose bunkeriuose slėpėsi nuo nuolatinių NKVD dalinių teritorijų šukavimo, leido savo spaudą, o 1949 m. vie-ningos laisvės kovotojų vadovybės sudarymas siuntė žiną, kad pasipriešinimas dar gyvas iki pat 1953 metų.

1

JONO ŽEMAIČIO
VAIKYSTĖ IR
JAUNYSTĖ,
KARO MOKYKLA

Jono Žemaičio vaikystė ir jaunystė, Karo mokykla

Jonas Žemaitis gimė 1909 m. kovo 15 d. Kretingos apskrityje, Palangoje³, lietuvių katalikų Jono ir Petronėlės Žemaitaičių šeimoje, kurie vėliau pavardę pasikeitė į trumpesnę – Žemaitį. Tėvas tuo metu dirbo grafo Aleksandro Tiškevičiaus ūkyje pienininkystės meistru, motina rūpinosi trimis vaikais. Gimus Jonui, šeima persikėlė gyventi į Lenkiją, pas Lomžos mieste įsikūrusius Petronėlės Daukšaitės-Žemaitienės tėvus ir brolių. Mūsų herojaus Jono mamos brolis Aleksandras Daukša turėjo stambią nuosavą pieninę. J. Žemaičio tėvai joje įsidarbino, o Jonas mieste lankė pradinę mokyklą (prieš einant į mokyklą pavardė pradėta rašyti kaip Žemaitis), ten pramoko ir lenkų kalbos.

Žemaičių šeima apie 1917 m. Sėdi iš kairės: senelis Antanas Daukša, motina Petronėlė Žemaitienė, tėvas Jonas Žemaitis. Stovi vaikai: Kotryna ir Jonas.

³ 2-ojo artilerijos pulko leitenato Žemaičio Jono tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 8, b. 93, l. 446.

1917 m. Žemaičių šeima grįžo į Lietuvą ir apsigyveno tėviškėje, Raseinių apskrities Šiluvos valsčiaus Kiaulininkų kaime. Tačiau jau po metų šeimai teko išsikraustyti į Raseinius⁴. Lietuvai atkūrus savo valstybę, tėvas dirbdamas įvairius darbus važinėjo iš vienos vietovės į kitą.

Tėvas buvo artimas laisvamaniams, apsišvietęs žmogus, tad stengėsi išmoksinti ir vaikus. Duktė Kotryna ir sūnus Jonas mokėsi Raseinių gimnazijoje (trečiasis sūnus mirė dar mažas). Šeštoje klasėje Jonas susidomėjo socialdemokratinės pakraipos būreliu, tačiau susižavėjimas buvo trumpalaikis.

Tėvas tikėjosi, kad sūnus Jonas pratęs jo verslą, taps pienininkystės specialistu, tačiau paties Jono planai buvo kitokie. Priešingai tėvų norams, 1926 metais, baigęs šešias Raseinių gimnazijos klases, išvyko į Kauną. Jo svajonė buvo tapti Lietuvos karininku.

Sava kariuomene ir ypač Karo mokykla Kaune lietuvių visuomenė didžiavosi – po ilgų svetimųjų valdymo metų buvo ruošiami lietuvių karininkai, mokomi patriotine dvasia, sava kariuomenė buvo naujas visuomenės ir valstybės suverenumo papuošalas. Į juos dėtos viltys, kad kariuomenė apgins, padės atvaduoti Vilniaus kraštą (dėl kurio su Lenkija nebūta net diplomatinių santykių), kad pavyks išlaikyti Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą, kuris pripažintas Lietuvai, bet autonomijos teisėmis išlaikoma vokiečių kalba ir vokiškojo švietimo, teismų sistema. Tapdamas karininku Jonas Žemaitis tikėjosi būti naudingiausias Lietuvai Tėvynei.

1926 m. rugsėjo 10 d. Jonas Žemaitis, išlaikęs stojamuosius lietuvių kalbos ir istorijos egzaminus, įstojo į Karo mokyklą⁵, pasirinko artilerijos karininko specializaciją.

Karo mokyklos 1926 m. stojimo laida studijavo pagal 3 metų programą. Pagal nustatytą programą, pirmojo kurso kariūnai būdavo siunčiami į pasirinktos specializacijos karines dalis (dabar – daliniai) metus laiko tarnauti eiliniaus kareiviais. Tokia praktika padėdavo būsimiesiems karininkams gerai suprasti kareivio padėtį, susipažinti su savo ginklo rūšies karinių dalinių veikla, gyvenimo sąlygomis, tradicijomis. Kariūnai kartu su kareiviais dalyvauddavo manevruose, lauko pratybose ir kitoje veikloje. Tačiau kaip būsimi karininkai jie turėdavo ir tam tikrų specifinių, besiskiriančių nuo šauktinių kareivių pareigų. Jiems tekdavo skaityti kareiviams paskaitas, rengti įvairias programas, būti beraščių kareivių, kurių dar pasitaikydavo, mokytojais – mokyti juos skaityti ir rašyti, kitų pradžios mokyklos disciplinų.

4 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, Vilnius: Genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1998, p. 18.

5 2-ojo artilerijos pulko leitenato Žemaičio Jono tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 8, b. 93, l. 446–447.

Karo mokyklos kariūnai. Sėdi trečias iš kairės Jonas Žemaitis.

Karininkai tik mokėsi demokratijos, todėl politikavo, o nepatenkinti kairiųjų partijų valdymu tautinės krypties karininkai 1926 m. gruodžio 17 d. surengė perversmą, užėmė svarbiausius Kauno strateginius taškus ir padėjo grįžti į valdžią pirmajam valstybės prezidentui Antanui Smetonai.

J. Žemaitis į politiką nesikišo, neišvėlė į radikalių nacionalistų voldemarininkų sąjūdį, buvusį itin populiarių tarp jaunųjų karininkų, po perversmo pamažu nurimo ir politinės aistros. J. Žemaitis tuo metu ėmėsi karinių disciplinų studijų.

Pasibaigus nustatytam buvimo kariniuose daliniuose laikui, kariūnams toliau mokslai tęsdavosi Karo mokykloje pagal pasirinktos specializacijos programą. J. Žemaitis į Karo mokyklos jaunesnįjį kursą atvyko 1927 m. rugsėjo 20 d. Prsidėjo intensyvūs mokslai, kurie J. Žemaičiui sekėsi neblogai ir jau 1928 m. gegužės 15 d. kariūnas J. Žemaitis perkeliamas į vyresnįjį kursą, o lapkričio 18-ąją prisiekė Lietuvai⁶.

Kariūnai ne tik mokėsi, bet ir gyveno įdomų kultūrinį gyvenimą, lavinosi. Mokykloje vykdavo šokių vakarai, kariūnai lankydavo kino teatrus, spektaklius, parodas, vykdavo į ekskursijas, per šventes dalyvaudavo Kaune vykstančiuose kariuomenės paraduose ir kt.

1929 m. vasario 3 d. J. Žemaičio svajonė išsipildė, jis buvo paskirtas į artiler-

⁶ Leitenanto Žemaičio Jono tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 5, b. 3120, l. 34.

ristus. Birželio mėn. atliko mėnesio praktiką Antrajame pėstininkų pulke, nuo liepos 3 iki rugpjūčio 22 d. atliko stažuotę Atskirojoje artilerijos grupėje. Prieš baigiamuosius egzaminus J. Žemaitis kartu su kitais būsimaisiais artileristais rugsėjo mėn. du kartus dalyvavo manevruose Trečiajame artilerijos pulke Varėnos poligone⁷.

Po trejų metų studijų Karo mokykloje, išlaikius visus egzaminus, 1929 m. spalio 6 d. ją baigus, Jonui Žemaičiui Respublikos Prezidento Antano Smetonos spalio 6 d. aktu Nr. 416 buvo suteiktas leitenanto laipsnis⁸.

Šios XI Karo mokyklos laidos išleistuvės sutapo su Karo mokyklos švente – naujos kovinės vėliavos Karo mokyklai įteikimo ceremonija.

Laipsnių suteikimo ceremonija irgi buvo įspūdinga, jaudinanti. Jau karininkų uniformomis persirengusiems buvusiems kariūnams, o ką tik po perskaityto Respublikos Prezidento dekreto – leitenantams, Respublikos Prezidentas priklaupusio leitenanto petį paliesdavo kardu tardamas žodžius: „Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk!“ Kiekvienas karininkas paimdavo į rankas kardą, kaip karininko garbės simbolį, pabučiuodavo ašmenis, kardą įkišdavo į makštį ir grįždavo į rikiuotę. Tokią ceremoniją atliko ir ltn. Jonas Žemaitis.

Po to sekė priesaikos davimo ceremonija. Priesaikos žodžius skaitė Lietuvos kariuomenę įsimylėjęs arkivyskupas Pranciškus Karevičius, o ką tik tapę karininkais kariūnai, pakėlę dešinę ranką, juos iškilmingai kartojo. Tuo metu orkestras tyliai griežė giesmės „Marija, Marija“ melodiją⁹.

Karo mokykla nepriklausomybės metais parengė XX laidų, XXI laida jau baigta ruošti 1940 m. rudenį sovietų okupacijos sąlygomis. Karo mokykla parengė apie 1 200 jaunesniųjų karininkų. Iš viso Karo mokykla su 14 aspirantų laidų parengė 1 905 tikrosios karo tarnybos karininkus ir 2 585 atsargos karininkus¹⁰. Svarbu, jog Karo mokyklos darbas leido per kariūnų-aspirantų instituciją ruošti atsargos karininkus, nuo 1921 m., siekiant suvienodinti karininkų žinių lygį, įsteigti Aukštuosius karininkų kursus, o nuo 1931 m., vykdyti Generalinio štabo akademijos studijas.

7 Ten pat.

8 Įsakymas kariuomenei Nr. 78. 1929 m. spalio 7 d.

9 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 27–29.

10 Žigaras, F. *Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940*. I dalis. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2018, p. 203, 293–294.

2

LIETUVOS
KARIUOMENĖS
KARININKAS

Leitenantas Jonas Žemaitis 1931–1934 m.

Lietuvos kariuomenės karininkas

Krašto apsaugos ministro įsakymu 1929 m. spalio 6 d. ltn. J. Žemaitis buvo paskirtas į Antrąjį artilerijos pulką, dislokuotą Kėdainiuose¹¹, pulkui tuo metu vadovavo plk. ltn. Justinas Kibirkštis. Jis atvykusį jauną leitenantą paskyrė 5-osios baterijos jaunesniuoju karininku. Tai pareigos, esančios arčiausiai kareivių. Būtent jaunesniesiems karininkams pagrindinė atsakomybė buvo patikėtų karių parengimas: naujokų mokymas, užsiėmimai klasėse ir aikštėje, šaudymo pratybos poligone. Ltn. J. Žemaitį kariai greitai pamėgo už paprastumą, esminių dalykų išmanymą, gebėjimą bendrauti.

1930 m. gegužės pradžioje ltn. J. Žemaitis, kartu su savo baterija pirmą kartą išvyko į poligoną atlikti šaudymo pratimų. Artileristai į poligoną vasarą išvykdavo pirmieji, kad galėtų pašaudyti koviniais sviediniais, nekeldami grėsmės kitiems kariams. Šaudymų pratimai paprastai pasibaigdavo pratybomis tarp „mėlynųjų“ ir „raudonųjų“. Šitaip suskirstyti į grupes rungtyniaudavo, kas pasieks geresnių rezultatų. Šaudymo pratimus stebėdavo aukštoji karinė vadovybė.

1931 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujam Karininkų laipsnių įstatymui, J. Žemaičio turimas leitenanto laipsnis buvo pakeistas į jaunesniojo leitenanto laipsnį, tačiau jau spalio 29 d. J. Žemaitis paskiriamas 5-osios baterijos vyresniuoju karininku.

Tarpukario Lietuvos kariuomenėje karininkai kvalifikaciją keldavo Vytauto Didžiojo karininkų kursuose. 1932 m. spalio 1 d. jauną ir perspektyvų karininką pulko vadovybė pasiuntė kelti savo kvalifikaciją į šių kursų Artilerijos skyrių. Jis pradėjo studijas 5-ojoje šių kursų laidoje, tačiau dėl kursų pertvarkymo 1933 m. rugpjūčio 2 d. buvo perkeltas į Karo mokyklos Artilerijos skyrių, kurį sėkmingai baigė 1933 m. rugsėjo 9 d. ir vėl grįžo tęsti tarnybos į Antrąjį artilerijos pulką¹².

11 Įsakymas kariuomenei Nr. 78. 1929 m. spalio 7 d.

12 Kapitonu Jono Žemaičio tarnybos eiga. *LCVA*, f. 930, ap. 8, b. 112, l. 66 a.p.

Gabus karininkas kilo ir karjeros laiptais – 1933 m. lapkričio 20 d. J. Žemaitis pakeliamas į leitenantus¹³. 1934 m. sausio 3 d. jis paskiriamas 5-osios baterijos vyresnioju karininku, kovo 21 d. – 3-iosios artilerijos grupės orientacijos karininku. Pasikeitus pareigoms teko dažniau būti poligone. Tais metais nuo balandžio iki liepos ltn. J. Žemaitis net keturis kartus su savo kariais buvo išvykęs į šaudymo pratybas poligone¹⁴.

Artilerijos šaudymams labai svarbų vaidmenį vaidina oro sąlygos, todėl artilerijos karininkai organizuodami ir vadovaudami šaudymams turi išmanyti vėjo kryptį, atsižvelgti į kritulius, oro temperatūrą, apšvietimą. Ltn. J. Žemaitis 1934 m. rugpjūčio 11–29 d. buvo pasiūstas į meteorologijos kursą¹⁵. Įgytos žinios jaunam karininkui buvo labai reikalingos. Lietuvos kariuomenės turima labai įvairių kalibrų artilerija buvo keičiama, ji modernėjo: senieji pabūklai buvo parduodami, perkamos naujų sistemų patrankos, todėl tarnauti tokiuose daliniuose buvo įdomu ir prasminga.

Tarpukario Lietuvos kariuomenėje labai populiarus buvo sportas. Kariuomenės futbolo, krepšinio komandos, lengvaatlečiai, raiteliai darė didelę įtaką šalies sportui. Buvo ne tik kultivuojamos beveik visos sporto šakos, bet ir skiriamas dėmesys bendrajam karininkų ir kareivių lavinimui. Už fizinį rengimą būdavo atsakingi jaunesnieji karininkai, o kad jie turėtų reikiamų žinių karių lavinimo procesui organizuoti, buvo rengiami fizinio lavinimo instruktoriai. Tokius Fizinio lavinimo karininkų instruktorių kursą prie Kūno kultūros rūmų nuo 1934 m. rugsėjo–spalio mėnesiais baigė ir ltn. J. Žemaitis¹⁶, dėl to 1935 m. sausio 4 d. buvo paskirtas pulko sporto vadovo padėjėju.

1935 m. sausio 22 d. ltn. J. Žemaitis buvo perkeltas į 4-ąją artilerijos bateriją, dislokuotą Klaipėdoje, vyresnioju karininku. Šiuo karinės vadovybės sprendimu J. Žemaitis buvo labai patenkintas, nes jis buvo gimęs Palangoje, Kretingoje gyveno tėvas¹⁷.

Tuo tarpu Klaipėdoje vis labiau stiprėjo vietinės vokiečių nacionalsocialistų organizacijos, vokietininkus palaikė Vokietijos generalinis konsulas. Lietuvos valdžia, siekdama sutramdyti antivalstybinę nacių veiklą, griebsi precedento neturinčių veiksmų – 1934 m. vasario 8 d. priimtas Tautai ir valstybei saugoti įstatymas, kuriame numatyta bausti tuos, kurie niekins ir įžeidinės lietuvių tautą, Lietuvos vyriausybę, valstybinius ženklus, vėliavą, veiks prieš Lietuvą užsienio

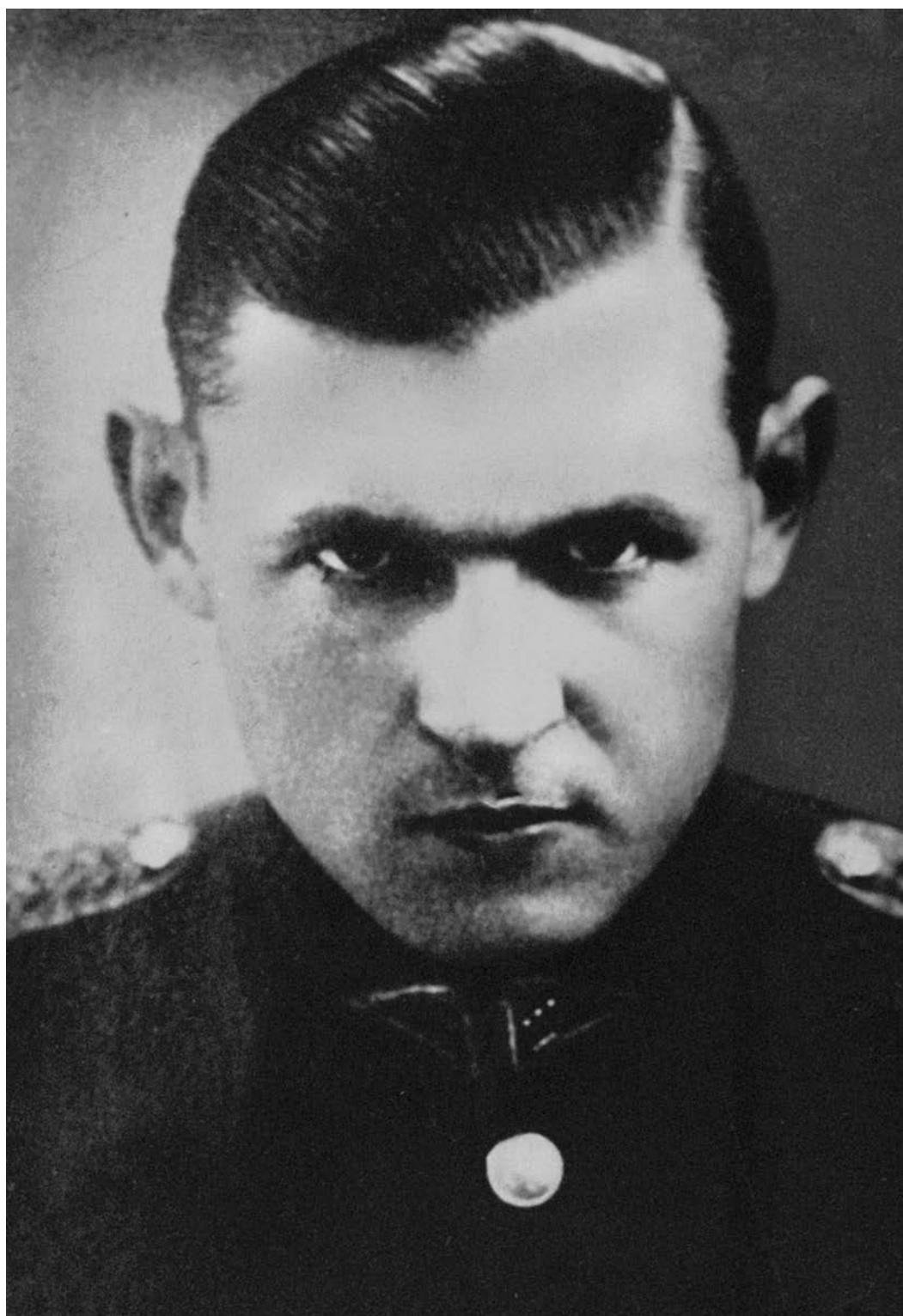
13 Įsakymas kariuomenei Nr. 85. 1933 m. lapkričio 22 d.

14 Leitenanto Žemaičio Jono tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 5, b. 3120, l. 34 a. p.

15 Kapitono Jono Žemaičio tarnybos eiga. LCVA, f. 930, ap. 8, b. 112, l. 71. 66 a. p.

16 Ten pat.

17 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 33.

Karininkas Jonas Žemaitis. 4 dešimtmetis.

naudai. Lietuvos valdžia surinko gausią kaltinamąją medžiagą, per kratas pas 805 nacių organizacijų narius rado 1 104 šaunamuosius ginklus, nesantaiką kurstančios literatūros. Net 126 asmenys patraukti baudžiamojon atsakomybėn, o liepos 13 d. dvi krašto nacionalsocialistų organizacijos buvo uždraustos.

Nuo 1934 m. liepos iki 1935 m. kovo Kaune vykęs teismas – pirmasis Europoje po A. Hitlerio atėjimo į valdžią ir analogų tuomet neturėjęs baudžiamasis procesas prieš vokiečių nacionalsocialistų partijos narius ir jų grupių Klaipėdos krašte vykdytą antivalstybinę veiklą. Procesą stebėjo daugybė žurnalistų iš Vakarų Europos, kurie galėjo išsamiai susipažinti su nacių teroristiniais ir propagandiniais veiksmais ir perspėti apie kylantį pavojų savo skaitytojus. Vokietija skundė Lietuvą pažeidžiant Klaipėdos krašto autonomijos statusą, prasidėjo lietuvių, ypač karių, užgauliojimai, įvairios provokacijos. J. Žemaitis buvo plačios erudicijos, aukštos moralės, tvirtų patriotinių nuostatų asmenybė. Kai Klaipėdos gatvėje jį ėmė užgaulioti du jauni nacionalistai vokiečiai, J. Žemaitis, mokėdamas vokiečių kalbą ir suprasdamas, ką jie sako, įžeidėjui skėlė antausį. Antrasis vokietis staiga šovė į J. Žemaitį ir jį sužeidė, tačiau Lietuvos karininkas garbę apgynė¹⁸. Medikai greitai pašalino kulką ir Žemaitis pasveiko.

1935 m. spalio 18 d. ltn. J. Žemaitis perkeltas iš Klaipėdos įgulos į Seredžių. 1936 m. sausio 9 d. paskirtas laikinai eiti 6-osios baterijos vado pareigas, o vasario 21 d. paskirtas šios baterijos vadu¹⁹.

Ko gero, apie karininko moralines savybes geriausia spręsti iš jo atestacijos. 1935 m. atestacijos lape yra tokie l. e. antrosios grupės vado pareigas kpt. Vlodo Vaitkaus įrašai:

Protinės ypatybės: Išmokslintas, sumanus, susidėjusiose aplinkybėse greitai orientuojasi.

Išsiauklėjimas: Taktingas, mandagus, tvarkingas.

Moralė: Doras, sąžiningas, teisingas.

Būdas: Griežtas, gyvas.

Sveikata: Sveikas, patvarus.

Valstybiškumas ir tautiškumas: Valstybiško ir tautiško nusistatymo.

Pažangumas karo tarnyboje: Įdomaujasi karo mokslo srityje vykstančia pažanga ir tinkamai sugeba pritaikyti turimas žinias karyboje.

Tarnybos pareigų supratimas ir jų atlikimas: Dėmesingas, autoritetingas, punktualus, sugeba vadovauti, mokyti ir auklėti.

Kariškasis gyvenimas: Santykiai su karininkais ir jų šeimomis geri.

18 Gaškaitė, N. „Partizanų vadas Jonas Žemaitis (1909 03 15–1954 11 26)“. *Laisvės kovų archyvas*, t. 13, Kaunas, 1995, p. 164.

19 Kapitonono Jono Žemaičio tarnybos eiga. LCVA, f. 930, ap. 8, b. 112, l. 67.

Netarnybiniai darbai ir visuomeninė veikla: Pašalinių darbų neturi, prie kariškų ir visuomeninių organizacijų nepriklauso.

Medžiagine būtis: Nuosavo turto neturi, tėvas pasiturintis.

Neigiami polinkiai: Neigiamų polinkių neturi.

Pasirengimas tolimesnei tarnybai: Tinka rikiuotės tarnybai.

Siūlomoji atestacijos išvada: Tinka užimti aukštesnę vietą.

Pulko vadas atestacijos lape įrašė, kad lt. J. Žemaitis „tinka aukštesnei baterijos vado vietai“²⁰.

O tuo metu Lietuva sparčiai tvirtėjo, jos ekonomika vystėsi, ji galutinai tapo lietuviška, jos nebegalėjai supainioti nei su Lenkija, nei su Sovietų Rusija, ji ir geografiškai, ir dvasiškai tapo Europos dalimi. Prezidento A. Smetonos kuriamas tautinės valstybės modelis, jo režimo prioritetai – tautinės kultūros kūrimas ir lietuviškai kalbanti Lietuva – apskritai imant įgyvendinti. Nacionalinė kultūra, nei reguliuojama, nei ypatingai varžoma, atsiskleidė visa savo esybe. Užaugo nauja išsilavinusių, gabių žmonių karta, gebėjusi atsiverti pasaulio sukurtoms vertybėms, interpretuoti jas lietuviškoje plotmėje. Nuo lietuvių spaudos draudimo laikų (1864–1904 m.) branginama knyga išliko vertybe (kaip ir spauda), iš esmės likviduotas neraštingumas. 1931 m. pradėta leisti daugiatomė Lietuviškoji enciklopedija, liudijanti lietuvių mokslo brandą. 1937 m. Lietuvoje ėjo 150 periodinių leidinių lietuvių, žydų, rusų kalbomis (bendras jų tiražas sudarė 930 tūkst. egzempliorių). 1938 m. šalyje veikė 2 312 mokyklų, kuriose dirbo 5 110 mokytojų, vien pradinėse mokyklose mokėsi 283 tūkst. vaikų²¹.

Kauno Vytauto Didžiojo universiteto veiklą papildė Žemės ūkio akademija Dotnuvoje, Veterinarijos akademija Kaune, kurios ruošė specialistus žemės ūkiui. Mokytojus ruošė Klaipėdos pedagoginis institutas, o Kaune įkurtos Taikomosios dailės mokykla ir Konservatorija ugdė menininkus. Gavę valstybės stipendijas, apie 1 500 jaunų lietuvių užsienyje baigė inžinerijos, jūreivystės (Klaipėdos uoste pradėtas kurti prekybos laivynas, pradėtas kurti karinis laivas), medicinos, kalbų ir istorijos, karo mokslus. Tarp tokių laimingųjų, besimokančių Europoje, atsidūrė ir artilerijos karininkas Jonas Žemaitis.

Kadangi Vokietijoje valdė Hitleris, pretendavęs į Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą, daugiausia lietuvių karininkų po 1933 m. buvo siunčiami tobulintis į Prancūzijos ir Prahos (Čekoslovakija) karo mokyklas.

20 Slaptai. 2-as artilerijos pulkas. Leitenantas Jonas Žemaitis. Atestacija 1935 m. LCVA, f. 930, ap. 5, b. 3120, l. 31–32.

21 Kaubrys, S. *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.*: galios gimtis, Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000, p. 45.

Infirmierie de l'École

3

ARTILERIJOS KARO
MENO STUDIJS
PRANCŪZIJOJE

1. - FONTAINEBLEAU.

Fontenblo artilerijos mokykla.

Artilerijos karo meno studijos Prancūzijoje

Į gabų karininką dėmesį atkreipė ne tik pulko, bet ir kariuomenės vadovybė. 1936 m. sausio 9 d. artilerijos pulke buvo gautas Kariuomenės štabo raštas, kuriame pranešama, kad renkami norintieji studijuoti Prancūzijoje Fontenblo artilerijos mokykloje (*École d'Application d'Artillerie de Fontainebleau*) artileristai, mokantys prancūzų kalbą. Buvo paskelbtas konkursas norintiesiems studijuoti Prancūzijoje. Iš pulke tarnaujančių karininkų norą pareiškė ltn. Jonas Žemaitis ir ltn. Jonas Tumėnas²².

Ltn. J. Žemaitis sėkmingai išlaikė konkursinius egzaminus ir balandžio 20 d. Artilerijos inspekcija informavo, kad kariuomenės vadas nutarė jį siųsti į Prancūziją²³.

Ruošdamasis studijoms J. Žemaitis pasisamdė mokytoją ir intensyviai mokėsi prancūzų bei vokiečių kalbų²⁴. Prieš išvykstant mokytis, 1936 m. birželio mėnesį per artilerijos šaudymus poligone ltn. J. Žemaičiui dar teko pabūti poligono meteorologijos stoties prižiūrėtoju²⁵. Liepos 14 d. ltn. J. Žemaitis, kaip komandiruojamas mokytis į užsienį, buvo perkeltas į Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininko pavaldumą²⁶, o liepos 25 d., iš Užsienio reikalų ministerijos gavęs užsienio pasą ir reikiamas vizas, išvyko į Prancūziją²⁷.

Tačiau mokslai prasidėjo ne iš karto. Pirmiausia nuo rugpjūčio 1 d. ltn. J. Žemaičiui teko atlikti 2 mėnesių stažuotę Prancūzijos kariuomenės 35-ajame artilerijos pulke, dislokuotame Bretanėje, Vano (Vannes) mieste²⁸. Liepos 31 d.

22 Antrojo artilerijos pulko 2-osios grupės vado 1923-01-14 raportas pulko vadui. *LCVA*, f. 528, ap. 1, b. 381, l. 6.

23 Artilerijos inspektoriaus 1936-04-20 raštas Artilerijos pulko vadui. *Ten pat*, l. 33.

24 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 34.

25 Antrojo artilerijos pulko adjutanto 1936-06-25 raštas 2-osios artilerijos grupės vadui. *LCVA*, f. 528, ap. 1, b. 381, l. 40.

26 Antrojo artilerijos pulko vado 1936-07-14 raštas Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui. *Ten pat*, l. 47.

27 Krašto apsaugos ministerijos stipendininkas kpt. Žemaitis Jonas. *Ten pat*, f. 930, ap. 8, b. 112, l. 70.

28 Lietuvos Respublikos karo atašė Prancūzijos Respublikoje gen. ltn. Z. Gerulaičio 1936-06-17 raštas KAM II skyriaus viršininkui. *Ten pat*, ap. 5, b. 3120, l. 14.

ltn. J. Žemaitis prisistatė 35-ojo artilerijos pulko vadui plk. Bailly, kuris jį stažuotis paskyrė į 5-ąją 155 mm haubicų grupę, ir jau rugsėjo 2 dieną išvyko į Champ de Coëtquidan poligoną²⁹. Kadangi dar kai kurie smulkūs padaliniai nebuvo išvykę, tai J. Žemaitis į poligoną nuvyko kartu su jais. Čia J. Žemaitis jau pačią pirmąją dieną susipažino su besistažuojančiais pulke Latvijos karininkais plk. ltn. Dinne'u ir gen. št. kpt. ltn. Karklinš'u. Kadangi jie buvo atvykę gerokai anksčiau, tai J. Žemaičiui padėjo greičiau susiorientuoti naujoje aplinkoje. Kiek pavėlavęs dar atvyko lenkų karininkas gen. št. kpt. Sehostak, tačiau su juo bendrauti J. Žemaitis vengė. Be to, J. Žemaitis susipažino su vienu Prancūzijos 65-ojo artilerijos pulko majoru, kuris 1920–1921 m. buvo Pagėgių apskrities komendantu.

Poligone išbuvo iki rugpjūčio 15 d., dalyvavo taktikos pratimuose ir artilerijos šaudymuose. Pasibaigus manevrams tarp karininkų vyko šaudymo varžybos, po kurių pulko vadas atitinkamos ceremonijos metu užsieniečiams stažuotojams, tarp jų ir J. Žemaičiui, įteikė pulko ženklą, kuris reiškė, kad jį turįs karininkas priimamas į tikrąją pulko tarnybą. Atsidėkodamas J. Žemaitis pulko karininkams surengė priėmimą, vadinamąjį „*vin d'honneur*“³⁰.

Nuo 1936 m. rugpjūčio 28 d. iki rugsėjo 3 d. ltn. J. Žemaitis dalyvavo Prancūzijos kariuomenės 21-osios pėstininkų divizijos manevruose Vano–Reno (Rennes) miestų rajone. J. Žemaitis buvo paskirtas į II grupės štabą, kur atliko žvalgybą ir palaikė ryšius su pėstininkais. Manevrų pabaigoje J. Žemaitis Prancūzijos kariuomenės XI korpuso viršininko gen. Henri'o Herscher'io buvo pakviestas iškilmingų pietų.

Likusį stažuotės laiką praleido pulko nuolatinėje buveinėje Vano mieste, susipažino su Prancūzijos artilerijos pulko veikla, darbu, vidaus tvarka ne tik nuolatinės dislokacijos vietoje, bet ir poligone. Grįžęs iš manevrų, turėdamas laisvesnio laiko, jis aplankė žymias Bretanės vietas Bell-Ile, Mont St. Michel, Nantes, Brest. Ir nors stažuotės pradžioje turėjo sunkumų kalbėti prancūziškai, tačiau susidraugavo su keliais pulko karininkais, bendravimas su kuriais padėjo patobulinti prancūzų kalbos žinias. Pulke J. Žemaitis turėjo progos susipažinti su Prancūzijos artileristų darbu, pulko organizacija ir vidaus tvarka, pabendrauti ne tik su karininkais, bet ir puskarininkiais, ir eiliniaisiais kariais. Išvykstančiam iš pulko J. Žemaičiui jaunesnieji karininkai surengė vaišes³¹.

Tuo laiku J. Žemaitis buvo jaunas, gyvenimu besidžiaugiantis žmogus, ku-

29 J. Žemaičio 1936-08-05 raportas Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui. *Ten pat*, b. 3120, l. 27.

30 J. Žemaičio 1936-11-07 laiškas Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui. *Ten pat*, l. 28.

31 *Ten pat*.

riam įdomu mokytis, bet namie geriausia: laiške dailininkui Petriui Kiaulėnui, taip pat gyvenusiam Prancūzijoje, teiravosi: „Rašyk kaip jauties grįžęs į Lietuvą. Nuotaika turbūt velnioniškai gera. Tai sprendžiu sulig savęs, nes kai parvažiuodavau, nuotaika visados būdavo ypatinga.“³²

1936 m. lapkričio 1 d. ltn. J. Žemaitis, kaip Lietuvos kariuomenės stipendininkas, pasirašė pasižadėjimą, kad besimokydamas vykdys visus Krašto apsaugos ministerijos nurodymus. Krašto apsaugos ministrui pareikalavus, tuojau sugrįš į tėvynę, nestos į jokiais partijas ar slaptas organizacijas, išipareigojo už kiekvieną pusę metų studijų atitarnauti Lietuvos kariuomenėje pusantrų metų³³. Lietuva už J. Žemaičio vieno semestro studijas Fontenblo artilerijos mokykloje sumokėdavo po 3 425 frankus³⁴. Be to, J. Žemaičiui buvo paskirta 800 Lt per mėnesį stipendija.

Atvykęs į Artilerijos mokyklą buvo paskirtas į X grupės 8-ąją brigadą³⁵. Artilerijos mokykloje studijos prasidėjo sudėtingais artilerijos manevrais, o jau spalio viduryje teko laikyti pirmąjį egzaminą iš transmisijos, kurį pavyko išlaikyti sėkmingai. Pirmaisiais metais teko daug laiko skirti prancūzų kalbos mokymuisi,

Jonas Žemaitis (pirmas iš dešinės), šalia jo Jurgis Polujanskas Venecijoje 1938 m.

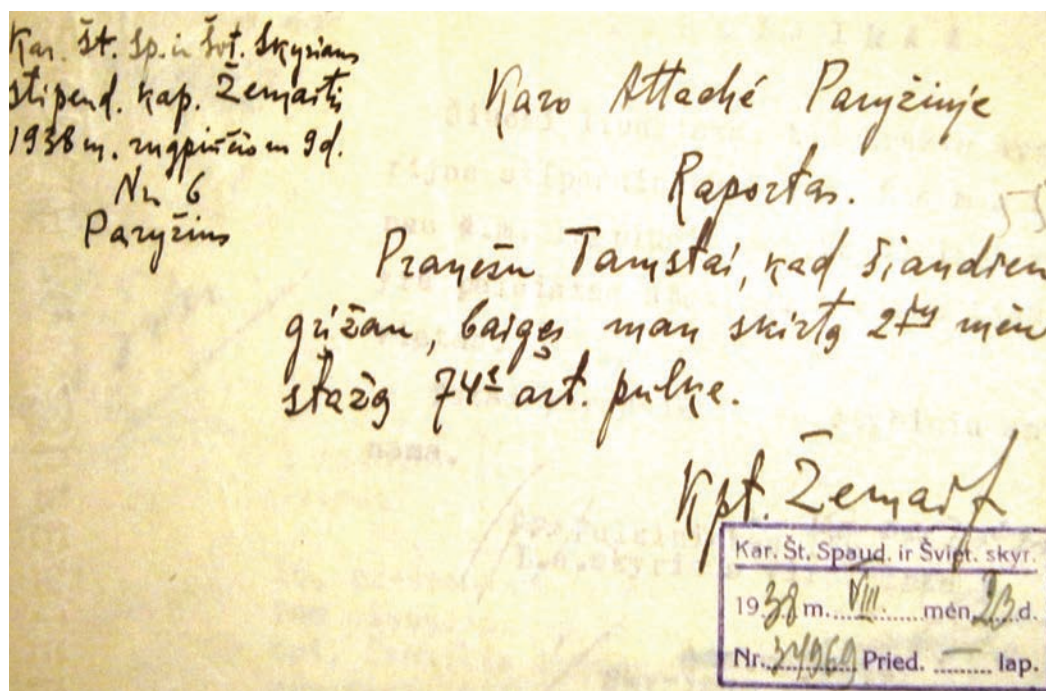
32 J. Žemaičio 1938 m. liepos 15 d. laiškas P. Kiaulėnui. *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. R 548, ap. 1, b. 51, l. 1.

33 Pasižadėjimas. *LCVA*, f. 930, ap. 5, b. 3120, l. 86.

34 Le général de la Porte du Theil Commandant Les Membres du Conseil d'Administratio de l'Ecole d'Application d'Artillerie à Monsieur l'Attaché Militaire de Lithuanie. Frais de scolarité 1er semestre de l'année scolaire 1936–1937. *Ten pat*, l. 27.

35 J. Žemaičio 1936-10-19 raportas Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui. *Ten pat*, l. 94.

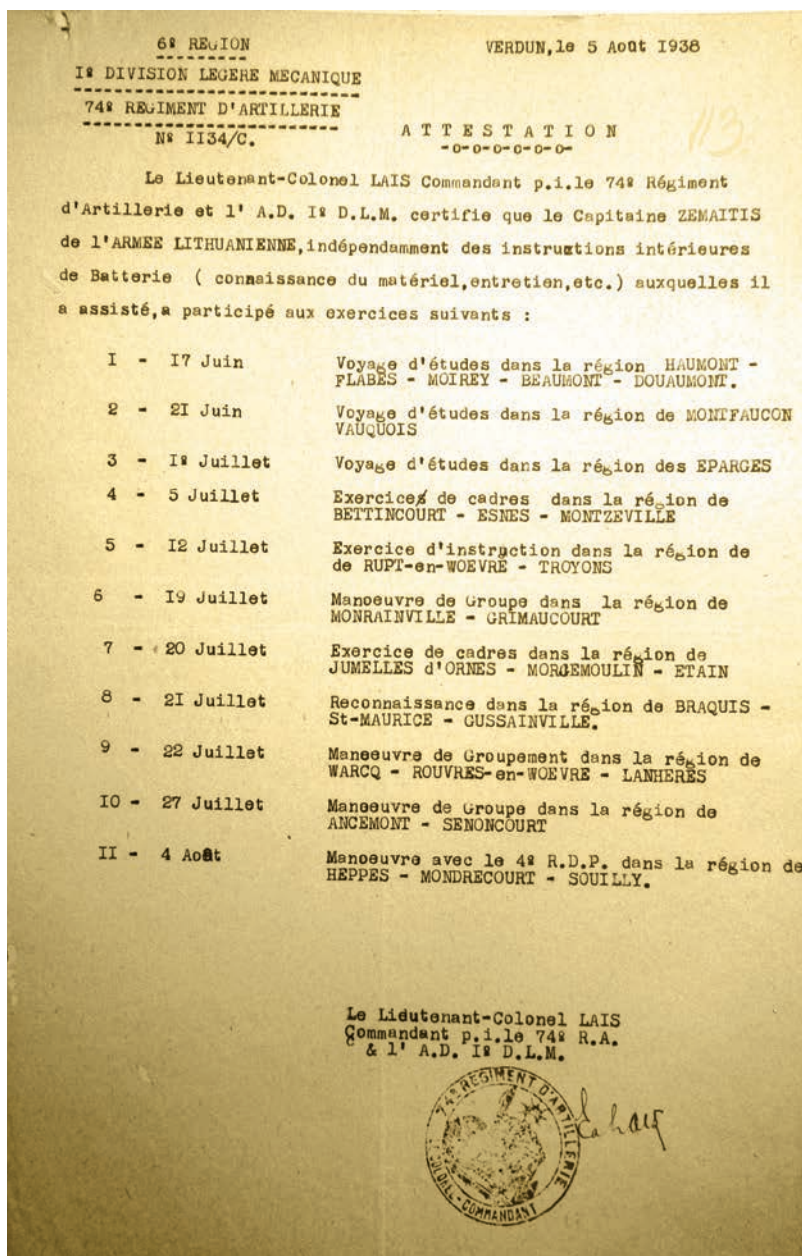
antraisiais metais buvo lengviau, nes J. Žemaitis jau laisvai kalbėjo ir rašė prancūziskai, reikėjo papildomai mokytis matematikos, nes kartu besimokę prancūzai karininkai buvo kur kas daugiau pažengę. Dėl to ltn. J. Žemaitis prašė Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininko atleisti jį nuo Vidaus tarnybos ir Drausmės statutų paskaitų ir egzaminų, tačiau Kariuomenės štabo viršininkas tai padaryti atsisakė³⁶. Taigi J. Žemaičiui teko studijuoti ir, jo nuomone, nelabai reikalingus dalykus. Jei su matematika J. Žemaitis turėjo problemų, tai kiti dėstomieji dalykai, kaip šaudymo taisyklės, transmisija, jojimas, topografija, taktika, sekėsi gerai. 1936 m. lapkričio 7 d. Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui jis rašė: „*Taip besimokant nelabai yra kada ir Paryžium pasidomauti, nors iš čia jis pasiekiamas per 50 min. Ligšiol tebuvo vieną kartą Nac. Operoj.*“

Kpt. Jono Žemaičio raportas Lietuvos karo atašė, parvykus iš praktikos Prancūzijos kariuomenės 74-ajame artilerijos pulke. 1938 m.

Nors studijos buvo įtemptos, tačiau J. Žemaitis kartu su toje pačioje mokykloje bestudijuojančiu Jurgiu Polujansku surasdavo laiko pakeliauti po Prancūziją, aplankė Italiją, Belgiją, susipažino su jų istorinėmis vietomis. 1937 m. kovo 23 – balandžio 3 d. Velykų šventėms buvo parvykęs į Lietuvą, o gruodžio pabaigoje

36 Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininko 1936-10-24 raštas Lietuvos karo atašė Prancūzijoje gen. ltn. Z. Gerulaičiui. *Ten pat*, l. 26.

Jono Žemaičio
praktikos
Prancūzijos
kariuomenės
74-ajame artilerijos
pulke įvertinimas.

– kalėdinių atostogų³⁷. Dar tebestudijuodamas Prancūzijoje J. Žemaitis 1937 m. lapkričio 23 d. Respublikos prezidento sprendimu buvo pakeltas į kapitonus³⁸.

Mokslai Vakarų Europoje J. Žemaičiui ne tik suteikė specialybės žinių, bet ir praplėtė jaunojo karininko akiratį, padėjo pažinti europietiškąją kultūrą, susipažinti su Prancūzijoje dirbančiais Lietuvos diplomatais, besistažuojančiais ar

37 Krašto apsaugos ministerijos stipendininkas kpt. Žemaitis Jonas. LCVA, f. 930, ap. 8, b. 112, l. 70.

38 Įsakymas kariuomenei Nr. 68. 1937 m. lapkričio 23 d.

besimokančiais talentais.

Baigiantis studijoms 1938 m. gegužės 1–18 d. kpt. J. Žemaitis buvo paskutiniuose artilerijos šaudymų ir taktikos manevruose Mailly poligone³⁹. Baigęs studijas su Fontenblo karo mokykla galutinai atsiskaitė 1938 m. gegužės 31 d.⁴⁰ Tačiau į Lietuvą kpt. J. Žemaitis dar negrįžo. Jo prašymu ir Lietuvos karo atašė Prancūzijoje tarpininkaujant, Lietuvos karinės vadovybės sprendimu kpt. J. Žemaitis dar buvo pasiūstas 2 mėnesių stažuotei į Prancūzijos 74-ąją artilerijos pulką Verdene (Verdun). Kaip tik tais mėnesiais pulkas atliko keletą manevrų ir pratimų, o J. Žemaičiui tai buvo labai naudinga. Stažuotę jis baigė rugpjūčio 9 d.⁴¹

Baigęs mokslus Prancūzijoje J. Žemaitis 1938 m. rugpjūčio 20 d. grįžo į Lietuvą ir buvo išleistas atostogų⁴², tačiau rugsėjo 7 d. iš atostogų buvo atšauktas ir komandiruotas Pirmojo artilerijos pulko, dislokuoto Panevėžyje, vado žinion dalyvauti kariuomenės rudens manevruose. Nuo rugsėjo 18 d. J. Žemaitis vėl tęsė atostogas⁴³.

J. Žemaičiui Krašto apsaugos ministerijos stipendija buvo mokama 2 metus ir 2 mėnesius. Už ją J. Žemaitis privalėjo atitarnauti Lietuvos kariuomenėje 6 metus ir 6 mėnesius⁴⁴.

39 J. Žemaičio 1938-05-31 raportas karo atašė Prancūzijoje. *LCVA*, f. 930, ap. 5, b. 3120, l. 40.

40 J. Žemaičio 1938-05-31 raportas karo atašė Prancūzijoje. *Ten pat*, l. 39.

41 Kpt. J. Žemaičio 1938-08-09 raportas karo atašė Paryžiuje. *Ten pat*, l. 55.

42 Krašto apsaugos ministerijos stipendininkas kpt. Žemaitis Jonas. *Ten pat*, ap. 8, b. 112, l. 70.

43 1-ojo artilerijos pulko vado 1938-09-27 raštas Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui. *Ten pat*, ap. 5, b. 3120, l. 64.

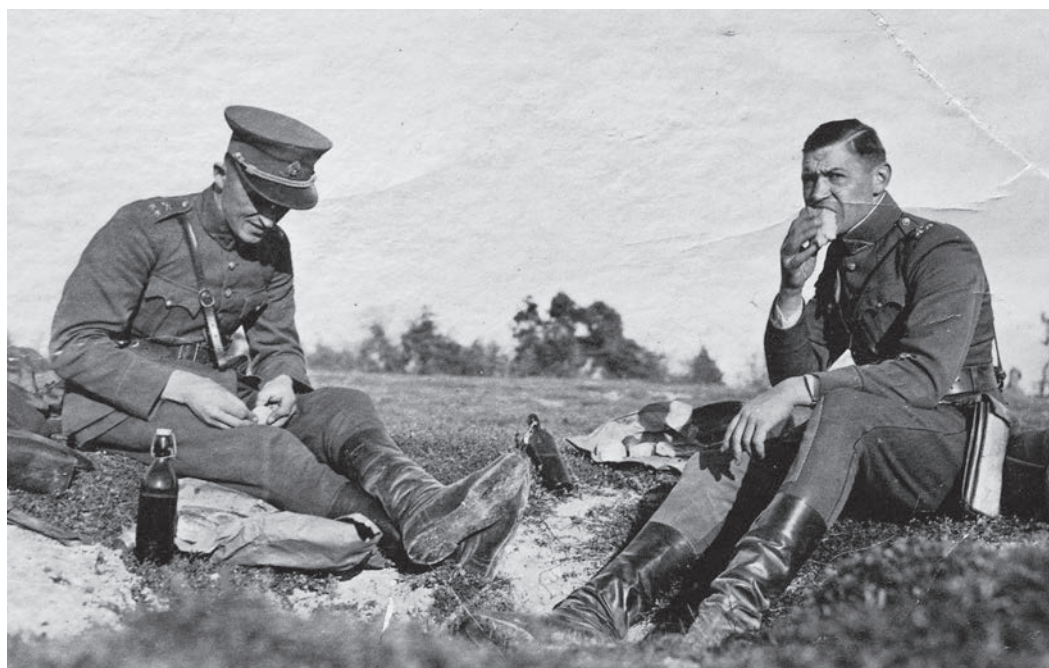
44 Krašto apsaugos ministerijos stipendininkas kpt. Žemaitis Jonas. *Ten pat*, ap. 8, b. 112, l. 70 a.p.

4

PASKUTINIEJI METAI LIETUVOS KARIUOMENĖJE, OKUPACIJA

Paskutiniai metai Lietuvos kariuomenėje, okupacijos

Jonas Žemaitis (pirmas iš dešinės), Lietuvos kariuomenėje apie 1938 m.

Pasibaigus atostogoms, nuo 1938 m. spalio 3 d. paskirtas tarnauti į Pirmąjį artilerijos pulką⁴⁵, dislokuotą Pajuostyje, netoli Panevėžio. Siekta panaudoti jo įgytas žinias – spalio 4 d. paskirtas Mokomosios baterijos, kurioje buvo rengiami puskarininkiai, vadu. Čia buvo mokoma valdyti pabūklus, vadovauti baterijai, kad prireikus per kautynes puskarininkiai galėtų pavaduoti baterijos vadą karininką. 1939 m. sausio 6 d. šalia savo tiesioginių pareigų paskirtas pulko švietimo vadovu ir pulko 2-osios grupės rajono priešlėktuvinės ir priešcheminės apsaugos

45 Krašto apsaugos ministerijos stipendininkas kpt. Žemaitis Jonas. Ap. 8, b. 112, l. 70 a.p.

viršininku⁴⁶. Sausio 10 d. patvirtintas pulko teismo 1939 m. pirmajam pusmečiui nariu⁴⁷.

Tuo tarpu padėtis Lietuvoje komplikavosi, nes 1939 m. kovo 20 d. Vokietija ultimatyviai pareikalavo, kad Lietuva grąžintų jai Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą. Negavusi jokios tarptautinės paramos Lietuva nesipriešino. Per porą dienų Klaipėdą ir jos kraštą turėjo palikti tiek Lietuvos civilės įstaigos, tiek ten esantys Lietuvos kariuomenės daliniai. Klaipėdos netektis sukėlė niūrias nuotaikas visuomenėje ir kariuomenėje.

1939 m. birželio 1 d. J. Žemaitis perkeltas į Ketvirtąją artilerijos pulką, dislokuotą Žemaitijoje⁴⁸. Pulko vadas plk. Jonas Juodišius kpt. J. Žemaitį paskyrė 1-osios mokomosios baterijos, dislokuotos Šiauliuose, vadu⁴⁹. Pareigos buvo žinomos, nes dar tarnaudamas Pirmajame artilerijos pulke buvo išleidęs labai gerai įvertintą artilerijos puskarininkių laidą. Atvykęs į Ketvirtojo artilerijos pulko

Jonas Žemaitis su artimaisiais. Stovi iš kairės: tėvas Jonas Žemaitis, motina Petronėlė Žemaitienė, Jonas Žemaitis, svainis Rapolas Juška, dėdė Antanas Žemaitis. Sėdi: sesuo Kotryna, auklė su vaikais. Apie 1939 m.

46 Kapitono Jono Žemaičio tarnybos eiga. *Ten pat*, l. 71.

47 Įsakymas kariuomenei Nr. 3. 1939 m. sausio 10 d.

48 Įsakymas kariuomenei Nr. 37. 1939 m. birželio 1 d.

49 Įsakymas 4-to artilerijos pulko Mokomajai grupei Nr. 1. 1939-06-01. *LCVA*, f. 530, ap. 1, b. 429, l. 1.

J. Žemaitis su artimaisiais apie 1939 m.

Prie tėvų namų. Priekyje sėdi svainis Rapolas Juška. Iš kairės sėdi sesuo Kotryna, dėdė Antanas, tėvai Petronėlė ir Jonas. Stovi Jonas Žemaitis. 1938–1939 m.

Mokomąją bateriją, ją rado poligone, čia tarnyba buvo įdomesnė ir sudėtingesnė. Grįžus po manevrų į Šiaulius prasidėjo rutininiai darbai, rengiant artilerijos puskarininkius. Tačiau jaunas karininkas, galbūt po mokslų Prancūzijoje, buvo kiek atsipalaidavęs ir ne visada rimtai žiūrėjo į savo pareigas. Antai 1939 m. liepos 4 d. Ketvirtojo artilerijos pulko vadui patikrinus 1-ąją mokomąją bateriją, kpt. J. Žemaitis susilaukė pulko vado priekaištų, kad į paskaitas atėjo pasiruošęs paviršutiniškai ir pačią paskaitą vedė gan prastai⁵⁰.

Šiame pulke, be tiesioginių darbų, J. Žemaičiui dar buvo priskirtos ir pulko švietimo vadovo pareigos. Tarpukario Lietuvos kariuomenėje karių auklėjimas, švietimas, mokymas, laisvalaikio organizavimas buvo patikėtas kultūros švietimo komisijoms, todėl pulko švietimo vadovo pareigos buvo labai atsakingos ir svarbios. Be to, kpt. J. Žemaitis skaitė paskaitas ir karininkams: „Šaudyba. Įsišau-

Kapitonas Jonas Žemaitis apie 1938 m.

50 Slaptas įsakymas 4 artilerijos pulkui Nr. 4. 1939-07-05. *Ten pat*, b. 431, l. 4.

dymas vienu pabūklų“, „Ugnies perkėlimas universaliu kampamačiu“, „Planimetrijos pataisos“, „Šaudyba aukštais sprogimais“, „Artilerijos taktika“ ir kt.⁵¹

Laikiniosios sostinės Kauno ir kitų Lietuvos miestų kavinėse, netgi spaudoje jau buvo girdėti išsakomos artėjančio karo nuojautos, svarstymai, kas su kuo pradės karą ir pan. Iš tiesų padėtis prie Lietuvos sienų darėsi įtemptesnė. Balansavusi tarp Vokietijos ir SSRS, Lietuvos diplomatija pasidarė bejėgė, kai dvi galingosios kaimynės pasirašė slaptuosius susitarimus (Molotovo–Ribentropo paktas) ir pasidalijo tarpusavyje regiono šalis į įtakos sferas. 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijai užpuolus Lenkiją prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Nors Lietuva, remdamasi neutralumo įstatymu, pasiskelbė liekanti neutrali tarp kaimynų kilusiame konflikte, tačiau tai jos neišgelbėjo. Sovietams spaudžiant, 1939 m. spalio 10 d. pasirašius Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį, Lietuvai buvo grąžinta jos sostinė Vilnius bei dalis Vilniaus srities, tačiau už tai teko paaukoti dalį suvereniteto – sutikti įsileisti į Lietuvą sovietų karines bazines, kuriose įsikūrė 20 000 Raudonosios armijos karių ir karininkų. Tik Vilniaus grąžinimo džiaugsmas kurį laiką į antrą planą nustūmė svetimos valstybės karinių dalių atsiradimą Lietuvoje. Dauguma gyventojų, tarp jų ir kpt. J. Žemaičio Mokomosios baterijos karių, džiaugėsi Vilniaus atgavimu. Lapkričio 19 d. Mokomosios kuopos kariai aplankė Šiaulių „Aušros“ muziejų, kur susipažino su Vilniaus krašto temine paroda, kariams buvo skaitomos paskaitos apie Vilniaus kraštą ir visi laukė, kada galės nuvykti aplankyti Vilnių.

SSRS įkurdinusi savo kariuomenės dalinius Lietuvoje laukė patogaus momento, todėl „šliaužianti“ sovietinė okupacija beveik po metų įgavo pagreitį – 1940 m. birželio 14 d. 23 val. Sovietų Sąjungos vyriausybė įteikė Lietuvai ultimatumą. Jame melagingai apkaltinusi Lietuvos vyriausybę 1939 m. spalio 10 d. sutarties nesilaikymu, pažeisdama visas sutartis su Lietuva, ultimatyviai pareikalauvo įsileisti į Lietuvą jokių susitarimų neribotus „pakankamai gausius“ sovietinius karinius dalinius. Lietuvos politinė vadovybė pakluso brutaliai jėgai ir ultimatumą nutarė priimti. Lietuvos kariuomenei buvo įsakyta nespriešinti.

Birželio 15 d. pirmiausia pajudėjo sovietiniai kariniai daliniai, buvę bazėse Lietuvos teritorijoje, – apie 18 val. Gaižiūnų bazėje stovėjusi įgula užėmė Kauną. Prienų ir Alytaus bazėse buvusi įgula atžygiavo iki Nemuno pakraščio ties Kaunu ir išsidėstė ten, užkirsdama kelią Lietuvos kariuomenės Kauno įgulos kariams pasitraukti į Vokietiją. Naujojoje Vilnioje stovėjusi įgula jau 10 val. užėmė Vilnių.

Sovietai pirmiausia savo pajėgų žygiu atkirto Baltijos šalis nuo sąlyčio su Vo-

51 4 AP Mokomosios grupės karininkams mokymo savaitinis tvarkaraštis. *Ten pat*, b. 436, l. 7, 8.

kietija. Be jau buvusio Lietuvoje 16-ojo ypatingojo šaulių korpuso, okupuojant Lietuvą dar dalyvavo kavalerijos korpusas, 4 tankų brigados ir 7 šaulių divizijos. Prieš 31 000 karių turėjusią Lietuvos kariuomenę buvo papildomai (be minėtų 20 000 karių, buvusių bazėse nuo 1939 m.) mestos dar dvi armijos su 150 000 sovietinių karių⁵². Birželio 16 d. sovietinė kariuomenė jau buvo okupavusi visą Lietuvos teritoriją, greitai buvo likviduota ir jos kariuomenė, prasidėjo krašto sovietizacija. Lietuvą, surengus rinkimų į Liaudies seimą spektaklį, įtraukė į SSRS sudėtį, beliko vienpartinė bolševikinė spauda ir radijas, kapelionus pakeitė politiniai vadovai. 1940 m. rugpjūčio 30 d. LSSR liaudies komisarų tarybai nutarus performuoti „Liaudies kariuomenę“ į Raudonosios armijos 29-ąją šaulių korpusą, J. Žemaitis pateko į 184-osios divizijos 617-ąją artilerijos (haubicų) pulką, vadovaujamą plk. Alfonso Sklėriaus. Pulkas dislokuotas Lentvaryje⁵³, netoli Vilniaus, kpt. Žemaitis paskirtas pulko mokyklos viršininku. Nemažai Lietuvos karininkų, kaip nepatikimų, paleista į atsargą. Keitė uniformas, nuplėšė lietuviškus antpečius (Raudonojoje armijoje antpečių nebuvo, tik apykaklėse karininkams buvo įsegami rombai) ir išdraskė karininkų sielas, besiblaškusias su klausimu, kodėl ginklu nebuvo priešintasi sovietams. Prasidėjus lietuvių karininkų suėmimams ir verbavimams, kareiviai iš dalinių pradėjo bėgti.

Jonas Žemaitis (sėdi antras iš dešinės) tarnybos Lietuvos kariuomenėje metu Šiauliuose 1940 m.

52 Surgailis, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*, Vilnius, 1998, p. 63–64.

53 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 49.

Jonas Žemaitis
1941 m. pabaiga – 1942 m.

Kaip J. Žemaitis sutiko sovietinę okupaciją ir jos padarinius, jokių rašytinių šaltinių nepavyko surasti. Matyt, jo elgesys niekuo nesiskyrė nuo daugelio kitų karininkų, kurie susitaikė su esama padėtimi, nors viduje su tuo susitaikyti ir negalėjo, tačiau viešai to nerodė. Jis nebuvo įtrauktas į nepatikimų karininkų sąrašą, nebuvo pašalintas iš kariuomenės ar patyręs kokių nors represijų.

Nors nuotaika buvo slogi, tačiau vienas džiaugsmas trisdešimtmečio J. Žemaičio asmeniniame gyvenime įnešė permainų – jis susituokė su Elena Valionyte, Knygų rūmuose dirbusia mergina⁵⁴.

Sovietų pradėtos represijos prieš nepatikimus civilius gyventojus palietė artimus žmonės. Per masinį 1941 m. birželio mėnesio trėmimą į Sibirą, ištremta J. Žemaičio sesers Kotrynos šeima: Rapolas ir Kotryna Juškai ir trys jų vaikai. Sovietų valdžia jų šeimą įvertino kaip esančią „socialiai pavojingą“. Nepriklausomos Lietuvos laikais R. Juška buvo šaulių būrio vadas, K. Juškienė – mokytoja, šaulė (šeima iš tremties grįžo tik 1963 m.)⁵⁵. Iš viso birželio mėn. iš Lietuvos ištremta apie 17,6 tūkst. Lietuvos gyventojų, paskutinius į Rytus bildančius trem-

54 Ten pat, p. 54.

55 Juškų šeimos tremties byla, V-5, ap. 1, b. 39984

tinių sąstatus dar spėjo bombarduoti vokiečių naikintuvai.

Birželio 22 d. prasidėjęs SSRS ir Vokietijos karas J. Žemaitį užklupo Varėnos vasaros stovykloje. 617-ajam artilerijos pulkui buvo įsakyta su Raudonosios armijos daliniais trauktis į SSRS rytus. Ties Valkininkais J. Žemaitis su grupe kareivių nuo pulko atsiliko ir pasidavė į nelaisvę vokiečiams. Jis kartu su kitais masiškai pasidavinėjusiais vermachtui raudonarmiečiais birželio 29 d. buvo atvartytas į Vilniaus karo belaisvių stovyklą. Kitą dieną apie pusantro tūkstančio lietuvių karių buvo atskirti nuo Raudonosios armijos belaisvių ir sutelkti kareivinėse Kalvarijų gatvėje. Vėliau partizanaudamas apie savo dienas nelaisvėje J. Žemaitis rašė: „*būdamas vokiečių nelaisvėje keliais atvejais buvau apiplėštas vokiečių karių*“⁵⁶. Taip pat tuo metu atsirado keli asmenys, kurie apkaltino J. Žemaitį esant bolševiku, bet kitiems kartu su juo vokiečių nelaisvėje esantiems karininkams nepalaikius šio kaltinimo, J. Žemaitis išvengė represijų.

Kariams buvo pasiūlyta stoti į formuojamus savisaugos batalionus, tačiau kpt. J. Žemaitis, turėjęs sąskaitų su naciais, stoti atsisakė ir buvo paleistas į atsargą. Paleidžiant buvo nurodyta, kad laukiama įsakymo dėl lietuviškų dalinių formavimo, todėl buvo įsakyta iš miesto nesitraukti. J. Žemaitis pasiliko Vilniuje, tačiau liepos pabaigoje savisaugos dalinių štabas pranešė, kad lietuviški daliniai nebus formuojami⁵⁷. Vokiečiai buvo išdidūs – su kitų tautų daliniais vermachtas nemanė dalintis būsimos pergalės prieš bolševizmą laurais...

J. Žemaitis išvyko pas laukiančią naują žmoną į Lentvarį. 1941 m. rugpjūtį jauna šeima persikėlė gyventi į Kauną. J. Žemaitis įsidarbino Kauno energetikos valdyboje durpių gavybos techniku. Gruodį jiems gimė sūnus Jonas Laimutis. Vokiečių okupuotame Kaune gyventi buvo sunku, todėl 1942 m. birželį Žemaičių šeima išvyko į tėviškę – į Kiaulininkų kaimą⁵⁸. Vasarą pagyvenęs pas tėvus, rudenį J. Žemaitis įsidarbino į Šiluvos žemės ūkio kooperatyvą vedėju. Čia ir dirbo iki 1944 m. kovo.

Greitai paaiškėjo, kad naujoji okupacija nebus lengvesnė už bolševikinę, todėl 1940 m. prasidėjęs pagrindinių pasipriešinimo organizacijų, tokių kaip Lietuvos laisvės armija (LLA), Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga (LLGS), kūrimosi procesas vyko toliau. Šiluvos ir Tytuvėnų valsčiuose kūrėsi komitetai, kurie telkė patriotiškai nusiteikusius žmones priešintis okupantams.

56 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 85 a.p.

57 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 54–55.

58 Ten pat, p. 55

5

KELIAS Į
REZISTENCIJĄ

*O, skambink per amžius vaikams Lietuvos,
Kad laisvės nevertas, kas negina jos!*

**Garbingoje ir teisingoje kovoje dėl Lietuvos Laisvės
ir Nepriklausomybės**

**Tautvydas
GEV**

Už drąsą, narsumą ir atkaklumą
kautynėse

BALTIJOS Apygardos įsakymu Nr. 18 § 2

1947 m. rugpjūčio mėn. 8 d.

Apdovanojimas

PASIŽYMĖJIMO ŽENKLU

Lai būna garbė tiems, kurie pasišventusių, atkakliu
ir ryžtingu darbu, nebodami nei kieta vargo, nei
kančių, nei mirties pavojaus, eina laisvės ir Nepri-
klausomybės keliu!

PASIŽYMĖJIMO ŽENKLO
LIUDIJIMAS

Nr. 62

1948 m. kovą mėn. 14 d.

Kelias į rezistenciją

Šiluvoje J. Žemaitis dar 1943 m. pavasarį įsitraukė į kun. Antano Kazlausko įkurtą valsčiaus pagrindinio komiteto veiklą. Komitetui priklausė ir vargonininkas Pranas Stankaitis, valsčiaus savivaldos buhalteris Leonas Žukauskas. Pastarajam padedant, sukurta panaši organizacija Tytuvėnuose. Per Raseinių apskrities žemės ūkio kooperatyvo buhalterį Elsbergą gaudavo pagrindinį laikraštį „Nepriklausoma Lietuva“, leidžiamą VLIK'o, platino antinacinę spaudą, svarstė Lietuvos valstybės atkūrimo klausimus⁵⁹.

1943 m. rudenį Raseiniuose gyvenęs generolas Stasys Zaskevičius pakvietė Raseinių apskrities viršininko pavaduotoją kpt. Praną Gužaitį, Šiluvos kooperatyve dirbantį kpt. Joną Žemaitį, lt. Vytautą Digrį, j. lt. Bronių Urbutį ir kitus Lietuvos karininkus stoti į pagrindžio Laisvės šaulių organizaciją. J. Žemaičiui buvo pavesta pagrindinius šaulių būrius organizuoti valsčiuose. P. Gužaitis pradėjo kurti Vytauto Didžiojo šaulių kuopą, į kurią įstojo beveik visi aktyvesni Šiluvos žmonės. Vyravo nuostata, jog Vokietija pasaulinį karą pralaimės, tad reikia pasilikti Lietuvoje ir priešintis artėjančiai antrajai bolševikų okupacijai⁶⁰.

1942 m. pabaigoje – 1943 m. pradžioje vokiečiams patyrus didžiulius pralaimėjimus Rytų fronte, Vokietijos kariuomenei ėmė trūkti kareivių, todėl jie okupuotuose kraštuose ėmė kurti karinius dalinius iš vietinių vyrų. Iš lietuvių taip pat buvo pareikalauta sukurti SS legioną ir paskelbti Lietuvos jaunimo mobilizaciją. Visuose vokiečių okupuotuose kraštuose tokie legionai buvo sukurti, tačiau lietuviai kariauti už jiems svetimus Vokietijos interesus atsisakė. Lietuvių antinacinės rezistencijos pastangomis buvo surengtas efektyvus Waffen SS dalinių mobilizavimo boikotas. Išižeidę naciai atkeršijo – uždarė aukštąsias mokyklas,

59 J. Žemaičio 1953 m. liepos 2 d. tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 85–86; Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 57.

60 J. Žemaičio 1953 m. liepos 2 d. tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 88, 101; Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 62–63;

paėmė įkaitais lietuvių intelektualus, profesorius ir 1943 m. pavasarį išvežė juos į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Tačiau nesėkmės Rytų fronte vokiečius vertė keisti savo taktiką, būti nuolaidesnius.

1943 m. lapkričio 23–24 d. posėdžiavę Lietuvos generaliniai tarėjai (nacių administracijai pavaldūs lietuvių savivaldos pareigūnai) ir Tautos taryba atmetė vokiečių siūlomą Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizavimo SS legiono forma idėją ir pasisakė už tautinę Lietuvos kariuomenę, kuriai vadovautų lietuviai karininkai ir Lietuvos kariuomenės vadas, kurią sudarytų visų rūšių daliniai, sujungti į vieną junginį. Ji turėtų veikti tik Lietuvos teritorijoje ir gintų Lietuvą nuo Raudonosios armijos invazijos. Taip pat buvo siūloma, kad į kuriamą lietuvišką karinį junginį būtų leidžiama stoti visiems lietuviams, jau tarnaujantiems įvairiuose vokiečių kariuomenės ir policijos daliniuose. Šis karinis junginys turėjo sudaryti karo meto korpusą (apie 60 000 karių)⁶¹.

Po ilgų derybų ir derinimų 1944 m. sausio 6 d. generolui Povilui Plechavičiui buvo pasiūlyta imtis steigti lietuviškus karinius dalinius. Sausio 9 d. brg. gen. P. Plechavičius sutiko su sąlyga, jeigu jam bus leista savarankiškai organizuoti tokius dalinius. 1944 m. sausio mėn. brg. gen. P. Plechavičius ir tarėjai susitarė su Lietuvos SS ir policijos vadu H. Harmu ir Ostlando SS bei policijos vadu obergruppenfiureriu F. Jeckelnu dėl dalinio organizavimo. Karinis junginys buvo pavadintas Lietuvos vietine rinktine (santrumpa LRV, vokiečiai ją vadino „Litauische Sonderverbande“).

1944 m. vasario 3 d. brg. gen. P. Plechavičius Kaune pradėjo organizuoti Rinktinės štabą. Buvo paskirti apskričių komendantai, atsakingi už Rinktinės kuopų steigimą apskrityse. Vasario 13 d. Rygoje brg. gen. P. Plechavičius pasirašė su Ostlando SS ir policijos vadu F. Jeckelnu ir SS bei policijos vadu Lietuvoje H. Harmu sutartis dėl Vietinės rinktinės sukūrimo; Lietuvos vietinės rinktinės uždavinys – kova su banditizmu. Kitiems tikslams ji nenaudojama. Be to, visi Vietinės rinktinės daliniai tiesiogiai priklauso Vietinės rinktinės vadui ir vykdo jo ir jo štabo įsakymus. Rinktinė veikia tik Lietuvos teritorijoje. Vokiečiai įsipareigojo karinius dalinius visiškai aprūpinti ginklais, apranga, maistu.

1944 m. vasario 16 d. brg. gen. P. Plechavičius kreipėsi per radiją į Lietuvos vyrus, ragindamas stoti į Vietinę rinktinę. Šį kartą, patikėję P. Plechavičiumi, apie 20 000 vyrų patraukė atkurti, kaip manyta, Lietuvos kariuomenę. Vasario 21 d. prasidėjo savanorių registracija. Į šios karinės grupuotės organizatorių kolektyvą įsitraukė ir Jonas Žemaitis. Šiluvos ir Tytuvėnų valsčiuose jis suorganizavo apie 150 vyrų ir 1944 m. kovo 15 d. buvo paskirtas Lietuvos vietinės rinktinės 310-ojo

61 Surgailis, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*, p. 75.

bataliono vadu Seredžiuje. Dalis šių vyrų priklausė pagrindinei Šaulių sąjungai.

Tačiau vokiečių valdžios tai netenkino, ji nutarė Vietinę rinktinę perimti. 1944 m. balandžio 15 d. F. Jeckelnas pasirašė įsakymą, pagal kurį 7 Vietinės rinktinės batalionai turėjo būti perduoti jo žinion. Visi kiti batalionai, taip pat apskričių komendantai su komendantūromis turėjo pereiti į vokiečių sričių komisarų pavaldumą. Visi batalionai nuo balandžio 15 d. pavadinami „pagalbiniais policijos batalionais“ ir jiems suteikiama „garbė“ vilkėti SS policijos uniformą. Vadinasi, LVR buvo nuspręsta performuoti į SS dalinius. Kol kas tai buvo laikoma paslapyje.

Brg. gen. P. Plechavičius gegužės 9 d. gavo jau minėtą balandžio 15 d. Jeckelno pasirašytą įsakymą ir reagavo įsakydamas batalionams klausyti tik jo įsakymų ir paleisti atkurtą Karo mokyklą Marijampolės mieste. Gegužės 15 d. Jeckelnas įsakė suimti Rinktinės štabą. Brg. gen. P. Plechavičius, štabo viršininkas plk. Oskaras Urbonas buvo iškvieisti į SS ir policijos vado štabą ir ten suimti. Gegužės 23 d. visi lietuviai karininkai buvo nuvežti į Salaspilio koncentracijos stovyklą prie Rygos. Joje buvo įkalinta apie 50 lietuvių karininkų, gegužės 17, 18 ir 21 dienomis vokiečiai Vilniuje (Paneriuose) ir Marijampolėje sušaudė 84 LVR karius⁶².

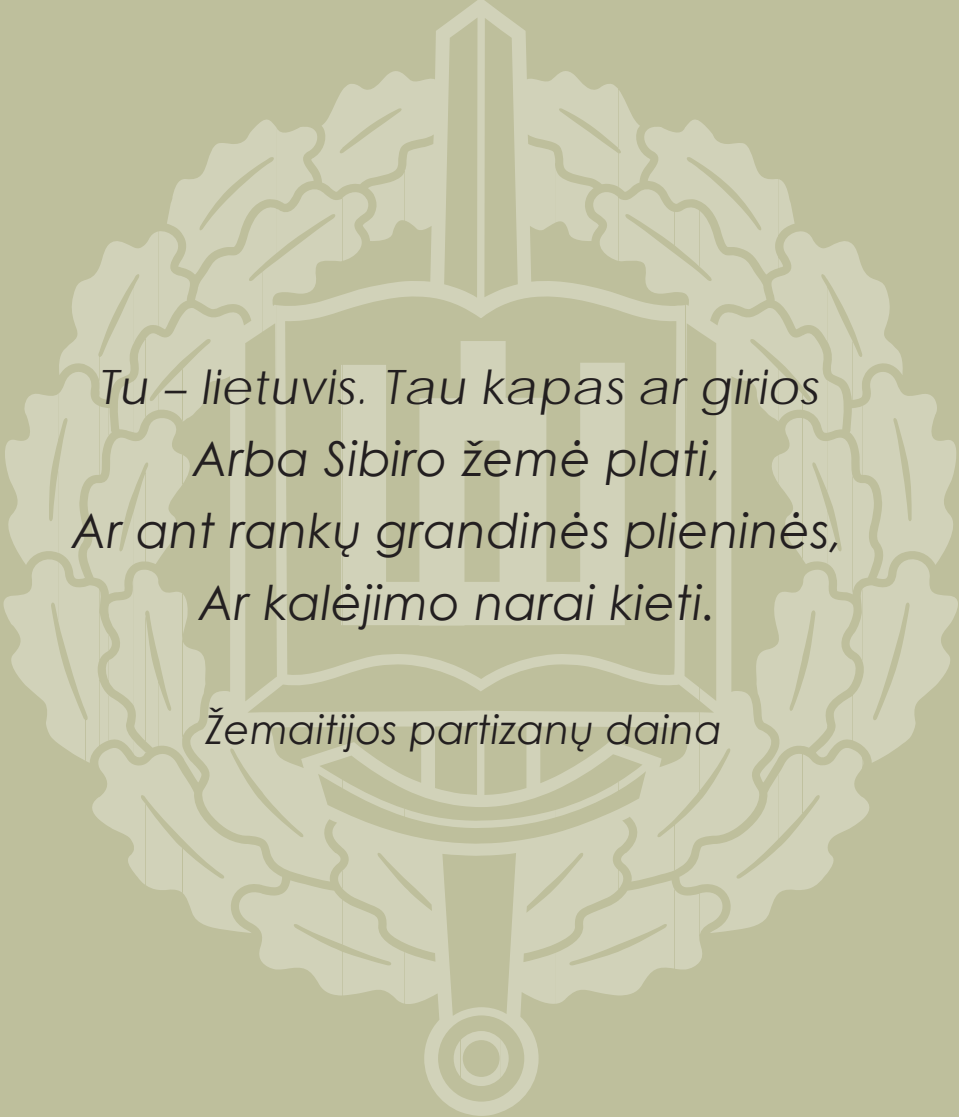
Iš viso vokiečiams pavyko nuginkluoti tik keturių batalionų karius. Kitų batalionų kariai, pasiėmę ginklus, išsibėgiojo ir išsislapstė.

Kadangi tomis dienomis kpt. Jonas Žemaitis atostogavo, o areštų dieną grįždamas į dalinį, iš sutikto ltn. Viktoro Savėno sužinojęs apie prasidėjusius Vietinės rinktinės karininkų areštus ir rinktinės naikinimą, nutarė skubiai trauktis iš Kauno. Netoli Seredžiaus persirengė civiliais drabužiais ir grįžo į Šiluvą. J. Žemaitis suėmimo išvengė, tačiau nuo to laiko pradėjo slapstyti. Prasidėjo naujas jo gyvenimo etapas.

62 Bubnys, A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 409–423.

ANTISOVIETINĖS
PARTIZANINĖS KOVOS
PRADŽIA

*Tu – lietuvis. Tau kapas ar girios
Arba Sibiro žemė plati,
Ar ant rankų grandinės plieninės,
Ar kalėjimo narai kieti.*

Žemaitijos partizanų daina

Antisovietinės partizaninės kovos pradžia

1944 m. liepos mėn. Raudonoji armija, vydamą Vokietijos vermachto pajėgas, užėmė Raseinių krašto dalį, į kurią pateko Šiluvos apylinkės (t. y. Jono Žemaičio gyvenamoji vieta), rugpjūčio mėn. fronto linija apskrityje stabilizavosi iki spalio pradžios. Tų metų vasarą ir rudenį dešimtys tūkstančių lietuvių (daugiausia inteligentijos, karininkijos, buvusių valstybės pareigūnų ir kt.) pasitraukė iš Lietuvos į Vakarų, šitaip išvengdami realių sovietų valdžios represijų, pirmiausia, deportacijų į Sibirą. Nėra duomenų, kad Jonas Žemaitis su šeima būtų planavęs trauktis į Vakarų, jis pasiliko vietoje, praleido praslenkanti frontą. Jo pasilikimą savame krašte nulėmė ir įsipareigojimai pagrindžiui. Jis pasiliko ir pradėjo laukti nurodymų iš pagrindinių organizacijų vadovų.

Įžengus į Lietuvą Raudonajai armijai ir įvedant sovietų valdžią, jaunimas pradėtas gaudyti, mobilizuojant į Raudonąją armiją (mobilizuota apie 108 000 Lietuvos gyventojų⁶³). Vyrai slapstėsi ir bėgo į miškus. Pradėta represinė politika prieš nepaklūstančius: realių ar tariamų priešininkų areštai, kalinimai, tardymai, vietos gyventojų plėšimai, netgi nužudymai. Pirmuosius areštus ir gyventojų verbavimus slaptam darbui pradėjo įvairių Raudonosios armijos dalinių SMERŠ⁶⁴ o vėliau apskrityse įsikūrę sovietų saugumo struktūros NKVD⁶⁵ ir

63 Tininis, V. *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*, Vilnius, 2014, p. 73

64 SMERŠ (santrumpa rusų k. Смерть шпионам – Mirtis šnipams) – SSRS karinė kontržvalgyba, vykdžiusi pirmąsias represijas Lietuvoje 1944 m.

65 NKVD (rusų k. Народный комиссариат внутренних дел – Vidaus reikalų liaudies komisariatas) 1946 m. kovo 15 d. pervardintas į MVD (rus k. Министерство внутренних дел – Vidaus reikalų ministerija). Savo pavaldume turėjo vidaus ir pasienio kariuomenę, miliciją, kalėjimų ir lagerių priežiūrą ir kt. Nuo 1947 m. daug jos funkcijų perduota MGB žinion. 1944–1947 m. NKVD (MVD) struktūros buvo pagrindinės partizaninio pasipriešinimo Lietuvoje slopintojos. 1953 m. kovo mėn. MVD ir MGB sujungtos į vieną ministeriją MVD.

NKGB⁶⁶ skyriai, turėję poskyrius ar įgaliotinius valsčių centruose. NKVD darbuotojai (greičiausiai iš fronto užnugario karinių dalinių) pradėjo domėtis J. Žemaičio asmeniu (jų akimis jis buvo dezertyravęs iš Raudonosios armijos), pradėti klausinėti kaimynai. 1944 m. rugsėjo mėn. suimta jo žmona, bet pralaikyta nelaisvėje ir tardyta apie aštuonias dienas išsigynė, kad nežino, kur vyras, todėl paleista⁶⁷.

J. Žemaitis pasitraukė pas pusseserę Marijoną Blužienę, gyvenusią Dotnuvos valsčiaus Meiliškių kaime. Tuomet ir vėliau giminystės ir pažįstamų ryšiai neretai gelbėdavo nelegaliai gyvenusius ir besislapstančius Lietuvos žmones, o partizanams tokio pobūdžio ryšiai padėdavo kurti savo ryšininkų ir rėmėjų tinklą. J. Žemaitis gyveno giminaitės sodyboje apie du mėnesius, slėpdamasis krūmuose įrengtoje slėptuvėje. Suprato, kad slapstymasis negalėjo trukti ilgą laiką, nes sovietų saugumiečiai vis intensyviau sekė vietos gyventojus ieškodami režimui nepalankių asmenų. Orams šalant, lapkričio mėnesį J. Žemaitis grįžo į tėviškę Kiaulininkuose, kur įsirengė slėptuvę⁶⁸.

Tuo metu Lietuvoje plėtėsi antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas, prasidėjęs dar 1944 m. vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje. Dalis kovotojų ruošėsi šiai kovai dar nacių okupacijos metais, jie kūrė pagrindžio struktūras (gausiausia pagrindinė organizacija buvo Lietuvos laisvės armija – LLA), rengė normatyvinius dokumentus, kaupė ginkluotę ir pan. Bet labiausiai partizanų gretas didino brutalūs sovietų valdžios veiksmai Lietuvoje. Ginkluotoji rezistencija kilo kaip atsakas į prievartinę Lietuvos vyrų mobilizaciją į Raudonąją armiją, areštus ir kalinimą. Tai bendros tuo metu Lietuvoje prasidėjusio partizaninio pasipriešinimo tendencijos. 1944–1945 m. partizaninis judėjimas stipriau ar silpniau išsiplėtė beveik visoje Lietuvos teritorijoje, išskyrus daugiausia lenkų gyvenamus Vilniaus ir iš dalies ištuštėjusius po vokiečių gyventojų evakuacijos Klaipėdos kraštus. Organizuotų partizanų tikslas buvo nepriklausomos Lietuvos atkūrimas, Vakarams pradėjus karą prieš bolševizmą.

Lietuvoje sklido įvairiausių, realiais faktais neparemtų gandų. Dar nepasibaigus karo veiksams Europoje galvota, kad Vokietijos kariuomenė išstums Rau-

66 NKGB (rus. k. Народный комиссариат государственной безопасности – Valstybės saugumo liaudies komisariatas) 1946 m. kovo 15 d. pervadintas į MGB (rus. k. Министерство государственной безопасности – Valstybės saugumo ministerija). Nuo 1947 m. pradėjo periminėti daugelį MVD struktūrų savo žinion, tarp jų vidaus ir pasienio kariuomenę, miliciją ir kt. 1944–1947 m. NKGB (MGB) dalyvavo partizaninio pasipriešinimo slopinime, o 1947 m. priskirtos pagrindinės slopintojo funkcijos. 1953 m. kovo mėn. MVD ir MGB sujungtos į vieną ministeriją MVD. 1954 m. sukurtas KGB (rus. k. Комитет государственной безопасности – Valstybės saugumo komitetas).

67 J. Žemaičio 1953 m. rugsėjo 11 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 263–264.

68 J. Žemaičio 1953 m. liepos 2 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 102; Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 64.

donąją armiją atgal, nors kariniu požiūriu tai buvo nerealu. Daugelis pradėjo sieti nepriklausomos Lietuvos ateitį su ateisiančia pagalba iš Vakarų. Plačiai mąstyta, kad Vakarų sąjungininkai (pirmiausia JAV ir Didžioji Britanija) neleis Sovietų Sąjungai įsitvirtinti Lietuvoje, jie atsimins 1941 m. Atlanto chartijos punktus, lyg žadėjusius prieškarinių sienų atkūrimą. Partizanai klausėsi užsienio radijo stočių (radijo aparatas buvo geidžiamas įrenginys partizanų aplinkoje) ir savaip interpretavo gaunamas žinias, pritempdami prie savo išankstinių įsitikinimų. Juo labiau tuo metu per mažai buvo žmonių, gerai suprantančių užsienio kalbas, be to, iš civilių gyventojų sovietai radijo aparatus atiminėjo. Tokioje aplinkoje ir atmosferoje gyveno J. Žemaitis, kuris pats su bendražygiais klausydavosi radijo stočių ir gaudė optimizmą teikiančias žinias.

Jeigu lietuvių antinacinis pagrindis daugiausiai veikė miestuose, vykdė sabotažo aktus, leido pagrindinę spaudą ir ją platino, tai lietuvių antisovietinis pagrindis ėmė formuotis kaimo vietovėse, kur buvo galima slapstytis miškuose arba vienas nuo kito toliau esančiuose vienkiemiuose, prie jų įrengtose slėptuvėse. Mat sovietai miestus kontroliavo nuodugniai, žmonės buvo sekami, suiminėjami, tikrinami jų dokumentai. Taip besislapstydamas tėviškėje J. Žemaitis greitai susitiko su panašaus likimo kpt. Pranu Gužaičiu, kuris pasakojo, kad reikia palaukti ir ruoštis lemiamam momentui. Tačiau P. Gužaitis aktyviai neįsitraukė į ginkluotą pasipriešinimą, slapstėsi vienas ir 1948 m. buvo MGB suimtas ir nuteistas.

1945 m. sausio mėn. nusistovėjo J. Žemaičio ryšiai su vietos partizanais. Tuomet pas J. Žemaitį Kiaulininkuose apsilankė trys vietos partizanai, tarp jų buvo antros eilės pusbrolis, vėliau ištikimas bendražygis Petras Bartkus, taip pat Viktoras Juodis, Alfonsas Petryla. Jie pasiūlė buvusiam karininkui stoti į LLA ir vadovauti partizanų daliniams, nes partizanų gretose labai trūko karininkų. Bet tąkart J. Žemaitis tiesioginio sutikimo nedavė, o atsakė dar lauksias buvusių bendražygių ir vadovų (P. Gužaičio ir S. Zaskėvičiaus) nurodymų ir paprašė dar mėnesį palaukti⁶⁹. Situacija keitėsi ir šie abu pagrindžio dalyviai dėl įvairių priežasčių jau nebevykdė aktyvios pagrindinės veiklos. Galbūt ryžtingų sprendimų Žemaitis kol kas nesiėmė, nes varžė šeiminės aplinkybės (žmona ir vaikas). Tą patį sausio mėnesį NKVD darbuotojai, ieškodami jo, vėl suėmė žmoną Eleną, kuriai pavyko pabėgti iš nelaisvės (vienais duomenimis, ji pergudravo sargybinių, kitais – su sargybiniu buvo sutarta dėl pabėgimo). Elenai su sūnumi išvykus slapstytis į Kauną, Jonas Žemaitis pasijautė laisvesnis daryti lemiamus sprendimus.

Didžiausią įtaką pasipriešinimui J. Žemaičio gyvenamoje Raseinių apskrityje pradėjo daryti LLA – Lietuvos laisvės armija, gausiausia pagrindinė organizacija

69 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 65.

Lietuvoje, kuri darė didžiausią įtaką antisovietiniam ginkluotam pasipriešinimui Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, mažesnę įtaką partizanams ji turėjo Pietų Lietuvoje. Nors aukščiausioji LLA vadovybė dėl masinių areštų buvo išblaškyta dar 1945 m. pavasarį, bet organizacijos nariai padėjo pamatus pasipriešinimui atskiruose Lietuvos regionuose. 1945 m. pavasarį ėmė klostytis glaudūs J. Žemaičio ryšiai su LLA nariais. Į Raseinių apskritį atsikėlė LLA vyriausiosios vadovybės narys, buvęs Lietuvos kariuomenės leitenantas Algimantas Zaskevičius-Vasaris (generolo S. Zaskevičiaus sūnus), kuris susitiko su vietos partizanais, priklausiusiais LLA, tarp jų ir su Raseinių rinktinės vadu Juozu Čeponiu.

Kovo mėn. A. Zaskevičius, P. Bartkus apsilankė pas besislapstantį J. Žemaitį. 1945 m. kovo 31 d. besislapstantis J. Žemaitis ilgai kalbėjosi su jį aplankiusiais minimais asmenimis. Tą dieną J. Žemaitis davė priesaiką ir įstojo į LLA – jam norėjosi aktyvios veiklos. Jį prisaikdino A. Zaskevičius, kaip LLA vadovybės narys⁷⁰. Po to J. Žemaičiui patarta dar kurį laiką slapstyti namuose. Netrukus ten apsisusto A. Zaskevičius ir porą savičių kartu su J. Žemaičiu gyveno. Turbūt jie nemažai kalbėjo ir diskutavo apie ateitį. A. Zaskevičius ir P. Bartkus tapo artimais J. Žemaičio bendražygiais, tik, kaip matysime, jų likimai susiklostė skirtingai. Pagal prisiminimus, partizanas P. Bartkus tapo artimiausiu ir galbūt patikimiausiu bendražygiu, kurį J. Žemaitis labai vertino. P. Bartkus daug kur padėdamas J. Žemaičiui darė jam nemenką įtaką, ko šis nesigėdydavo pripažinti⁷¹. J. Žemaitis dažnai sugebėdavo surasti patikimų ir ištikimų bendražygių bei rėmėjų, tuo iš dalies galima būtų paaiškinti palyginti jo ilgo partizanavimo priežastis. Bendražygiai jam padėdavo organizaciniuose darbuose, laiku įspėdavo apie gresiančius pavojus.

Gegužės mėn. iš J. Žemaičio namų A. Zaskevičius išėjo į mišką. Netrukus tuo keliu pasekė ir būsimas partizanų vadas. 1945 m. birželio 2 d. pas J. Žemaitį užėjo A. Zaskevičius ir P. Bartkus su kitais partizanais ir visi kartu išėjo į Bedančių mišką (Raseinių apskr., maždaug 6 km nuo namų). P. Bartkus įteikė J. Žemaičiui pistoletą-kulkosvaidį PPD. Kartu su kitais partizanais jis apsigyveno „šalašuose“, t. y. iš miško medžiagų pastatytose palapinėse⁷². Taip prasidėjo J. Žemaičio partizano kelias. Jis įstojo LLA „Vėgėlės“ rinktinę (vėlesnis pavadinimas „Žebenkštis“), kur iš karto vado Juozo Čeponio-Budrio įsakymu paskirtas rinktinės štabo viršininku⁷³. Į štabą įėjo minėti A. Zaskevičius, P. Bartkus ir kt.

70 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 86.

71 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 116; Petrauskas, A. *Tėvynei jo plakė širdis. Partizanų vado Petro Bartkaus gyvenimui ir kovai atminti*, Kaunas, 2005, p. 63, 116.

72 J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 108

73 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 86 a. p.

Taip buvo kuriama partizaninė struktūra Raseinių apskrityje, panašiai, su tam tikrais skirtumais kurtos partizaninės struktūros ir kituose Lietuvos regionuose. Vadovautasi LLA programomis, įsakymais ir kitais dokumentais. Kovotojai dalinti į dvi grupes: veikiantįjį (dar kitaip – vanagai, t. y. aktyvūs partizanai) ir organizacinį sektorius (OS, rėmėjus, ryšininkus). Rezistentų būriai vienijosi į rinktines, o šios į apygardas. Sudėtinga situacija lėmė, kad buvo sukurta daugiau apygardų, nei numatė pirmieji LLA vadovai, todėl daug kas jų struktūrose keitėsi derinantys prie pagrindžio aplinkybių.

1944–1948 m. laikotarpiu Lietuvoje sukurtos 9 apygardos, vieną apygardą dažniausiai sudarė 2–3 rinktinės. Žemesnieji junginiai vadinami būriais, kuopomis ir t. t. Apygardos buvo teritoriniais partizaniniais junginiais. Jų veiklos plotai skyrėsi, apygarda galėjo apimti vienos ar kelių apskričių teritoriją, mažėjant kovotojų, partizanų rinktinės ir apygardos jungėsi, persiskirstydavo jų veikimo plotai. Partizanų skaičių apygardoje yra nustatyti sudėtinga, nes jis kito skirtingais kovos laikotarpiais, priklausė netgi nuo vietovės reljefo (miškingose teritorijose

Ištikimas J. Žemaičio
bendražygis Petras Bartkus.

būrėsi didesni būriai). Jei 1945 m. kai kurių apygardų teritorijoje galėdavo partizanauti šimtai kovotojų, tai kovos pabaigoje, po 1950 m., apygardoje galėjo veikti tik kelios dešimtys kovotojų ar mažiau. J. Žemaitis išitraukė į kovą, kai partizanų junginiai formavosi, todėl reikėjo ieškoti tarpusavio kontaktų, įveikti pasitaikančius asmeninius nesutarimus, spręsti jungimo į vieningą struktūrą klausimus, išvengti sovietų saugumo paspęstų pavojų. J. Žemaitis savo dėmesį ir pagrindines jėgas nukreipė į partizanų vienijimo darbą, nes gerai suprato vieningos kovos reikšmę.

Vos įstojęs į partizanų būrį, J. Žemaitis gavo vadovaujamas pareigas, nes karininkų, galinčių vadovauti, trūko. 1944–1953 m. ginkluotame pasipriešinime iš viso tiesiogiai dalyvavo tik apie 107 buvę Lietuvos kariuomenės karininkai. Tai yra nedidelis skaičius iš bendro partizanų skaičiaus. Apytiksliais⁷⁴ duomenimis, minėtu laikotarpiu iš viso galėjo partizanauti apie 30 tūkst. žmonių, neskaitant ryšininkų ir rėmėjų. Didžiausi partizanų būriai veikė 1945 m. (iki 50 žmonių ar net daugiau), kurie kas metai mažėjo, pasipriešinimo pabaigoje būriai turėjo vos po 2–3 kovotojus. Dauguma į ginkluotą pasipriešinimą įsitraukusių karininkų žuvo, buvo suimti 1945–1946 m. 1949 m. jų skaičius nesiekė nė dešimties. Šiuo požiūriu, J. Žemaitis buvo išskirtinis prieškarinio Lietuvos kariuomenės karininkas, sugebėjęs įvaldyti partizaninės kovos subtilybes ir kovą tęsti iki pat organizuotos rezistencijos pabaigos. Jis vienas iš ilgiausiai partizanavusių Lietuvos kariuomenės karininkų. Karininkų trūkumą partizanai skaudžiai išgyveno. Taurro apygardos partizanų kapelionas J. Lelešius-Grafas 1946 m. dienoraštyje, prisimindamas dideles A. Smetonos prezidentavimo metu įvestas algas valdininkams ir karininkams, šitaip rašė: „*Mes, partizanai, savo vadovybėje pasigendame karininkų. Jie davė iškilmingą priesaiką Tėvynę ginti ir jos neapleisti. Kur jie dabar, kaip drįso tautos akivaizdoje sulaužyti duotą priesaiką? Mes visur jų rasime – ir užsienyje, ir rusų bei vokiečių armijoje, ir tarnaujant bolševikams, net dirbančių enkavedė organuose, tik jų maža partizanų eilėse, nes čia gresia kiekvieną minutę mirtis.*“⁷⁵

Kodėl partizanų gretose kovojo tiek mažai Lietuvos karininkų? Tą lėmė dvi priežastys: sovietų represijos ir emigracija į Vakarų karo pabaigoje, be to, nedidelė dalis karininkų su Raudonąja armija pasitraukė į Rytus. Kiti partizaninės kovos apskritai nevertino manydami, kad ji iš anksto pasmerkta pralaimėjimui ir pareikalas daug beprasmiškų aukų. Išlikę gyvi kovų liudytojai tvirtino, kad neturėta partizaninės kovos patirties – niekas nesiruošė tokiai ilgai ir daug jėgų reikalaujančiai kovai. Iki kovos pradžios kovotojai daug ko nežinojo apie išmo-

74 Tikslių nėra ir sudėtinga juos apskaičiuoti.

75 Lelešius-Grafas, J., Baliukevičius-Dzūkas, L. *Dienoraščiai*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994, p. 111.

kytą slopinti laisvės judėjimą sovietų saugumo aparatą ir jo veikimo būdus. Kovai reikėjo ne tik karinių žinių, bet ir konspiracijos gudrybių, kurių niekas iki tol nemokė. Lietuvos teritorija neparanki partizaniniams veiksmams (nėra kalnų, didelių miškų masyvų, pelkių). Miškų kovotojai mokėsi patirdami didžiulius nuostolius. Tačiau rezistencija pagimdė naujus vadus, užgrūdintus sunkių kovos sąlygų, pasimokiusius iš klaidų.

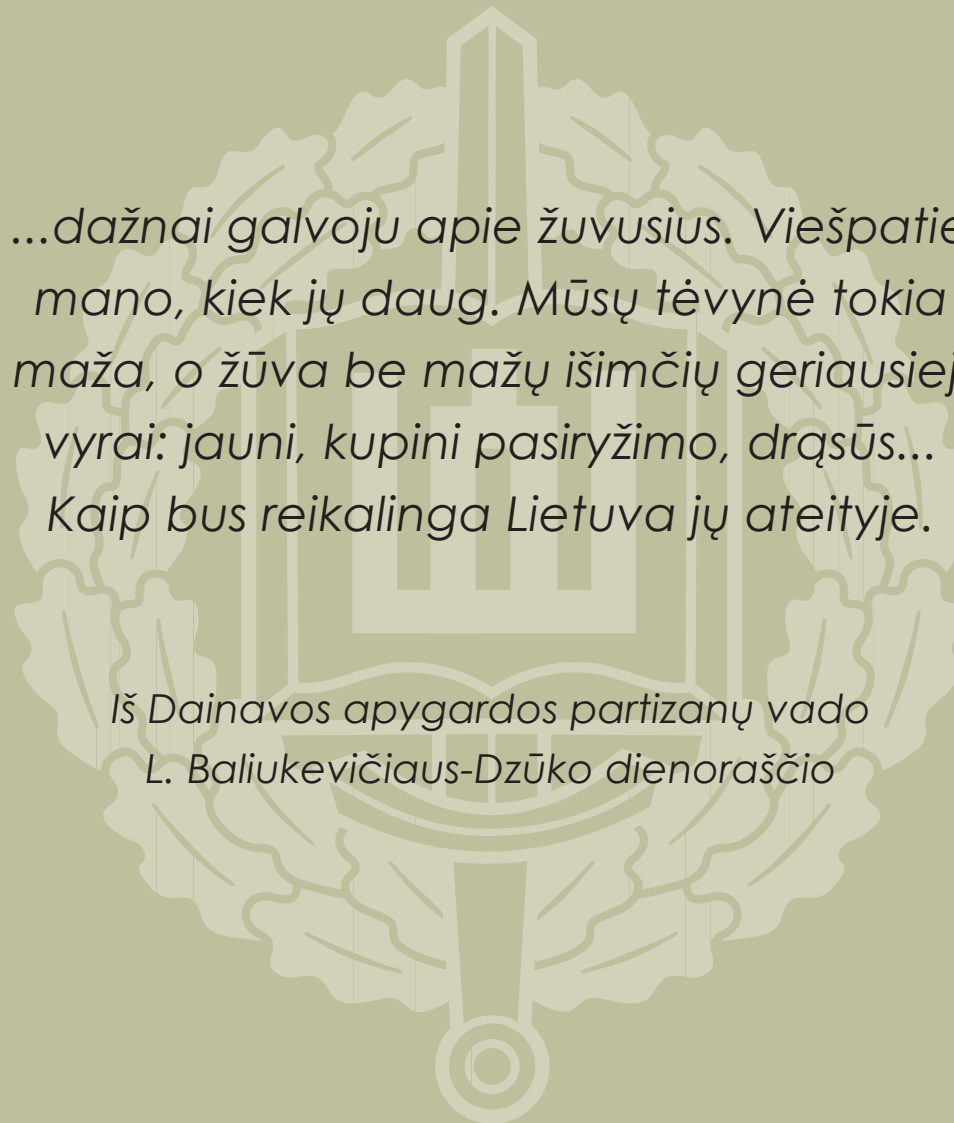
Įstodamas į partizanų būrį, Jonas Žemaitis pasirinko Dariaus slapyvardį, o stodamas į LLA buvo pasivadinęs Liudu. Konspiracijos sumetimais partizanai naudodavo slapyvardžius, kad užšifruotų savo tapatybę. Juos keisdavo pagal aplinkybes, nors dalis kovotojų jų niekada nekeisdavo. J. Žemaitis turėjo žodinius (keičiamus pagal aplinkybes) ir rašytinius (skirtus pasirašyti dokumentams) slapyvardžius, kuriuos dažniausiai pakeisdavo keičiantis užimamoms pareigoms. Iš viso yra žinoma per 10 jo sakytinių (Darius, Romas, Andrius, Varis, Simas, Jocius, Matas, Tomas, Lukas, Šermukšnis, Uosis, Klebonas, Senis ir kt.) ir arti 10 rašytinių (Atomus, Aistis, Ilgūnas, Tylius, Skirgaila, Žaltys ir kt.) slapyvardžių⁷⁶. 1948 m. jis pasirinko Vytauto slapyvardį, kurio pasirašinėdamas dokumentus jau nekeitė, nors sakiniai dar įvairavo. Tai kartu buvo simboliškas slapyvardis, nes sovietų saugumas jau buvo iššifravęs partizanų vadų tapatybes, o kaitaliojimas galėjo supainioti pačius partizanus. Konspiracijos reikėjo laikytis kituose reikaluose. Tapęs vyriausiuoju partizanų vadu J. Žemaitis pats ragino slapyvardžiams rinktis tautinius vardus ar vardus tų asmenų, kurie susiję su Lietuvos laisvės kovomis⁷⁷.

76 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 84.

77 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 84–85.

7

PIRMIEJI
PARTIZANAVIMO
METAİ

*...dažnai galvoju apie žuvusius. Viešpatie
mano, kiek jų daug. Mūsų tėvynė tokia
maža, o žūva be mažų išimčių geriausieji
vyrai: jauni, kupini pasiryžimo, drąsūs...
Kaip bus reikalinga Lietuva jų ateityje.*

*Iš Dainavos apygardos partizanų vado
L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio*

Pirmieji partizanavimo metai

Suformuotas „Vėgėlės“ (nuo 1945 m. liepos mėn. „Žebenkšties“) (LLA rekomendavo junginiams parinkti gyvūnų vardus) rinktinės štabas veikė savarankiškai, nes jau minėta, kad organizacijų, kurios turėjo planų centralizuotai vadovauti pasipriešinimo judėjimui, nebeliko. Nepavykus suvienyti rezistencijos iš viršaus, ji pradėta organizuoti iš apačios. 1945 m. vasarą „Vėgėlės“ („Žebenkšties“) rinktinės vadai pradėjo kurti apygardą, iš pradžių vadinamą „Vyties“, vėliau – „Žaibo“ vardu. Vadu numatytas J. Žemaitis. Tikslai – vienyti partizanus bendrai kovai, kurti tarpusavio ryšių tinklus, toliau struktūrizuoti pasipriešinimo judėjimą. Pirmieji planai buvo suvienyti partizanų būrius, veikiančius Raseinių, gretimose Šiaulių, Kėdainių, Tauragės apskrityse ir toliau tęsti šį procesą, taip pat kurti OS (organizacinio skyriaus – ryšininkų ir rėmėjų) grupes. „Vėgėlės“ rinktinės (1945 m. vasaros pradžioje junginį galėjo sudaryti 4 būriai, iš viso apie 60 žmonių⁷⁸) vadai pradėjo leisti praktinius įsakymus dėl drausmės, stovyklų apsaugos, santykių su vietos gyventojais, sovietų valdžios bendradarbiais ir kt. Nors statutai, normatyviniai aktai ir kitokia dokumentacija sunkiai derinosi su konspiracijos reikalavimais, bet J. Žemaitis tikriausiai manė, kad partizanų junginiuose turi būti tvarka ir drausmė, kitaip daliniai savaime pakriks. O tam buvo vidinių ir išorinių priežasčių.

Partizanų organizacinį darbą trikdė nuolatinis sovietų saugumo ir vidaus kariuomenės persekiojimas. Nepavykus nuslopinti pasipriešinimo iki 1945 m. pradžios (nors tokių nerealių sovietų planų, kuriuos atsiųsdavo net iš Maskvos, neatsižvelgiant į situaciją ir nesuprantant pasipriešinimo esmės ir mastų, būta), spaudimas partizanams neatslūgo. Prieš partizanus mestos gausios SSRS vidaus kariuomenės pajėgos. Dar 1944 m. liepos mėn. į Lietuvą atsiųsta 4-oji NKVD divizija, kuri ilgainiui (ypač nuo 1945 m. rudens) buvo pagrindinė karinė jėga, slo-

78 J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 108

pinanti partizaninį pasipriešinimą. Taip pat 1944–1945 m. partizanus Lietuvoje pasikeisdami persekiojo 12 frontų užnugario apsaugos NKVD pasienio pulkų, 6 (ar 7) NKVD pasienio būriai (skirti SSRS išorinių sienų apsaugai, bet irgi dalyvavę veiksmuose prieš partizanus)⁷⁹, neskaitant trumpam laikui pritraukiamų papildomų vidaus kariuomenės ar atskirų Raudonosios armijos dalinių. Tai buvo brutaliausios kovos metas. Vidaus kariuomenės daliniai rengdavo plataus masto gaudynes, apguldami atskiras vietas ir jas šukuodami. Persekiojimai rengti ten, kur tik buvo pastebima partizanų veikla. Vykdytos neginkluotų žmonių žudynės (kiekvienas nušautasis buvo pavadinamas „banditu“), žmonės masiškai areštuojami, apiplėšiami, šaudomi, deginamos sodybos, net kaimai ir kt.

Kovą prieš rezistenciją organizavo ir jai vadovavo NKVD pareigūnai, ėmę kurti agentūrinį tinklą, kurį nuolat plėtė. Slaptiesiems bendradarbiams keltos užduotys: išsiaiškinti partizanų buvimo vietas, jų ryšininkus ir rėmėjus, kai kuriems išduodami ginklai, įpareigojant likviduoti konkretų partizaną, ir kt. Dažniausia žmonės buvo užverbuojami pasinaudojus juos kompromituojančia medžiaga sovietų valdžios akyse, gąsdinimais, dažnai verbuojamajam pasirinkimas buvo iš dviejų variantų: slaptas darbas arba paties ar jo šeimos narių represavimas, kiti slaptojo darbo motyvai, kaip antai piniginis atlygis ar prielankumas sovietinėms idėjos, buvo kur kas retesni atvejai. Ne visi prievarta užverbuotieji sąžiningai dirbo, nemaža jų dalis laviravo, vengė teikti informaciją, bet buvo ir aktyvių talkininkų, jais ir buvo remtasi. Sunkėjant partizanų kovai ir silpnėjant išsivadavimo nuotaikoms tokių atsirasdavo vis daugiau. Informacijos taip pat buvo gaunama tardant suimtuosius pasipriešinimo dalyvius, nors jų suteiktas žinias būtų amoralu pavadinti išdavyste, nes jie patyrė didžiules fizinio ir moralinio poveikio priemones, kurias atlaikyti sunkiai įmanoma arba neįmanoma.

Kovai su partizanis Lietuvoje dislokuota gausi NKVD kariuomenė: 1945 m. vasarą joje buvo iki 20 tūkst., 1946 m. – apie 14 tūkst. karių. NKVD ir NKGB skyriai, įkurti visose apskrityse, koordinavo ir vadovavo baudžiamosioms operacijoms, žmonių gaudynėms, tardė suimtuosius, verbavo agentus. Be to, kovai prieš lietuvių partizanus okupacinė valdžia prie NKVD įkūrė „naikintojų batalionus“, lietuvių vadintus sribais (rusiško *istrebitel* – liet. k. naikintojas santrumpa), į kuriuos agitavo stoti vietinius gyventojus. 1944–1954 m. daugiau kaip 20 tūkst. asmenų tapo tokių būrių nariais (tarp jų apie 16 tūkst. lietuvių)⁸⁰: jie atleisti nuo tarnybos Raudonojoje armijoje, gaudavo algą, aprangą. Nors dalis jų su ginklais

79 Starkauskas, J. *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais*, Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 36.

80 Starkauskas, J. *Sribai. Ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, Vilnius: LGGRTC, 2001, p. 477; Anušauskas, A. *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 168.

pasitraukė pas partizanus, teikė reikalingas žinias miško broliams, nemažai sribų buvo abejotinos moralės asmenys, autoriteto jie neturėjo, greitai sumota pakeisti jų pavadinimą – vietoje „naikintojų batalionų“ 1945 m. pavadinti „liaudies gynėjais“ (neva jie gina liaudį nuo banditų). Dislokuoti visuose valsčiuose sribai saugojo sovietinius aktyvistus ir vietinę valdžią, dalyvaudavo deportacijose, maisto paruošų rinkime, ūkininkų varyme į kolūkius ir pan. Sribų formuotės pradėjo atsirasti 1944 m. rugpjūčio mėn., o nuo tų pačių metų gruodžio mėn. įkurdintos valsčių centruose. Bet kiekvienais metais buvo neužpildytų etatų jų gretose, nes neatsirasdavo norinčių „ginti liaudį“. Pagalbinį vaidmenį kovoje prieš partizanus taip pat atliko milicija, ginkluoti aktyvistai. Taigi jėgų persvara buvo milžiniška, apėmė visus miestus ir miestelius, tad NKVD ir vidaus kariuomenė per trumpą laiką galėjo sutelkti gausias pajėgas konkrečioje teritorijoje. Tik jiems trukdė bendrieji sovietinei santvarkai būdingi bruožai (aplaudumas darbe, girtuokliavimas ir pan.), kas kartais partizanams buvo naudinga.

1945 m. žuvo ir buvo suimta daugiausia kovotojų. Pagal sovietų saugumo duomenis, 1945 m. žuvo daugiau kaip 9 tūkst. partizanų⁸¹. Nors šie skaičiai gali būti padidinti, nes į šį skaičių įrašyti visi nušauti beginkliai žmonės (dažnai konkrečių įvykių aprašymuose neatitikdavo žuvusiųjų ir paimtų ginklų skaičiai) arba įprasti įvairiausi „pirašymai“, siekiant parodyti geresnius darbo rezultatus. Nuo 1946 m. apskaita jau buvo tikslesnė.

J. Žemaitis ir jo bendražygiai netruko pajusti galingos NKVD ir vidaus kariuomenės jėgos spaudimą. 1945 m. liepos mėn. „Vėgėlės“ rinktinės partizanai dalyvavo išvaduojant iš ligoninės sužeistą Lietuvos kariuomenės aviacijos leitenantą, būsimą partizanų vadą ir J. Žemaičio bendražygį, Juozą Kasperavičių bei dar vieną kovotoją. Tai patraukė sovietų saugumo dėmesį. Dar birželio mėn. partizanų būrys, kuriame bazavosi J. Žemaitis, iš Bedančių miško persikėlė į Virtukų mišką (tai vyko vienoje Raseinių apskrityje, atstumas tarp minimų vietovių apie 13 km). Keldamiesi jie manė susisiekti su Šiaulių apskrityje veikiančiais partizanais. Virtukuose partizanai irgi apsigyveno miško stovyklos sąlygomis, bet nespėjo iki galo įsirengti įtvirtinimų. Greičiausiai kai kurie partizanai, dar neturėję kovos patirties, galvojo, kad tinkamai įsitvirtinus galima bus atremti prieš puolimus, ir jautėsi gana laisvai. Prie jų dar prisidėjo vietinis partizanų būrys, taip pat vietovėje sudarinėjo OS grupę. Konspiracijos irgi trūko, stovykloje lankėsi ryšininkai ir rėmėjai – liepos 21 d. J. Žemaičio kvietimu atvykęs Lyduvėnų (netoli miško esančio miestelio) kunigas Bronius Gaižutis (vėliau nuteistas kalėti lageryje) aukėjo mišias, pasakė patriotinį pamokslą, suteikė palaiminimą⁸². J. Že-

81 Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 77.

82 J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 111.

maičiui, kaip ir daugeliui partizanų, buvo nesvetimi religiniai jausmai, jie dažnai meldavosi, su savimi turėdavo maldaknyges ir rožinius. Tikėjimas jiems suteikė stiprybės, ypač sunkėjant kovai⁸³.

Sovietų saugumo agentas „Vytulis“, infiltruotas į partizanų būrį, pranešė apie partizanų dislokacijos vietą Virtukuose. Liepos 22 d. įvykių išvakarėse stovyklavietėje galėjo būti 54 kovotojai. NKVD sutelkė gerokai didesnes pajėgas iš 31 NKVD pasienio pulko. Liepos 22 d. apie 10 val. pasienio pulko kariai apsupo stovyklavietę ir pradėjo puolimą. Sunkios kautynės truko maždaug iki 13 val. Besikaunantiems partizanams vadovavo J. Čeponis, J. Žemaitis, A. Zaskevičius. Nors paties J. Žemaičio pripažinimu, arti sprogusi rankinė granata jį lengvai kontūzijo ir jis kurį laiką buvo netekęs sąmonės, pasekmė – sutriko klausa⁸⁴. Apsupti partizanai negalėjo ilgai priešintis, nes greitai seko šaudmenų atsargos. Sukaupus jėgas, jiems pavyko prasiveržti pro NKVD kariuomenės apsuptį, tačiau žuvo apie 15–16 kovotojų, tarp jų kelios moterys. Žuvusieji buvo NKVD pajėgų paimti, nuvežti ir suguldyti centrinėje Raseinių miesto aikštėje, neva atpažinimui, bet realiai tai turėjo veikti kaip gąsdinimo priemonė kitiems. Toks žuvusiųjų partizanų niekinimas miestelių aikštėse buvo praktikuotas visoje Lietuvoje nuo 1944–1945 m. ir tęsėsi bent keletą metų. O sovietų saugumas laikė tokį „atpažinimą“ efektyvia kovos priemone. Po tokios viešos demonstracijos kūnai būdavo slapta užkasami. Viešas žuvusiųjų kūnų niekinimas stipriai įsirėžė į amžininkų atmintį.

Virtukų kautynės buvo ne tik J. Žemaičio ir daugelio jo bendražygių partizaninės kovos krikštas, bet davė ir svarbią pamoką. Didesnius ar mažesnius nuostolius atvirose kautynėse su NKVD pajėgomis patyrė beveik visų Lietuvos regionų partizanai. Po tokių įvykių išlikę gyvi partizanai pradėjo vengti telktis į didelius būrius ir vengti atvirų susidūrimų su SSRS vidaus kariuomene.

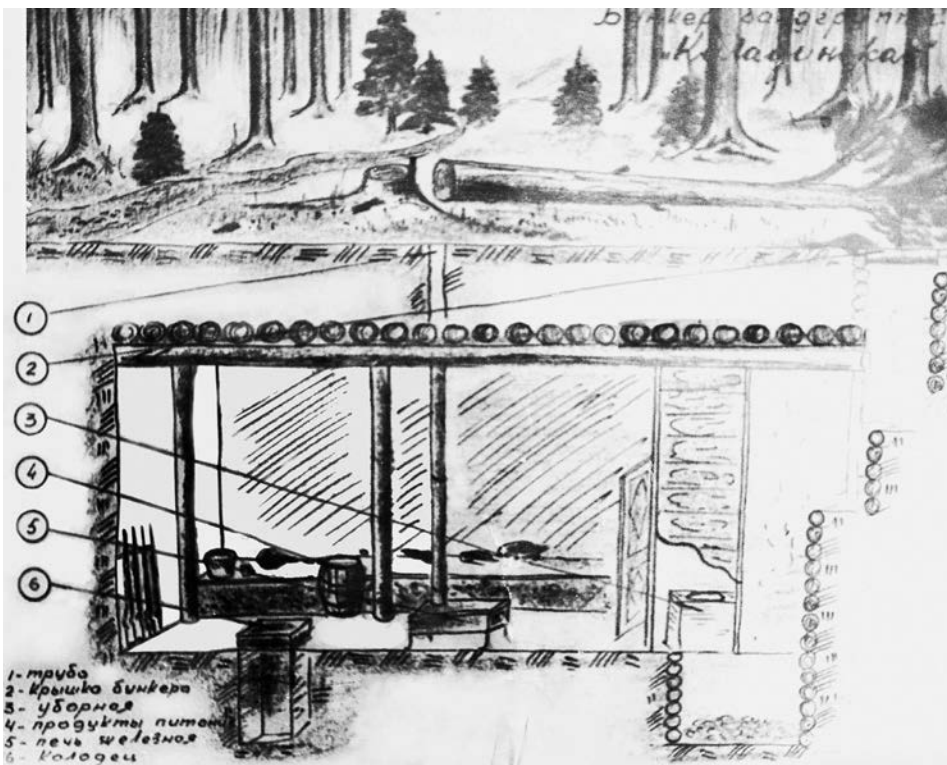
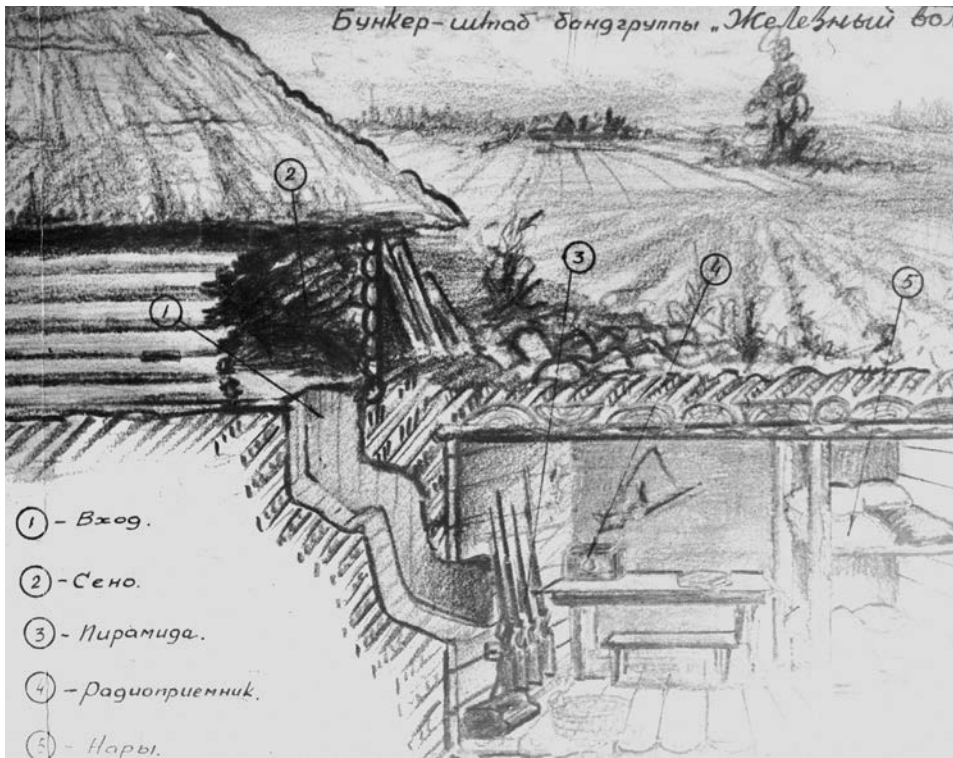
Pats J. Žemaitis teigė (bent jo tardymo protokole užrašyta), kad būtent Virtukų kautynės privertė pakeisti taktiką, išsiskirstyti į mažesnius būrius ir grupes, daugiau slėptis vienkiemiuose ir krūmuose⁸⁵. Nors vėlesni pavyzdžiai rodo, kad prireikus susitelkimo į didesnius būrius miškų stovyklose dar pasitaikydavo.

Partizanai vis dažniau pradėjo gyventi požeminiuose, užmaskuotuose bunkeriuose. Tai nedidelės (dažnai 2 x 3 m) požeminės patalpos, įrengtos miškuose, patikimų kaimo gyventojų sodybose, neįtikinamiausiose priešui vietose, net šulinuose, po keliukais, net ariamais laukais. Patalpos buvo nepritaikytos gynybai, jų suradimas beveik visuomet partizanams reikšdavo žūtį ar areštą. Bunkeriai dažniausiai buvo šalti ir drėgni, drėgmė ir šaltis kenkdavo ne tik partizanų

83 Atliekant jau suimto J. Žemaičio kratą pas jį aptiktas religinis medalionas.

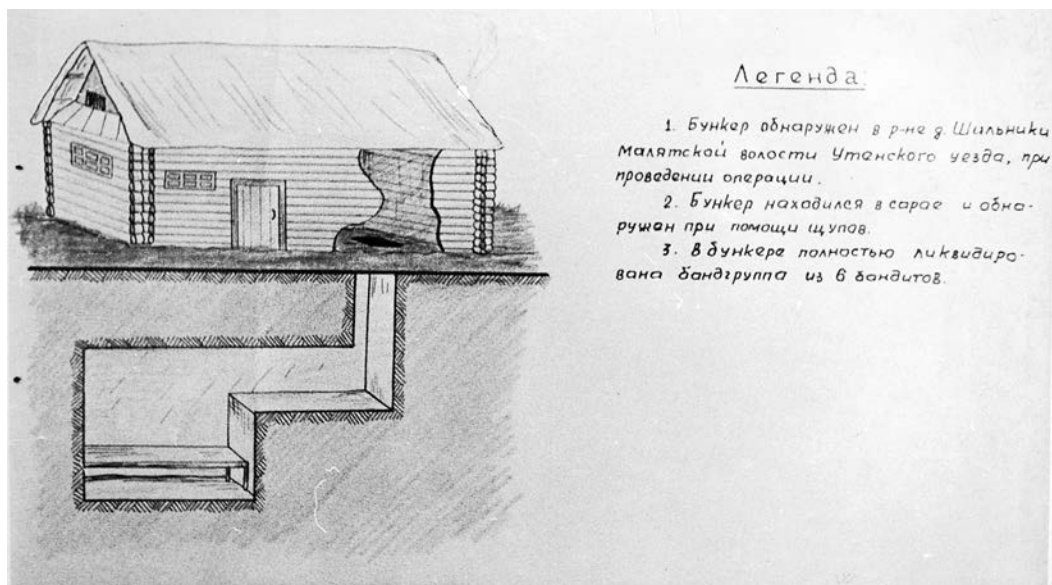
84 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 87 a.p.

85 J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 111.

Sovietų saugumiečių nupiešti partizanų bunkerių vaizdai.

sveikatai, bet gadino ginkluotę, kuri rūdijo ir reikiamu momentu nesuveikdavo, drėko šoviniai. Partizanai bunkeriuose praleisdavo mėnesių mėnesius, net metus, kur ne tik slėpėsi, bet ir vykdė savo veiklą (pvz., spausdino atsišaukimus ir leidinius). Anot vieno kovotojo 1948 m. užrašų: „Rašyti negaliu savęs priversti. Bunkeryje gana šalta. Vakar Žaibas atnešė elektrinį kapsulį. Padėsim viršuj vieną pėstininkų skeveldrinę miną. Tuo atveju, jei rusai užtikytų bunkerį, miną galima

*būtų susprogdinti iš vidaus su baterijų pagalba. Miną padėsim, kai snigs, nes liktų pėdsakai.*⁸⁶

J. Žemaičiui irgi teko apsigyventi bunkeriuose, kur jis rašė įsakymus, potvarkius. Reikėjo laikytis griežtos konspiracijos, apie bunkerio vietą turėjo žinoti kuo mažiau žmonių, žiemą judėjimas iš bunkerių buvo pavojingas, paliekantis pėdsakų sniege, tad intensyviausia veikla būdavo šiltuoju metų laiku. Šios slėptuvės irgi turėdavo savo kodinius pavadinimus. Bunkeriai buvo įrengiami įvairiausiose vietose, pasak L. Baliukevičiaus-Dzūko: „*Bunkeriai prie upelių, mergaičių darželiuose, krūmuose, javų laukuose, prie kelių, viešelių, bulvių duobėse, kapinėse, šventoriuose, šuliniuose ir prie šulinių, bažnytkaimiuose [...] baigiant lygumomis, kur bunkeriai visiškai slapti, kur ant bunkerio užpila daugiau kaip vieno metro sluoksnį žemės, kur angos durlės tokios storos ir sunkios, kad jas gali tik keli vyrai iškelti... Įdomi bunkerių istorija. Kas ją žino, tas žino, kaip sunku buvo kovoti. Ir vis dėlto kovojo.*“⁸⁷

Žinoma, reikėtų pastebėti, kad buvo skirtumų tarp miške ir patikimų gyventojų namuose įrengtų bunkerių. Pastaruosiuose sąlyginai sąlygos buvo geresnės, be to, ir šeiminkai nuolat padėdavo. 1947–1951 m. J. Žemaitis dažnai gyvendavo bunkeriuose, įrengtuose kaimo gyventojų sodybose. Štai 1948 m. J. Žemaitis gyveno Dvarninkų k. (dab. Radviliškio raj.), ūkininkų Antano ir Elenos Dambrauskų sodyboje po gyvenamuoju namu įrengtame bunkeryje, kur naudotasi elektros lempute. Bet tai buvo netipiška slėptuvė⁸⁸.

1945 m. Lietuvoje partizanų pajėgos buvo labai išblaškytos, sumažėjo partizanų skaičius – ne vien tik dėl žūčių ar suėmimų. Tais metais sovietų valdžia skelbė atsišaukimus, raginančius besislapstančiuosius legalizuotis. Ypač po kautynių kai kurie išblaškyti ar dezorganizuoti partizanai pasinaudojo tuo pasiūlymu. Sovietų saugumo duomenimis, 1945 m. Lietuvoje galėjo legalizuotis apie 36 tūkstančius besislapstančių asmenų (vėlesniame sovietų saugumo dokumente jie įvardijami kaip „banditai“)⁸⁹. Kitais duomenimis, iš jų apie 6 tūkst. galėjo būti partizanais (santykinai Žemaitijos regione jų buvo mažiausiai), iš jų Raseinių apskrityje 190 partizanų (iš viso apskrityje legalizavosi 637 asmenys)⁹⁰, vėlesniais metais legalizacija gerokai sumažėjo. Jų likimai klostėsi įvairiai: vienus suėmė ir nuteisė,

86 Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis. 1949 m. birželio 6 d., Vilnius: LGGRTC, 2006, p. 62–63.

87 Ten pat, p. 153–154.

88 Petrauskienė, A., Vaitkevičius, V. Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 34, p. 108, 115.

89 Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 75.

90 Kašėta, A. „Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–1953 m.“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 14, Kaunas, 1995, l. 71.

kitus verbavo slaptam darbui, kiti vėl pradėjo slapstytis, dar kiti gyveno palyginti ramiai, t. y. nesislapstydami. Įvykiai parodė, kad nesuklydo tie partizanų vadai, kurie nedraudė legalizuotis, nes miške kovotojų prievarta išlaikyti neįmanoma. Tarp partizanų liko mažiau svyruojančių, nors kai kurie partizanų vadai pasitraukimą iš miško laikė išdavyste. 1946 m. MVD irgi bandė per pažįstamą persiųsti J. Žemaičiui laišką, kuriame siūlė legalizuotis ar derėtis⁹¹. Tokie asmeniniai siūlymai partizanų vadams nebuvo retenybė, dauguma jų nesutiko.

Patiriami žmogiškieji ir materialiniai nuostoliai neatšaldė J. Žemaičio ir bendražygių noro vienytis, kurti bendras pasipriešinimui vadovaujamas struktūras. Neatskirama partizanų veiklos dalis buvo pagrindinės spaudos, atsišaukimų leidyba ir platinimas. Tokia kovos priemonė, nuolat silpstant kovinėms jėgoms, darėdavosi vis aktualesnė. „Žebenkštis“ rinktinė leido pagrindinį laikraštį ir atsišaukimus. J. Žemaitis prisidėjo prie šių spaudos leidinių platinimo būriuose. Dažniausia straipsniai spausdinami rašomąja mašinėle, spauda dauginta šapirografais ar rotatoriais. Pagrindžio spaudos leidėjams visuomet trūkdavo popieriaus, dažų ir pačių spausdinimo ir dauginimo priemonių.

Artėjanti 1946 m. žiema pristabdė vienijimosi ir kitus darbus, nes partizanų judėjimas žiemos sąlygomis buvo ribotas. Nepaisant to, J. Žemaitis ir J. Čėponis keliavo po jų vadovaujamus būrius, bendraudavo su kovotojais, juos instruodavo, auklėdavo, stengėsi pakelti jų kovos dvasią, paskirdavo vadovus, parūpindavo jiems antisovietinės spaudos ir atsišaukimų. J. Žemaitis dažnai apsistodavo Šiluvos valsčiuje. Ten kovotojai gyveno įrengtoje miško stovykloje, pastatę statinius iš miško medžiagų, jie net įrengė kai kuriuos įtvirtinimus galimo puolimo atveju. Maistą ir kitus reikmenis teikė patikimų rėmėjų šeimos, kurių tuo metu dar netrūko, ypač rėmė tos, kurių

Lietuvos kariuomenės karininkas Juozas Čėponis prieškarui.

91 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 89.

šeimos nariai partizanavo. Per ryšininkus palaikydavo ryšius su kitose vietose žiemojusiais rinktinės vadais.

1946 m. vasario mėn. organizuota pirmoji tais metais J. Žemaičio vadovaujamų partizanų antisovietinė akcija. Kasmet sovietų valdžia organizuodavo rinkimus į vieną ar kitą valdžios organą. Žinoma, viskas vykdyta formaliai, imituojant demokratinę santvarką, tai tebūdavo vien tik propagandinė valdžios akcija. Tai suprasdami partizanai vykdė antirinkiminę kovą, pagal galimybes siekė sutrikdyti šią valdžios priemonę kaime. Jie leido prieš rinkimus pasisakančius atsišaukimus, ragino juos boikotuoti, trikdė rinkimų apylinkių darbą. 1946 m. Lietuvoje valdžiai rengiant rinkimus į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, J. Žemaitis rašė: „šie rinkimai yra aiškus apsilenkimas su demokratijos principais ir pasityčiojimas iš žmogaus teisių“⁹². Todėl rinkimų kampaniją, ypač kaimo vietovėse, trukdyta, gyventojai (net nenorėję eiti į rinkimus) specialiai gąsdinti (per atsišaukimus ir žodžiais) sušaudymu, kad galėtų pasiteisinti prieš sovietų valdžią, kodėl nedalyvauja rinkimuose. Rinkimų išvakarėse „Žebenkšties“ rinktinės partizanai apšaudė dvi rinkimų apylinkes. Viename rinkimų apylinkės apšaudyme dalyvavo J. Žemaitis ir maždaug 15 partizanų⁹³. Tam pasirengti padėjo net rinkimų komisijos darbe dalyvavęs asmuo. Iš jo sužinota, kiek žmonių dalyvavo apylinkės apsaugoje, apie esantį telefono ryšį. Gavę žinių apie pastato Rimkiškių k. (Raseinių apskrityje) apsaugą, nutarė jo neužimti, o apšaudė jį iš 100–150 metrų, o prieš tai nutraukė telefono ryšį. Apšaudymas truko apie 10 min., žuvo apsaugoje buvęs NKVD kareivis ir keli buvo sužeisti⁹⁴. Tokios ir panašios partizanų akcijos sulaukdavo sovietų saugumo atsakomosios reakcijos. Toje ir aplinkinėse teritorijose vykdavo gaudynės, buvo ieškoma partizanų, daromos kratos, suimami vietos gyventojai. Šiuo minimu atveju partizanai nebuvo surasti, nes jie įvykdė akciją atokiau nuo savo dislokacijos vietos Sandrausiškės miške (apie 20 km atstumu). Ką nors įvykdžius, partizanams buvo svarbu pasirinkti greitus atsitraukimo kelius, nes jie jau turėjo karčią sovietų saugumo smūgių patirtį. Taip pat buvo praktikuojama vienu metu įvykdyti kelias akcijas ir taip išsklaidyti juos persekiojančias jėgas. Per minėtą NKVD atsakomąją akciją vis dėlto buvo suimti partizanų rėmėjai, ryšininkai.

Sugrąžindamas Lietuvoje sovietų (tarybų) valdžią J. Stalinas tesėjo pažadą, duotą jau sergančiam JAV prezidentui Franklinui Delanui Ruzveltui (Franklin Delano Roosevelt; 1882–1945), leisti Baltijos šalių gyventojams „pasisakyti“ – gal

92 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 78.

93 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 87.

94 J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 118; J. Žemaičio 1953 m. lapkričio 10 d. tardymo protokolas. Ten pat, t. 2, l. 9–11.

Pirma žinoma
partizaniška
nuotrauka. Iš
kairės: Jonas
Žemaitis ir Kovo
apylinkės vadas
Jonas Jasinevičius-
Margis 1946 m.

dėl to visą okupacijos laikotarpį Lietuvoje ypač aršiai rengti rinkimai į aukščiausias okupacinės valdžios institucijas – SSRS Aukščiausiąją Tarybą, Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą (pirmą kartą po karo į šias institucijas rinkimai vyko 1946 m. ir 1947 m.), į vietines tarybas – juk formaliai SSRS buvo valdoma tarybų, arba sovietų. Visuose rinkimuose kandidatus tegalėjo siūlyti vienintelė komunistų partija, rinkimų rezultatai būdavo klastojami – dar balsų nesuskaičius buvo oficialiai skelbiama, kad rinkimuose dalyvavo per 90 proc. rinkėjų, iš kurių absoliuti dauguma balsavo už iškeltus kandidatus.

Nors Lietuva formaliai buvo lygiateisė SSRS respublika, tačiau LSSR institucijos neturėjo jokios realios valdžios – net LKP (bolševikų) Centro komitetas (CK) turėjo tik eilinės Rusijos srities partinio komiteto teises. Net tris dešimtmečius LKP(b) vadovavęs CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus buvo tik marionetė – jo veiklą prižiūrėjo iš Maskvos atsiųstas antrasis CK sekretorius, būtinai nelietuvis.

Koviniai veiksmai nebuvo J. Žemaičio ir jo artimiausių bendražygių savaiminis tikslas. J. Žemaitis visuomet dėjo didžiausias pastangos suvienyti pasipriešinimo pajėgas, jo organizaciniai gebėjimai leido tęsti šį darbą per visus partizanavimo metus. 1946 m. „Žaibo“ apygardos sukūrimas nebuvo realizuotas,

nepaisant to, ieškota kontaktų su gretimose apskrityse veikusiais partizanais, pasidalintos veikimo kryptys. J. Čeponis ir A. Zaskevičius turėjo tartis dėl susijungimo su „Lydžio“ rinktine, veikusia gretimoje Tauragės apskrityje, o J. Žemaitis ir P. Bartkus pradėjo ieškoti kontaktų šiaurės ir rytų kryptimi nuo jų partizanavimo vietų, t. y. Šiaulių ir Kėdainių apskrityse.

1946 m. gegužės mėn. J. Žemaitis su kitais partizanais įsikūrė Palapišių (Pyragių) miške, toje pačioje Raseinių apskrityje. Ten įrengtos dvi stovyklos su apkasais. Žemutinėje stovykloje buvo 14 bunkerių, apjuostų apkasais, o viršutinėje – 13 bunkerių, apjuostų apkasais. Pagal vienus duomenis, šie apkasai dar buvo likę nuo Antrojo pasaulinio karo. Įsitvirtinimas rodytų, kad partizanai planavo čia laikytis ilgai. Miške pradėjo leisti laikraštį „Alio“ 20–25 egzempliorių tiražu⁹⁵.

J. Žemaitis neužsisėdėdavo vienoje vietoje, ieškojo kontaktų ir žmonių, galinčių dirbti partizanų kuriamame apygardos štabe. 1946 m. birželio mėn. Žaiginio miške J. Žemaitis susitiko su LLA Kovo apylinkės vadu Jonu Jasinevičiumi-Margiu, veikusiu Kėdainių apskrityje. Bet „Kovo“ rinktinė neprisijungė prie kuriamos apygardos. Gegužės mėn. P. Bartkus susisiekė su Vytauto Didžiojo rinktinės vadu Jonu Belaglovu-Algiu, veikusiu Šiaulių apskrityje. Pats J. Žemaitis su juo susitiko vasarą, suderino rinktinių veikimo ribas, nustatė ryšių punktus.

Tuo tarpu J. Žemaičio laukė dar vienas karinis išbandymas. Liepos 5 d. MVD, išstardžiusi suimtą partizaną, sužinojo apie partizanų stovyklą Palapišių (Pyragių) miške, kurioje tuomet stovyklavo apie 26 (kitur nurodoma apie 30) kovotojai. Liepos 6 d. ten pasiūsti 62 MVD kareiviai, 15 sribų. Jie supdami greitai užėmė žemutinę stovyklą, todėl partizanai persikėlė gintis į viršutinę. Gynybai vadovavo savitvardos nepraradęs J. Žemaitis. Kautynės truko apie pusantros valandos (kitur teigiama – iki 3 val.) ir jos buvo sėkmingesnės nei Virtukų miške. Tuo metu stovykloje besilankiusi ryšininkė Nina Nausėdaitė prisiminė: „Stovykla buvo įruošta pagal visus karinius reikalavimus: apkasai, kulkosvaidžių lizdai, stebėjimo ir sargybų postai. Vieną rytą rusų kareiviai ir vietiniai sribai glaudžiai apsupo stovyklą. Liko vienintelis kelias – prasiveržti. Visų ginklų ugnį Žemaitis įsakė sutelkti viena kryptimi. Prasiveržėme.“⁹⁶ Kautynėse dalyvavusi kovotoja Juzefa Ličkutė pasakojo: „Iš abiejų pusių prabilo pragariška ugnis: kaleno kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, trenkė šautuvų salvės, kurtinančiai sproginėjo granatos (...) Kovėmės apie valandą. Toliau tęsti kautynės darėsi pavojinga: seko šovinių atsargos, (...) Jonas Žemaitis, vadovavęs kautynėms, davė komandą laužtis iš apsiausties į netoliese esančią pelkę link Dubysos. Bet vos tik pakilome iš apkasų, su nauja jėga

95 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 80, 82.

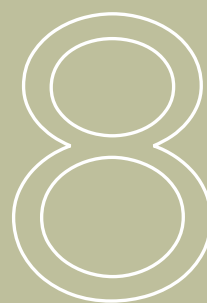
96 Petrauskas, A. *Tėvynei jo plakė širdis. Partizanų vado Petro Bartkaus gyvenimui ir kovai atminti*, Kaunas, 2005, p. 60–61.

pasiutiškai ėmė kalenti rusų kulkosvaidžiai. Turėjome vėl šokti atgal į apkasus. Rusų kulka peršovė Jono Žemaičio ant peties kabojusią kasetę (planšetę), jam užsikirto vokiškas automatas. Per mūšio trenksmą aš šaukiu J. Žemaičiui: „Bėkim į nendryną!“ Žemaitis nepraranda savitvardos, mane ramina: „Nesikarščiuok“, liepia neišsikišti, netapti taikiniu. Sukaupę vienon vieton kulkosvaidžius, šokome antrą kartą iš apkasų ir puolėme į nendryną.“⁹⁷ Pagrindinės partizanų pajėgos, pralaužusios apsupimo žiedą, sėkmingai prasiveržė, verždamasis žuvo partizanų kulkosvaidininkas Alfonsas Jokubauskas-Šūra (Šiūra?). Iš sovietų pusės žuvo 1 karininkas ir 5 kariai, 6 sužeisti. Stovyklos įrengimai padarė įspūdį priešininkui, nes, anot MVD, jie įrengti pagal paskutinį karinės technikos žodį⁹⁸. Po kautynių išsisklaidę mažesnėmis grupelėmis partizanai taip ir nesurasti, nors paieškoms mesta 4-osios MVD divizijos 700 kareivių. Stovykloje partizanai buvo priversti palikti rašomąją mašinėlę, ginkluotės dalį, dokumentus, radijo imtuvą ir kt. Pavojingiausia, kad stovykloje teko palikti dokumentus, kurie galėjo atskleisti daug partizanų paslapčių, ne veltui čekistai panašius dokumentus vertindavo kaip turinčius didelį „operatyvinį interesą“. Galbūt dėl to rugpjūčio pradžioje „Žebenšk-ties“ rinktinės pavadinimas pakeistas į „Šerno“.

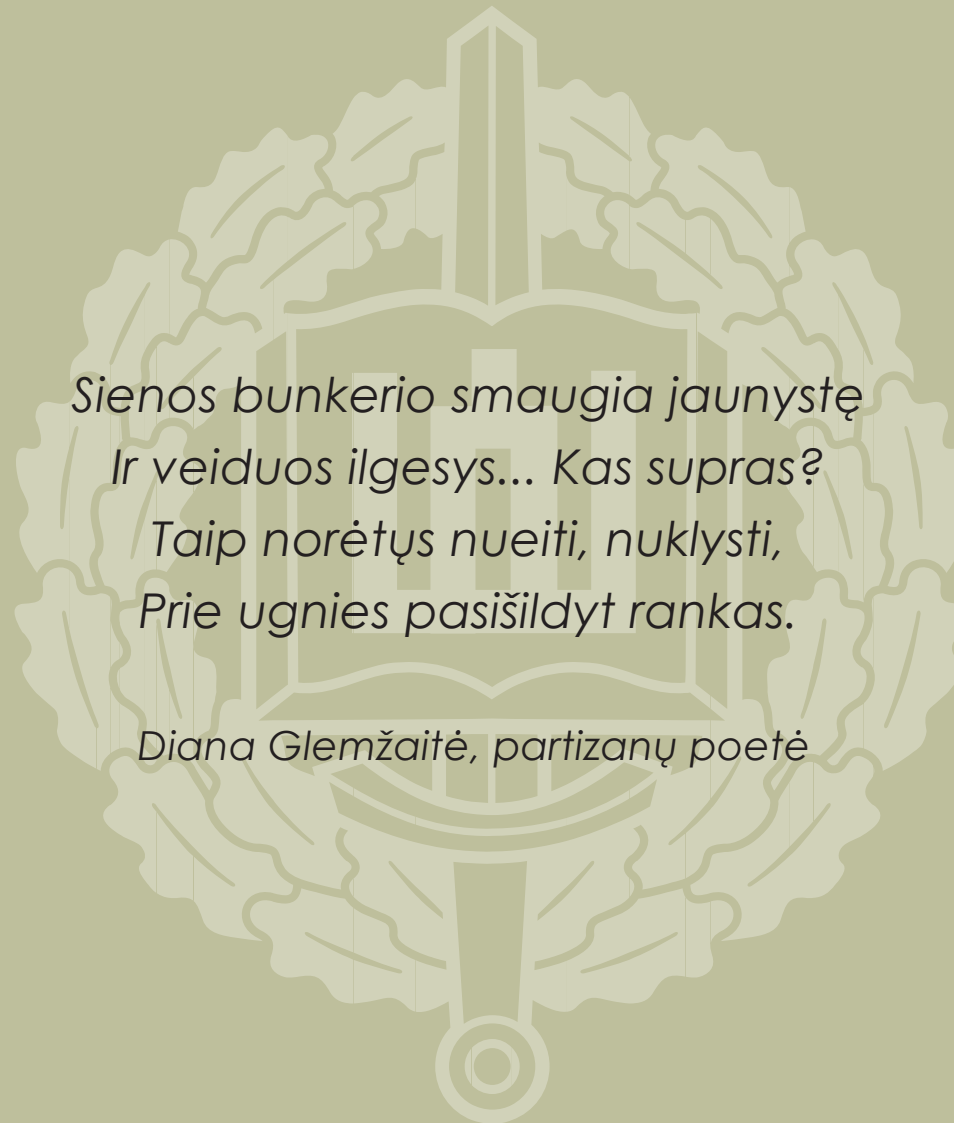
Tai buvo paskutinės didesnės J. Žemaičio kautynės, vėliau vyko tik trumpi atsitiktiniai susišaudymai su SSRS vidaus kariuomenės daliniais. Tokios kautynės tik parodydavo, kad partizanams atsilaikyti prieš tokią karinę jėgą neįmanoma, o ilgose kautynėse greitai baigiasi šaudmenys, tuo tarpu sovietų pusė gali bet kada sulaukti jėgų papildymo arba greitai apsupti visą kautynių vietą atsiųstomis papildomomis pajėgomis.

97 Aitvarai. *Kęstučio apygardos partizanai*. Ats. redaktorius J. Girdzijauskas, Kaunas, 1998, p. 46–47.

98 *Ten pat*, p. 48

ASMENINĚ
DRAMA

*Sienos bunkerio smaugia jaunystę
Ir veiduos ilgesys... Kas supras?
Taip norėtus nueiti, nuklysti,
Prie ugnies pasišildyt rankas.*

Diana Glemžaitė, partizanų poetė

Asmeninė drama

Sovietų saugumas sekė ir persekiojo pasitraukusiųjų į mišką šeimos narius ir artimiausius gimines. Jie būdavo suimami, tardomi, verbuojami, per juos siekiama paveikti kovotojus. Dalis buvo tiesiog nuteisti ir išsiųsti į lagerius, o taikant kolektyvinę atsakomybę, jau nuo 1945 m. partizanų (nesvarbu, žuvusių ar dar tebekovojančių), aktyvesnių ryšininkų ir rėmėjų šeimos pradėtos tremti į Sibirą, jų namų ūkiai konfiskuojami. Tokios tremtys praktiškai kartotos beveik kiekvienais metais iki 1953 m. Sovietų saugumo dėmesio sulaukė ir J. Žemaičio žmona ir tėvai.

Namai Kiaulininkų kaime buvo nacionalizuoti, turtas išgrobstytas, o tėvai Jonas ir Petronėlė iškeliavo slapstytis į Palangą, kur prisiglaudė pas senus pažįstamus, nes ankstesnėje gyvenamoje vietoje buvo sekami. Vėliau konfiskuoti namai išardyti. J. ir P. Žemaičiai, besiglaudžiantys Palangoje, kartą buvo apvogti, vėliau persikėlė gyventi į Klaipėdos kraštą, kur įsikūrė suremontuotame sandėliuke. Išgyveno šelpiami neabejingų žmonių. Viena tokių buvo juos suradusi giminaitė Kazimiera Rašimaitė-Stankienė. Dar vėliau partizanų vado tėvai apsigyveno Klaipėdos invalidų namuose – Laugaliuose. Po pasitraukimo iš namų jie niekada daugiau nesusitiko su sūnumi – vengė susitikimų ir Jonas Žemaitis žinodamas, kaip brangiai tai gali kainuoti tėvams. O sovietų saugumui nepavyko per tėvus susekti partizano pėdsakų, nors bandė. 1952 m. šiuose valdiškuose namuose tėvas J. Žemaitis baigė savo dienas, o Petronėlė tuo metu sirgo depresija ir paliko pasaulį 1961 m.

1948 m. iš tremties Sibire pabėgo J. Žemaičio sesers Kotrynos dukra Aušra ir slapstėsi Lietuvoje. MGB sekė, ar ji neturi ryšių su dėde. 1949 m. ji buvo suimta ir išsiųsta atgal⁹⁹. J. Žemaičio paieškai MGB darbuotojas nuvyko pas ištremtą Juškų šeimą. Ten nuvykęs klausinėjo apie J. Žemaitį, žadėdamas grąžinti šeimą į

99 Juškų šeimos tremties byla, V-5, ap. 1, b. 39984.

tėvynę, bet irgi nieko konkretaus nepasiekė¹⁰⁰.

Dar didesni rūpesčiai J. Žemaičiui kilo dėl mažamečio sūnaus Laimučio. 1946 m. liepos mėn. Kaune besislapstanti žmona Elena, kuri kartas nuo karto atvykdavo į susitikimus su vyru, mirė ligoninėje, tikriausiai nuo nėštumo komplikacijų. Niekas nebuvo matęs tada J. Žemaičio taip baisiai išgyvenusio žmonos netektį¹⁰¹. Atsitikus tokiai nelaimei, sūnui Laimučiu skubiai prireikė globos. Aiškiai suprasa, kad jis galėjo tapti poveikio priemone MVD rankose. Į Kauną nusiųsta ryšininkė Nina Nausėdaitė-Rasa išsivedė berniuką ir po kurio laiko surado jam laikiną globėją. Vėliau partizano sūnų perėmė globoti mokytoja Ona Liubinavičienė. J. Žemaitis palaikė ryšį su ja per ryšininkus. Įvyko tik keli tiesioginiai partizanų vado J. Žemaičio susitikimai su sūnumi.

Nors ir verčiamas šeiminių aplinkybių, J. Žemaitis neišsižadėjo kovos, nepasirinko lengvesnio, patogesnio gyvenimo kelio. Šeimos gerovės neiškėlė aukščiau duotos priesaikos. Matė, kad geresnės globėjos kaip mokytoja Ona Liubinavičienė sūnui nerastų, jautė, kad moteris, ateidama į susitikimus, tikisi iš jo kažko daugiau nei dėkingumo, kad ta graži moteris atvažiuoja pasimatyti ne tik dėl vaiko. Jokių pažadų jai nebuvo davęs, neįsipareigojęs. J. Žemaitis palaikė ryšį su ja per ryšininkus. Augančiam vaikui Liubinavičiaus pavarde buvo pasakojama, kad jo tėvas gyvena Afrikoje ir yra beždžionių vadas¹⁰². Todėl jis laukdavo panelės „iš Afrikos“. J. Žemaitis sūnui rašė laiškus, įvyko vos keli tiesioginiai susitikimai su juo ir jo globėja. 1948 m. per antrą susitikimą J. Žemaitis padovanojo išdrožtą tanką¹⁰³. Vėlesniu Laimučio Žemaičio teigimu, jo atmintyje šie susitikimai neišliko. Nenorėdama būti susekta, O. Liubinavičienė keitė gyvenamąsias vietas, slėpė daiktus, susijusius su J. Žemaičiu. Savo ruožtu MGB stengėsi per agentūrą susekti juos, 1950 m. tai pavyko. O J. Žemaitis net gyvendamas paskutiniame bunkeryje galvodavo apie sūnų¹⁰⁴.

Kartą po pasimatymo su O. Liubinavičienę pats savimi nusistebėjo: „*Matyt, labai pasenau. Aš jai pasakiau: „Reikėtų tave pabučiuoti už tokį gerumą“*, bet nečiupau į glėbį ir neišbučiavau.“¹⁰⁵ Jam keturiasdešimt metų, bet jautė, kad sieloje sugrubo. Paskutinį kartą sūnų matė 1948 m. vasarą...

Sunkios partizano gyvenimo sąlygos ir šeimos nelaimė keitė J. Žemaičio būdą. Jis užsisklendė savyje. Pagal bendražygių prisiminimus, būdavo dažnai susimąstęs ir gana uždaras, nekalbus, nemėgo linksmintis ir juokauti, bet mielai šypso-

100 *Aitvarai. Kęstučio apygardos partizanai*. Ats. redaktorius J. Girdzijauskas, Kaunas, 1998, p. 23

101 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 451 (ryšininkės Ninos Nausėdaitės pasakojimas).

102 Ten pat, p. 139.

103 Ten pat, p. 158.

104 Ten pat, p. 270.

105 Ten pat, p. 464. (Rožės Jankevičiūtės-Žalnieriūnienės prisiminimai).

damasis klausydavosi kitų klegesio, linksmą pokštinišką ryšininę padrąsinę: „Šnekėk, šnekėk, aš irgi noriu pasijuokti“¹⁰⁶. Tačiau laikydavosi kiek atokiau nuo kitų. Kaip prisiminė ryšininė Elvyra Pliupelytė: „Sėdime kartą prie laužo, partizanai tyliai dainuoja, daugiausia Dargio sukurtas dainas, o Vytautas kiek atokiau, ant pasvirusio medžio kamieno, susikaupęs, galvą nuleidęs. Man atrodė, kad jis labai pavargęs, tarsi atsakomybės naštos prislėgtas.“¹⁰⁷ Palaipsniui J. Žemaitis iš tiesų pasijautė senu tarp partizanų – daug kam žuvus atėjo dvidešimtmečiai jaunuoliai, kurių akimis J. Žemaitis buvo kovų veteranas, keturiasdešimt dvejų metų senukas... Kai „Jūros“ srities vadas A. Bakšys, jaunesnis už J. Žemaitį keturiolika metų, pasiskundė, kad būti su juo vienoje būstinėje nuobodu, nepyko dėl to¹⁰⁸. Per naktinius žygius, eidamas dešimtis kilometrų, jis tylėdavo. Sunkios gyvenimo sąlygos pakirto ir partizanų vado sveikatą. O stovišką charakterio tvirtumą ir tikro vado savybes, asmeninio gyvenimo laimės atsisakymą labiau stiprino ir slėgė, matyt, didelė atsakomybė už kitus partizanus. Jis siūlė partizanams kreiptis vienas į kitą kreipiniu „broli“. Kreipinys greitai plito būriuose ir apygardose.

Dar porą dešimtmečių pagrindinės jaunimo organizacijos pradėdavo savo atsišaukimus kreipiniu „Broliai lietuviai!“

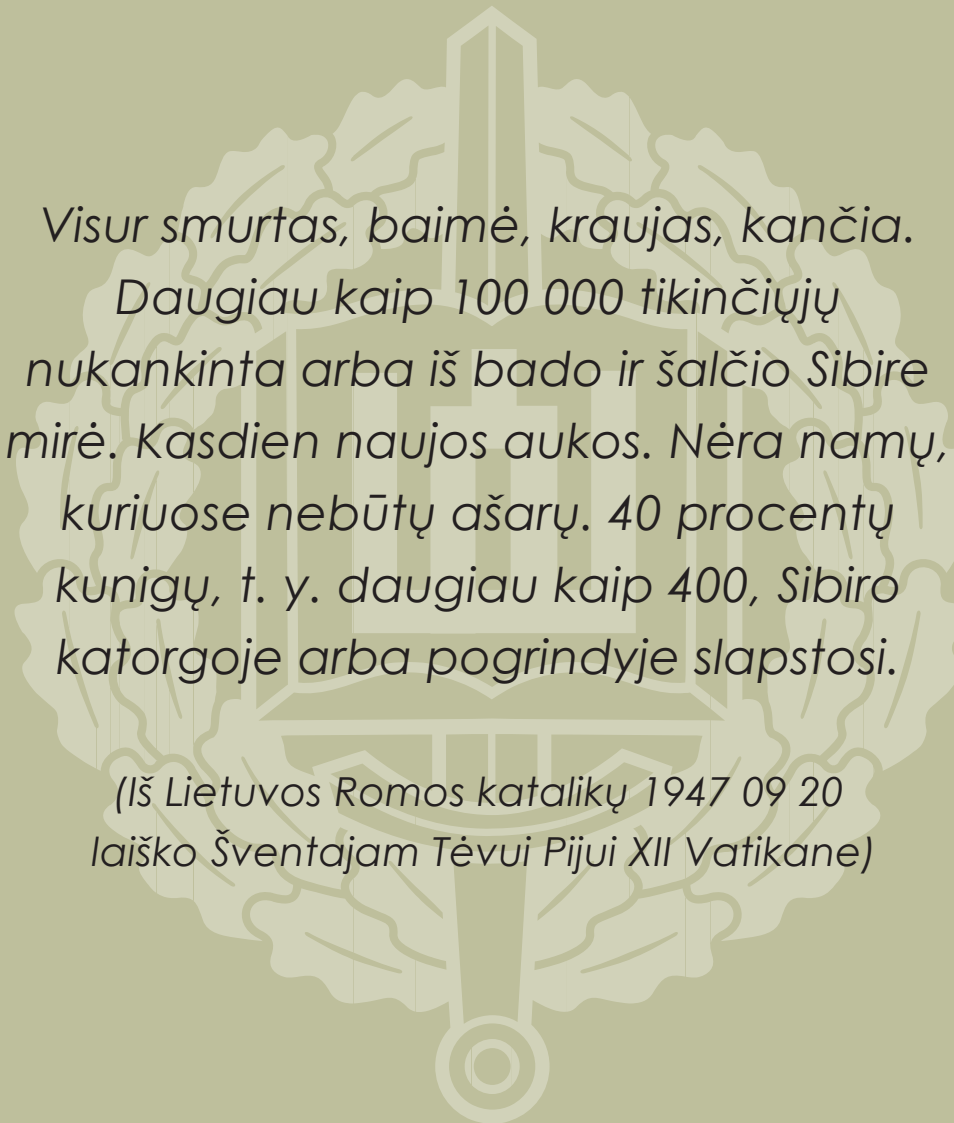
106 Ten pat, p. 457 (ryšininės Eleonoros Grigaravičiūtės prisiminimai).

107 Ten pat, p. 473.

108 Ten pat, p. 249.

RINKTINĖS
VADAS

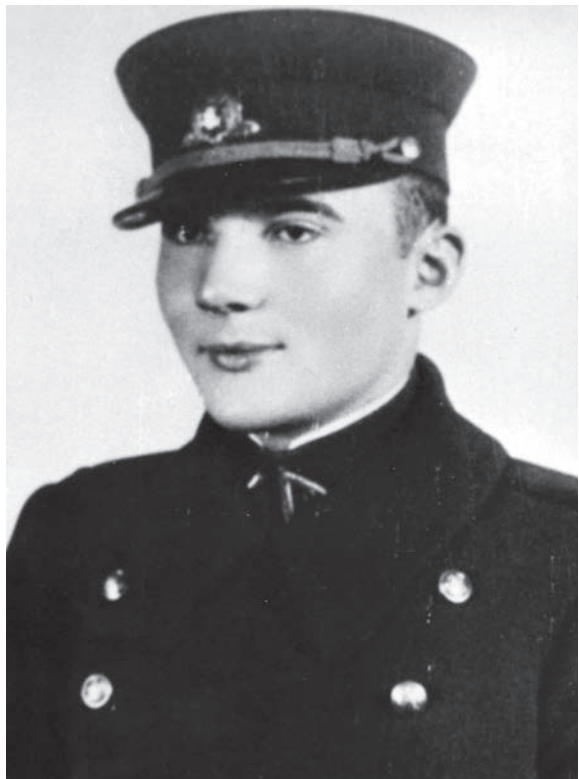
Visur smurtas, baimė, kraujas, kančia.
Daugiau kaip 100 000 tikinčiųjų
nukankinta arba iš bado ir šalčio Sibire
mirė. Kasdien naujos aukos. Nėra namų,
kuriuose nebūtų ašarų. 40 procentų
kunigų, t. y. daugiau kaip 400, Sibiro
katorgoje arba pogrindyje slapstosi.

(Iš Lietuvos Romos katalikų 1947 09 20
laiško Šventajam Tėvui Pijui XII Vatikane)

Rinktinės vadas

Dėl įvairių tarpusavio nesutarimų ir ryšių stokos „Žaibo“ apygarda nebuvo sukurta. Nuo „Žebenkštis“ (nuo 1946 m. rugpjūčio mėn. vadinama „Šerno“) rinktinės dėl vidinių nesutarimų atsiskyrė J. Čeponis-Tauragis su partizanų dalimi ir subūrė „Žalčio“ rinktinę. Taigi padalinių daugėjo, bet nebuvo vienijančio centro, kol 1946 m. rugsėjo 12 d. posėdyje dalyvavę 4 rinktinių atstovai įkūrė Jungtinę Kęstučio apygardą (JKA). Rugsėjo 21 d. apygardos vadu išrinko buvusį Lietuvos kariuomenės aviacijos leitenantą Juozą Kasperavičių-Angį. Junginio

JKA vadas Juozas Kasperavičius.
Prieškarinė nuotrauka.

spaudos organu tapo „Laisvės varpas“. Vėliau prisijungė dar dvi rinktinės. Veikimo plotai išsiplėtė ir apėmė Pietų Žemaitijos ir dalies Vidurio Lietuvos teritoriją. J. Žemaitis laikė išrinktą vadą autoritetingu ir pritarė daugeliui jo sprendimų. Į JKA štabą J. Žemaitis, kaip rinktinės vadas, siūsdavo ataskaitas ir surinktus pinigus, o iš ten gaudavo įsakymus, pagrindžio laikraštį „Laisvės varpas“. Pačioje rinktinėje kartais spausdinti atsišaukimai.

Kituose Lietuvos regionuose irgi vyko partizanų vienijimosi procesai. 1945–1946 m. Pietų Lietuvoje susikūrė Tauro ir Dainavos apygardos, 1946 m. susijungusios į Pietų Lietuvos sritį. Tuo pat metu Aukštaitijoje jau veikė Vytauto, Vyčio, Didžiosios Kovos apygardos, nors kontaktų tarp šių apygardų būta, bet stokota vienybės.

Brendo visos Lietuvos partizanų vienijimosi klausimas, bet 1946 m. tokią iniciatyvą perėmė sovietų saugumas. Jo tikslas buvo suvienijus partizanus juos sunaikinti vienu smūgiu. MGB per savo agentus, pagrindinis jų buvo agentas „Ažuolas“ (pagrindyje prisistatinėjęs kaip „Erelis“, o iš tikrųjų po slapyvardžiu slėpėsi Vilniaus universiteto dėstytojas Juozas Markulis, aktyvus ir iniciatyvus slaptasis bendradarbis, turėjęs savitą gyvenimą filosofiją), pradėjo skleisti kovojančios Lietuvos vienybės idėją. Drauge platinta vadinamojo pasyviojo pasipriešinimo idėja. Jos esmė – nevykdyti aktyvios veiklos (nes ji sukelia nereikalingas represijas, patiriama aukų ir neduoda apčiuopiamų rezultatų), reikia sudėti ginklus ir laukti patogaus momento, t. y. karo tarp Vakarų ir Rytų, kai bus proga sukilti. Šitai būtų išsaugotos jėgos ateities kovoms. Pasitraukiantiems iš aktyvios kovos partizanams buvo žadama parūpinti fiktyvius dokumentus. Pasyviojo pasipriešinimo idėja pagrindyje nebuvo naujiena, ją skelbė ir pagrindžio organizacijos, tik pagrindis siekė išsaugoti gyvybines tautos jėgas, o sovietų saugumas – sunaikinti ginkluotą pasipriešinimą. 1946 m. pavasarį ir vasarą MGB ieškojo ir užmezgė ryšius su daugeliu apygardų ir rinktinių, tarp jų su „Šerno“ rinktine. Sužinojęs, kad Vilniuje organizuojamas pagrindžio centras, į ten išvyko A. Zaskevičius, einantis „Šerno“ rinktinės vado pareigas. 1946 m. rugpjūčio 20 d. jis perdavė pareigas J. Žemaičiui. Vilniuje apsigyvenusių partizanų MGB iš karto nesuėmė, nes slapta juos sekama siekė kuo daugiau išsiaiškinti.

Atvykęs iš Vilniaus į Jungtinę Kęstučio apygardą A. Zaskevičius pranešė apie Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) kūrimą ir kvietė apygardą prisidėti. Apie tai lapkričio 1 d. jis pranešė J. Žemaičiui (pastarajam siūlė fiktyvius dokumentus¹⁰⁹), lapkričio 9 d. – apygardos vadui J. Kasperavičiui. Kuriamas BDPS neva turėjo suvienyti partizanus, bet Jungtinės Kęstučio apygardos vadai

109 J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 131.

Kęstučio apygardos partizanai. Iš kairės: Krizostomas Labanauskas-Justas, Edmundas Kurtinaitis-Kalnius.

atsargiai žiūrėjo į naują struktūrą, pritarė vienijimuisi, bet prieštaravo partizanų demobilizacijai, siekė gauti daugiau duomenų apie naują struktūrą. Kontaktams sutvirtinti gruodžio 22 d. į apygardą atvyko pats BDPS pirmininkas J. Markulis-Erelis, kuris pakvietė apygardos vadovybę į partizanų suvažiavimą, numatytą 1947 m. sausio 18 d. Erelis buvo įgavęs partizanų pasitikėjimą. Taip pridengdama savo tikslus MGB pradėjo organizuoti Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą. Jungtinės Kęstučio apygardos vadas pradėjo ruošti pasiūlymus suvažiavimui.

Tuo metu J. Žemaitis suformavo naują rinktinės štabą, įtraukė į rinktinę kele tą atskirai veikusių partizanų grupių. 1946 m. lapkričio mėn. rinktinės pavadinimas pakeistas į „Savanorio“, užimdamas naujas pareigas J. Žemaitis pakeitė savo rašytinį ir žodinį slapyvardį. Tų metų pabaigoje rinktinėje veikė 73 ginkluoti partizanai, o jiems talkino 452 OS (organizacinio sektoriaus) nariai, tais metais žuvo 16 partizanų. 1947 m. pradžioje visoje JKA buvo 515 partizanų ir 1 799 legaliai

gyvenę OS nariai¹¹⁰. Šie santykiniai skaičiai rodo, kiek rėmėjų turėjo veikti partizanų aprūpinimui. Rinktinės vado asmeninę apsaugą sudarė 3 kovotojai, kadangi pastovios vadavietės neturėta, todėl keliauta.

Suprasdamas netvarkos žalą partizaniniam judėjimui J. Žemaitis siekė įvesti drausmę, ypač vykdant partizanų baudžiamuosius veiksmus, nes neatsakingumas ir savivalė šioje srityje galėjo pakenkti partizanų vardui tarp žmonių. Jo tardymo protokole užrašyta, kad jis, atsakydamas į tardytojo klausimą, teigė, jog iki 1947 m. nedalyvavo „terroristiniuose aktuose“, bet prisiima atsakomybę už jo vadovaujamų partizanų įvykdytus „nužudymus“¹¹¹. Jei jis panašiai pasakė, tai byloja apie jį, kaip vadą, nevengusį prisiimti kaltę už tuos veiksmus, kurių gal ir negalėjo sukontroliuoti. Jis taip pat ragino kovotojus mesti besaikį gėrimą, nes svaiginamųjų gėrimų vartojimas darė daug žalos, atnešdavo aukų. 1946 m. gruodžio 20 d. įsakyme jis rašė: „Šis įprotis veda mūsų tautą į pražūtį ir palaipsnių išnykimą nuo žemės paviršiaus. Mokėkime būti linksmi ir be degtinės, per šventes nepragerkime savęs, taip pat Lietuvos ir jos vardo.“¹¹² Partizanų kapelionas J. Lelešius-Grafas pamoksle drausmino partizanus, kai kuriuose kuopose didelė žala patirta tik dėl svaigalų vartojimo: „Aš ne vieną kartą galvojau, kokių imtis priemonių, kad alkoholio nesaikingas vartojimas partizanų gyvenime būtų išrautas iš šaknų. Juk mūsų organizacijai kas kas, bet degtinė atnešė didžiausių nelaimių, kuri pareikalavo iš mūsų didelių aukų, kurios krito vien dėl degtinės. Daug vyrų šiandien stovėtų su ginklu rankoje tautos sargyboje, jeigu degtinė nebūtų išplėšusi ginklo. Kaip gaila, kad pačioje jaunystėje jie žuvo vien dėl to, kad nebuvo atsargūs.“¹¹³ Drausmė ir susilaikymas buvo būtinos partizanavimo sąlygos, ypač sunkėjant kovai.

Pokario metais kaimo žmonės gyveno skurdžiai, todėl vis mažiau galėjo padėti partizanams maistu ir drabužiais. Partizanams nuolat trūko ginklų ir šovinių. Miško kovotojai naudojo tokius ginklus, kuriuos sugebėjo gauti, daugiausia pasilikusius nuo karo veiksmų Lietuvoje 1941 m. ir 1944 m. Naudojant rusiškos ar vokiškos gamybos ginklus kildavo šovinių pritaikymo problemų. J. Žemaitis ilgiausiai iki pat suėmimo nešiojo vokišką automatą Stg 44 (dar vadinamą „šturmgeveru“, ne taip dažnai partizanų turimą dėl šovinių trūkumo) ir vokiškos gamybos pistoletą. Taip pat partizanams trūko ir aprangos. Partizanai stengėsi nešioti prieškarinio Lietuvos kariuomenės arba pagal vienų ar kitų metų modelius pasiūtas uniformas su Lietuvos kariuomenės, lietuviškais istoriniais, tautiniais

110 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 102.

111 J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1 p. 110.

112 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 376.

113 Lelešius-Grafas, J., Baliukevičius-Dzūkas, L. *Dienoraščiai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994, p. 27.

atributais. Iš išlikusių partizanų nuotraukų galima spręsti, kad J. Žemaitis dėvėjo ir civilius drabužius, žinoma, konspiracijos sumetimais.

Be įprastinio sovietų saugumo spaudimo, reikėjo išvengti įvairių provokacijų. Štai 1946 m. MVD Raseinių skyrius planavo sukompromituoti rinktinės vadą. Sąmoningai pamestas laiškas, kuriame teigiama, kad J. Žemaitis bendradarbiauja su sovietų saugumu¹¹⁴. Sėkmės atveju galima buvo tikėtis, kad patys partizanai likviduos savo vadą, bet provokacija nepavyko. Taip pat MGB nepasisekė kita, dar didesnė provokacija. Dėl sovietų saugumo padarytų klaidų partizanų atstovai Vilniuje iššifravo Erelį, kaip sovietų saugumo agentą. Greitai apie tai ryšininė N. Nausėdaitė perspėjo Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybę. Partizanams demaskavus MGB užmačias dėl tariamo partizanų vadų suvažiavimo, šis neįvyko.

Išvengę sovietų saugumo pinklių kovotojai posėdžiavo sausio 15 d. Tauro apygardoje. Į šį susitikimą nesuspėjo atvykti JKA vadas J. Kasperavičius, o tik perdavė laišką, kuriame samprotavo apie būsimą vieningą organizaciją. Jo laiške vartotas pavadinimas „Laisvės kovos sąjūdis“¹¹⁵ vėliau prigijo. Minėtame susitikime nutarta įsteigti BDPS Prezidiumą ir nutraukti MGB kontroliuojamus ryšius su užsieniu. Vienijimosi iniciatyva pradėta įgyvendinti Tauro apygardos partizanų pastangomis. Tačiau Aukštaitijos partizanai dar tebetikėjo BDPS ir Ereliu, kol jį patys iššifravo 1947 m. Kurdama BDPS Prezidiumą Tauro apygarda dažniausiai susirašinėjo su Jungtine Kęstučio apygarda.

Palaikęs ryšius su apygardos vadovybe, J. Žemaitis buvo nuolat informuojamas apie centralizacijos reikalus. Jis pritarė J. Kasperavičiaus-Visvydo mintims, išdėstytoms laiške suvažiavimui. Anot J. Žemaičio, „jo kalbos mintys buvo vadovaujančia gaire visose pagrindžio centralizacijos atkūrimo pastangose visiems likusiems Kęstučio apg-dos vdv-bės nariams, tame skaičiuje ir man“¹¹⁶. Jo nuomone, kuriant vadovybę nereikėjo vadovautis buvusia partine priklausomybe, o vertinti žmones pagal gebėjimą dirbti, kad vadovybę sudarytų tik ginkluoti partizanai, o legaliai gyvenantys galėtų tik padėti vadovybei. Lemiamas balsas turėtų priklausyti partizanams, kaip patiriantiems sunkiausią pagrindžio kovos našą. J. Žemaitis kritikavo tai, kad 1947 m. sausio 15 d. suvažiavime sprendimai priimami dalyvaujant tik dviejų apygardų partizanams, taip pat įsakmų BDPS Prezidiumo kūrėjų toną. Jis siūlė kuriamą organizaciją pavadinti „Lietuvos prisikėlimo sąjūdžiu“, kuris turėtų kovoti dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo

114 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 101.

115 *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas 1996, p. 258–268.

116 Žemaitis, J. „Apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS žlugimo iki pastarojo meto“. *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, Kaunas, 1993, p. 77.

Suimtas ir užverbuotas Algimantas Zaskevičius viduryje tarp agentų-smogikų 1949 m.

„demokratiinių laisvių pagrindu“¹¹⁷.

Tęsiant susirašinėjimą su Tauro apygarda, kuri ruošėsi siųsti atstovus į užsienį, JKA vadas J. Kasperavičius-Visvydas siūlė vykti J. Žemaičiui, kaip mokančiam užsienio kalbas ir žinančiam Lietuvos situaciją. J. Žemaitis sutiko, laiške vadui atsakė: „Išvykti į užsienį galiu bet kuriuo metu.“¹¹⁸

Buvo numatytas pasitarimas su Tauro apygardos vadais, o vienu iš JKA atstovų numatytas J. Žemaitis. Bet padėtis keitėsi beveik kas savaitę. 1947 m. kovo mėn. suimtas A. Zaskevičius, tardant palaužtas, MVD užverbuotas ir pradėjo dirbti prieš partizanus. Kelionė į pasitarimą su Tauro apygardos vadais jau iš pradžių buvo nesėkminga, o kartu su J. Žemaičiu keliaujantis P. Bartkus buvo sužeistas netyčia iššovus ginklui (tai irgi neretas atvejis, nes dėl nuolat gresiančio pavojaus partizanai dažnai nešiojo užtaisytus ginklus), J. Žemaitis taip ir nesusitiko su J. Kasperavičiumi, nes balandžio 9 d. šis žuvo. Apygardai likus be vado, reikėjo formuoti naują vadovybę. Partizanų žūtys ir rėmėjų suėmimai buvo nuolatiniai, retėjo senųjų ir jau patyrusių kovotojų gretos, kas gerokai koregavo ateities planus.

Pati Tauro apygarda paruošė ir išsiuntė atstovus į užsienį. 1947 m. gegužės

117 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 383–384.

118 Ten pat, p. 384.

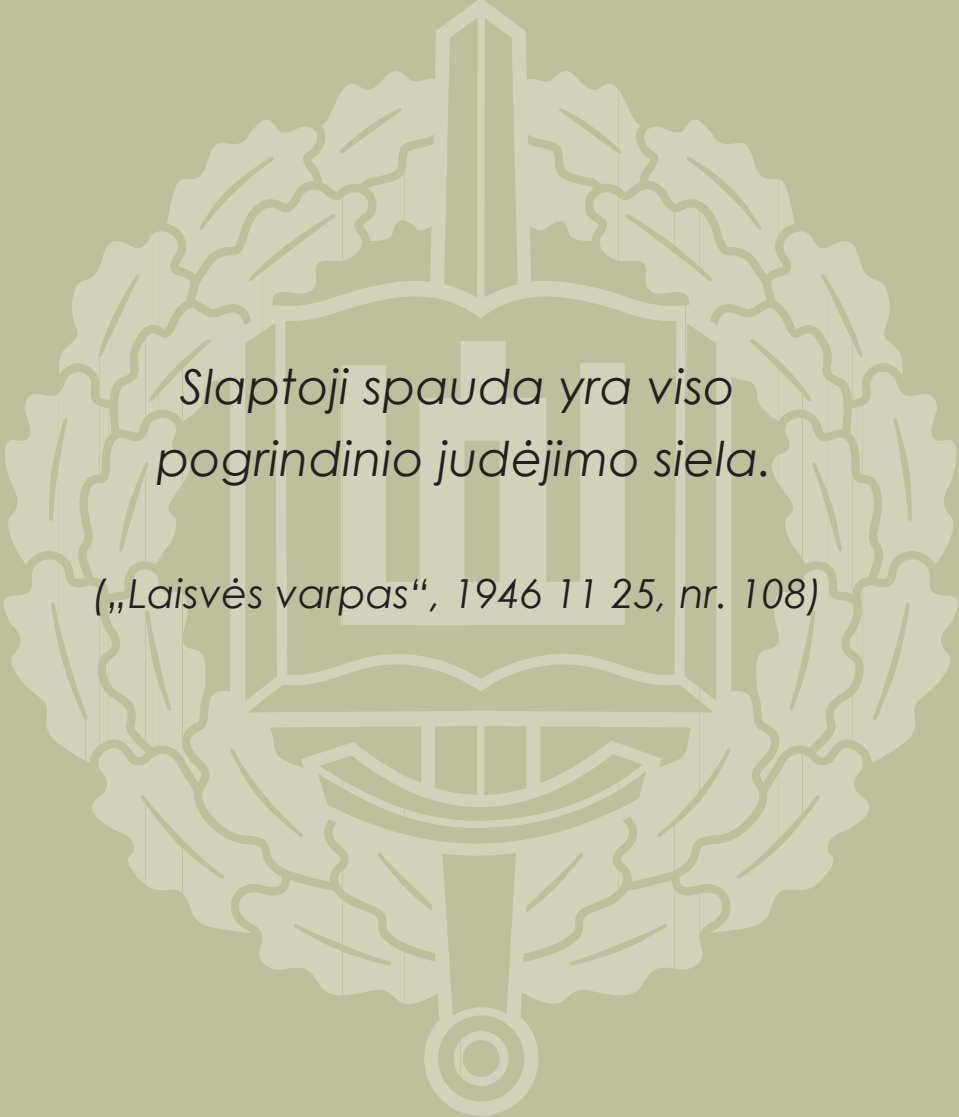
mėn. į Lenkiją nuvyko ir grįžo atgal Juozas Lukša-Kęstutis ir Jurgis Krikščiūnas-Vytautas. O tų metų gruodžio mėn. ilgesniam laikui į Vakarus išsiųsti minėtas J. Lukša-Skrajūnas, Skirmantas ir Kazimieras Pyplys-Mažytis, Audronis. Taip pavyko kuriam laikui nutraukti sovietų saugumo kontroliuojamus ryšius su Vakaruose veikiančiomis lietuvių emigrantų organizacijomis.

Jurgis Krikščiūnas-Vytautas ir Juozas Lukša-Kęstutis žygyje į Lenkiją 1947 m.

10

APYGARDOS
VADAS

*Slaptoji spauda yra viso
pogrindinio judėjimo siela.*

(„Laisvės varpas“, 1946 11 25, nr. 108)

Apygardos vadas

1947 m. gegužės 20–25 d. apygardos vadovų pasitarime Jungtinės Kęstučio apygardos vadu išrinktas J. Žemaitis. Jo atsakomybė išaugo, nors apygardos vadas turėjo daryti beveik tą patį, ką darė rinktinės vadas, tačiau kur kas platesniu mastu, neretai dar ir peržengiančiu vadovaujamos apygardos ribas. J. Žemaitis tęsė vienijimo darbą. Kurį laiką jis dar apmokė naują rinktinės vadą, buvusį mokytoją Edmundą Kurtinaitį.

Kęstučio apygardos vadovybė 1947 m. (?) Stovi iš kairės: Antanas Liesis-Tvanas, apygardos vadas Jonas Žemaitis-Tylius, Jonas Nuobaras-Lyras, apygardos štabo narys Vytautas Gužas-Kardas, Mečys Orlingis-Ričardas.

Kęstučio
apygardos
partizanai 1947 m.
Prigulę iš kairės:
Povilas Mačiulis-
Robertas, Bronius
Neverdauskas-
Papartis, Alfonsas
Pakarklis-Kilpa.
Prisėdę iš kairės:
Jonas Žemaitis-
Tylis, Edmundas
Kurtinaitis-Kalnius,
Teofilis Pakarklis-
Algis. Priklaupęs
Petras Bartkus-
Dargis.

Tuo tarpu sovietų saugumo spaudimas nesilpo. Naudojant agentūrą ir asmenis „tamsoje“ (t. y. manipuliavimas žmonėmis jiems patiems nesuprantant) ieškota partizanų vado, todėl konspiracija turėjo tik didėti. Vėl pradėti keisti rinktinių pavadinimai, o pati apygarda dokumentuose pradėta vadinti Baltija. Jos vadas pradėjo pasirašinėti Tyliaus slapyvardžiu, persikėlė gyventi į bunkerius, kurie buvo įrengti Stulgių apylinkėse (dab. Kelmės ir Tauragės rajonuose). Šios slėptuvės sudarė savotišką sistemą. Keturi bunkeriai įrengti 7–8 km spinduliu vienas nuo kito (vienas pasirodė netinkamas, nes jį užliejo vanduo, kitas per daug tolimas)¹¹⁹, kuriems suteikė irgi kodinius pavadinimus. Tokių slėptuvių įrengimas (iškasimas, pastatymas, užmaskavimas) trukdavo porą naktų. Bet stantieji turėjo tai atlikti ypač slaptai (apsirūpinti mediena, paslėpti žemes ir pan.) Apie slėptuvę turėjo žinoti kuo mažiau žmonių, geriausia vos keli. Tik tai garantavo saugumą. Imtasi ir kitų apsaugojimo priemonių. Pasirūpinta, kad įrengtų bunkerių rajone partizanai nevykdytų jokių kovinių akcijų, kad nebūtų neorganizuotai plėšikaujančių asmenų, neplatinami atsišaukimai. 1947 m. tuo pasirūpinti turėjo suformuota 5 asmenų štabo apsaugos grupė. Siekta jokiais būdais neatkreipti sovietų saugumo dėmesio į šią vietovę¹²⁰. Nors J. Žemaitis neišvengė karinių susidūrimų.

1947 m. kovo, liepos ir spalio mėn. J. Žemaitis dalyvavo trijuose trumpuose susišaudymuose su vidaus kariuomene ir sribais. Tai buvo atsitiktiniai, netikėti,

119 J. Žemaičio 1953 m. liepos 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 138.

120 Ten pat, l. 138.

Kęstučio apygardos vadovybė 1947 m. (?) Sėdi: Mečys Orlingis-Ričardas. Stovi iš kairės: apygardos vadas Jonas Žemaitis-Tylius, Antanas Liesis-Tvanas, Jonas Nuobaras-Lyras, apygardos štabo narys Vytautas Gužas-Kardas.

trumpi susirėmimai. Per du susišaudymus žuvo po 1 sovietų kareivį. Iš vienu kautynių J. Žemaitis padėjo išnešti sužeistą kovotoją¹²¹.

Koviniams veiksams neteikdami pirmenybės, J. Žemaitis ir kiti akcentavo pagrindinės spaudos reikšmę, kuri daugeliu atvejų buvo pranašesnė negu ginkluotas miestelis, parduotuvės ar pieninės užpuolimas, pasala prieš sovietinius aktyvistus, agitatorius. Reikėjo kovos už žmonių sąmonę, kaip atsaką prieš sparčiai vykdomą sovietizaciją Lietuvoje, reikėjo stabdyti infocidą – gyventojų blokavimą nuo pasaulio žinių ir įvykių. Apygardos laikraščio „Laisvės varpas“ tiražas pasiekdavo 600–800 egzempliorių, tai palyginti dideli skaičiai, nes iš štabo į rinktines persiųsti keli leidiniai dar buvo padauginami vietose. Pradžioje jame spausdintos žinios iš Lietuvos ir pasaulio (remiantis užsienio radijo laidomis), partizanų kūryba.

Publikacijoms rengti pritraukti ir legaliai gyvenę asmenys, tarp jų buvęs Lietuvos kariuomenės pulkininkas Dominykas Steponaitis. Lietuvoje praktiškai kiekviena partizanų apygarda (kartais net rinktinė) leido atskirą leidinį. Per visą

121 Vytauto pareigų tėvynei ėjimo lapas 1949 m. liepos 26 d. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 87.

laikotarpį išleista apie 100 pavadinimų pagrindinių periodinių leidinių¹²². Žinoma, jų leidimo laikas (nuo kelių mėnesių iki 5 ir daugiau metų) ir tiražai, priklausomai nuo dauginimo priemonių (nuo kelių dešimčių iki beveik tūkstančio vienetų), skyrėsi. Trūko intelektualių pajėgų, galinčių rengti straipsnius partizanų leidiniams. J. Žemaitis rūpinosi spaudos platinimu, apygardos štabe parengti tam reikalui nurodymai, kad neužtenka tik platinti spaudą, bet reikia paaiškinti svarbesnius straipsnius¹²³. Spaudos leidimas ir platinimas buvo rizikingas. Tą darydami įkliuvo daug rėmėjų, spaudos pavyzdžiai tapo įkalčiu jų baudžiamosiose bylose. Už kratos metu rastus šaudmenis ar pagrindinius leidinius buvo numatytos panašios bausmės.

Jungtinės Kęstučio apygardos vadui reikėjo palaikyti ne tik kontaktus su pavaldžiais partizanų būriais, bet ir su gretimomis apygardomis. Tam reikėjo sukurti ryšių sistemą ir išlaikyti ją nuolatinio persekiojimo metu. Ryšiai apygardos viduje ir išorėje palaikyti keliais būdais: ryšių grandinėls principu (iš junginio

Kęstučio apygardos partizanai 1947 m. (?). Pirmoje eilėje iš kairės: Vladas Pečkauskas-Gegužiukas, Albertas Norkus-Starkus, Jonas Žemaitis-Tylius, Pranas Strainys-Pranciškus, Kazimieras Ruibys-Inžinierius. Antroje eilėje iš kairės: Steponas Venckaitis-Bijūnas, Mečys Orlingis-Ričardas, Jonas Nuobaras-Lyras, Aleksas Jurkūnas-Valeras, Aleksas Jucius-Gylys, Aleksas Miliulis-Neptūnas, Antanas Seneckis-Žaibas, Antanas Liesis-Idenas, Petras Bartkus-Žadgaila, Vytautas Gužas-Kardas ir Česlovas Remeikis-Plienas.

122 Ruzgas, A. *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai. Okupacijų metai, 1940–1989*. Vilnius: LG-GRTC, 2010.

123 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 126.

į junginį), per parinktus ryšininkus, per asmeniškus atitinkamų pareigūnų susitikimus¹²⁴. Pavojingiausia buvo, jei į ryšių sistemą buvo įterpiama priešininko agentūra, tai galėjo lemti konkretaus štabo žūtį. Ryšininkai buvo nepakeičiami pagalbininkai: jie nešiojo spaudą, dokumentus, žodinę informaciją iš junginio į junginį. Naudotasi ir ryšių punktais, kuriuose vieni ryšininkai (ar partizanai) dokumentus palikdavo, o kiti paimdavo. Ryšių punktuose naudoti įvairūs slaptažodžiai, ryšių linijos keičiamos. Ryšininkus suėmus, reikėdavo keisti visą ryšių sistemą, dar svarbiau buvo laiku sužinoti apie suėmimą, kad būtų laiku suspėta nutraukti ankstesnius ryšius.

J. Žemaitis dažnai rėmėsi ryšininkėmis moterimis, kurios daug kuo rizikuodamos nukeliaudavo dešimtis kilometrų. Jos sukeldavo mažiau įtarimų sovietų valdžiai nei vyrai. Patikimomis jo ryšininkėmis įvairiu laiku buvo Nina Nausėdaitė-Rasa, Leonora Grigalavičiūtė-Vida, Rožė Jankevičiūtė-Jurgis, Elvyra Pliupelytė-Zita ir kt. Iškalėjusios lageriuose, jos išsaugojo šiltus prisiminimus apie partizanų vadą. N. Nausėdaitė-Rasa: „*Kęstučio apygardos vadu buvo kapitonas J. Žemaitis-Darius, Vytautas. Jis tylus, ramus, visada susikaupęs. Jam teko ne tik vadovauti, bet ir kurti įstatus, apmokyti jaunos, pirmą kartą paėmusius ginklą į rankas partizanus. Tai geras taktikas, mokėjęs suburti.*“¹²⁵ R. Jankevičiūtė-Jurgis: „*Nebuvau iki tol (ir iki šiol) sutikusi tokios plačios erudicijos ir gilios inteligencijos asmenybės, kaip apygardos vadas Jonas Žemaitis.*“¹²⁶ Apie bendradarbius Žemaitis su giliu sielvartu kalbėdavo: „*Kaip gaila pačius geriausius žmones pavergti didžiausiam pavojui, o reikia. Reikia spaudos, reikia platintojų, reikia, kad žmonės suprastų ir visokiais laikais, visokiomis sąlygomis pajėgtų būti žmonėmis.*“¹²⁷ Leonora Grigalavičiūtė: „*Labai daug teko bendrauti su Žemaičiu, tai buvo ne tik didelis patriotas, bet ir puikus karys, geras strategas (...) Žemaitis buvo labai tylus žmogus, dirbo savo darbą atsidavęs siela ir kūnu. Aš jaučiau jam didžiulę pagarbą, kartais net baimingą.*“¹²⁸ Be patikimų ryšininkių J. Žemaitis nebūtų išsivertęs. Jų dėka partizanų korespondencija ir žinios greitai pasiekdavo reikiamus adresatus.

J. Žemaitis pertvarkė apygardos struktūrą. Apygardos štabą suformavo iš patikimų ir pažįstamų kovotojų, rinktines teritoriniu principu suskirstė į rajonus. Rajono veiklos plotas turėjo apimti 4–6 valsčių teritoriją, rinktinę sudarė 2–3 rajonai. 1947 m. prie apygardos dar prisidėjo Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinė, veikusi Joniškio apskrityje, partizanai iš Šiaulių ir Radviliškio apskričių, taip pat

124 Žemaitis, J. „Apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS žlugimo iki pastarojo meto“, Laisvės kovų archyvas, t. 7, Kaunas, 1993, p. 76.

125 Gaskaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 447.

126 *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, V dalis. Sud. R. Kaunietis, Vilnius, 2006, p. 854.

127 Gaskaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 510–511.

128 *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, V dalis. Sud. R. Kaunietis, Vilnius, 2006, p. 863.

Klaipėdoje veikę legaliai gyvenę kovotojai. J. Žemaičio vadovaujamos apygardos plotas išsiplėtė, 1948 m. pradžioje apygardai formaliai priklausė 7 rinktinės, todėl brendo mintys įsteigti dar vieną apygardą.

J. Žemaičiui vis labiau rūpėjo visos Lietuvos partizanų susivienijimas. Tais reikalais jis susirašinėjo su Tauro apygarda, kuri kūrė BDPS (Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio) Prezidiumą. Pačiam J. Žemaičiui nepavyko susitikti su Tauro apygardos partizanis, į pasitarimą pasiuntė apygardos atstovą. Tauro apygarda ruošė medžiagą užsieniui, jie tikėjosi už pateiktas žvalgybinio pobūdžio žinias sulaukti paramos. Užsienio šalių žvalgybas (šiuo atveju britų) domino politinio, karinio, ekonominio pobūdžio žinios apie SSRS. 1947 m. birželio mėn. iš Lenkijos grįžus partizanų pasiuntiniams buvo paruošta instrukcija dėl žinių rinkimo. Žinoma, kad specifinių duomenų, kurių laukė žvalgyba, partizanai nebuvo pajėgūs surinkti (apie sovietų karines pajėgas, atominę energiją ir pan.). Partizanai gebėjo rinkti informaciją apie sovietų valdžios represijas, kas jiems buvo aktualiau, tuo labiau galvota, kad šios žinios paveiks Vakarų visuomenės nuomonę ir jie suteiks partizanams apčiuopiamą pagalbą. Žinių rinkimo instrukcija persiūsta JKA vadui, kuris ją išsiuntė į rinktines. Vėliau apygardoje surinkta informacija persiūsta atgal į Tauro apygardą ir, neabejotina, dalis jos pasiekė Vakarus, kai 1947 m. gruodžio mėn. partizanų pasiuntiniai nukeliavo į Vakarus.

Daugiausiai J. Žemaitis susirašinėjo su Tauro apygardos vadu Antanu Baltūsiu-Žveju, diskutavo dėl bendros vadovybės kūrimo. Apsvarstęs situaciją, J. Žemaitis paprašė priimti Jungtinę Kęstučio apygardą į BDPS Prezidiumą nuo 1947 m. spalio 1 d., tačiau turėjo savo pasiūlymų. Jis siūlė kuriamos BDPS įstatų metmenis, kurių vienu iš punktų buvo „*organizuoti, parengti ir išsaugoti gyvąsias lietuvių tautos jėgas galutiniam kovos tikslui – laisvos, nepriklausomos, demokratiniais pagrindais tvarkomis Lietuvos valstybės atstatymui*“¹²⁹. Jo nuomone, organizacijoje turėjo būti skyriai ir poskyriai. Pagal J. Žemaičio projektą, neturėjo būti sukurta tik viena vadovybė, bet buvo reikalingos trijų sričių vadovybės, kurios centrinės vadovybės išblaškymo ar sunaikinimo atveju galėtų likti atsparos taškais, kurie toliau vadovautų laisvės kovai. Į BDPS vadovybę iš Jungtinės Kęstučio apygardos siūlė įtraukti jau minėtą plk. D. Steponaitį-Taurių.

Tauro apygardos vadas A. Baltūsis-Žvejys nesutiko su tokiais pasiūlymais, nes jam pagal charakterio savybes reikėjo vieno vadovaujamojo centro. Savo ruožtu J. Žemaičiui kilo abejonių dėl BDPS. Laiške D. Steponaičiui jis rašė, kad kuriami susivienijimai „*silpni, neatitinka žūtbutinę kovą vedančios tautos dvasios, pažiūrų*

129 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 389.

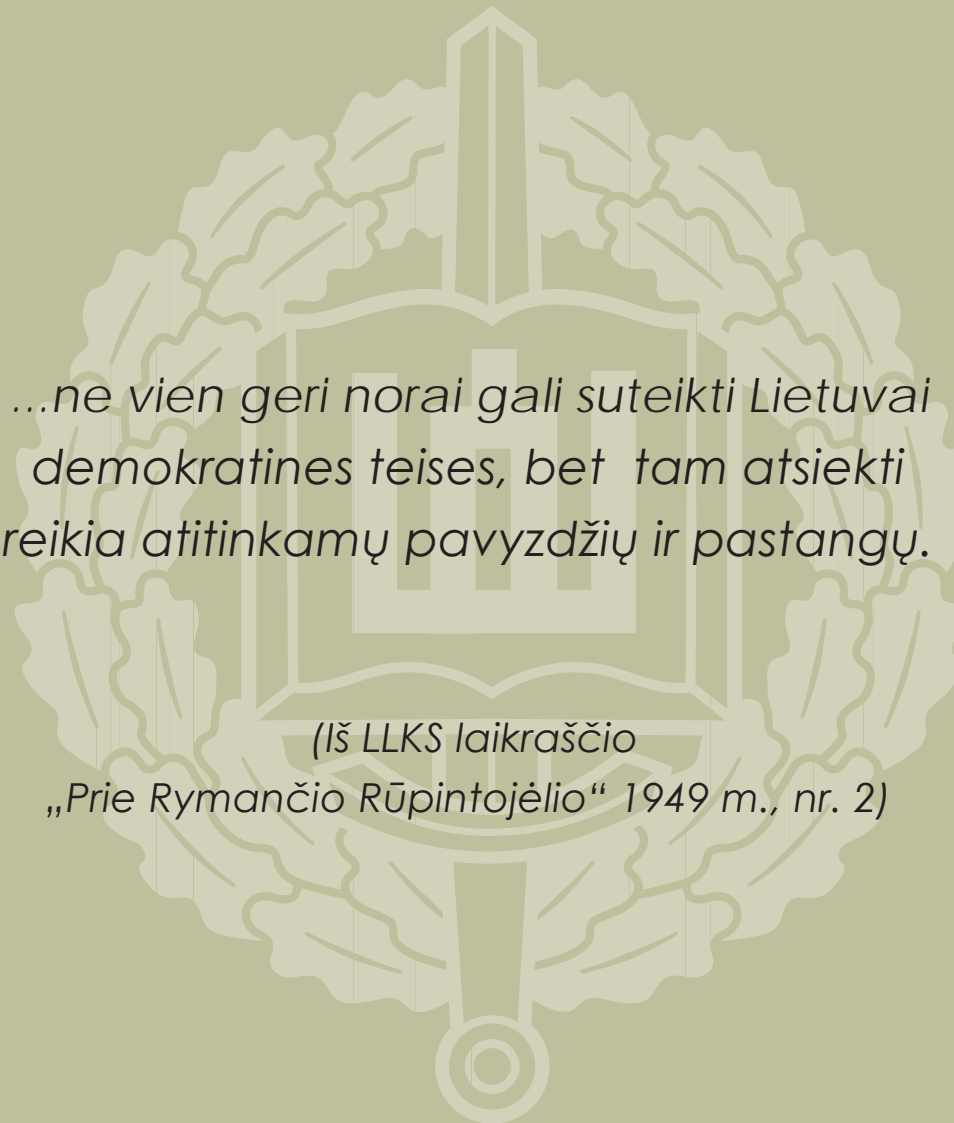
*bei lūkesčių, o svarbiausia, neatitinka tikrovės, kurioje ši kova šiandien Lietuvoje vyksta*¹³⁰, todėl reikalinga reorganizacija. Nepaisant nuomonių skirtumo, A. Baltūsis-Žvejys J. Žemaičiui siūlė tapti BDPS Prezidiumo nariu. 1948 m. sausio mėn. J. Žemaitis su pasiūlymu sutiko.

1947 m. pabaigoje – 1948 m. pradžioje MGB pavyko susekti ir suimti legaliai gyvenusius BDPS Prezidiumo narius, o kadangi 1948 m. žuvo aktyviausiai prie kūrimo prisidėję Tauro apygardos kovotojai, tarp jų ir A. Baltūsis, bandymai susijungti nutrūko.

130 Ten pat, p. 393.

11

J. ŽEMAIČIO
PASTANGOS
SUVIENYTI
PARTIZANINĮ
JUDĖJIMĄ

*...ne vien geri norai gali suteikti Lietuvai
demokratinės teises, bet tam atsiekti
reikia atitinkamų pavyzdžių ir pastangų.*

*(Iš LLKS laikraščio
„Prie Rymančio Rūpintojėlio“ 1949 m., nr. 2)*

J. Žemaičio pastangos suvienyti partizaninį judėjimą

1947 m. rudenį J. Žemaitis su bendražygiais pradėjo įgyvendinti vyriausiosios partizanų vadovybės sukūrimo planą. 1947 m. rugsėjo 8 d. per Jungtinės Kęstučio apygardos susirinkimą nutarta, kad sėkmingai komunikacijai tarp rinktinių reikia įkurti naują apygardą. Anot paties J. Žemaičio, „Kęstučio apyg. buvo per daug išplėtusi savo ribas: aštuonių rn-ių [rinktinių] apjungimą vienos vdv-bės [vadovybės] žinioje laikiau neatitinkantį pačių elementariausių pagrindžio veiklos

Jungtinės Kęstučio apygardos partizanai. Iš kairės: Vladas Mišeikis-Tarzanas, Bronius Liesis-Naktis, Antanas Liesis-Tvanas 1946 m.

*reikalavimų*¹³¹. Vadavietės vieta pasirinktos Šiaulių–Radviliškio apylinkės. Tai praktiškai yra geografinis Lietuvos centras, o tai lengvino susisiekimą su kitomis apygardomis. Iš čia taip pat planuota ieškoti kontaktų su Latvijoje veikiančiais partizanais, bet jų nesurasta.

1947 m. rudenį dėl naujos apygardos kūrimo ir vadavietės paruošimo į Šiaulių–Radviliškio apylinkes iškeliauvo JKA štabo nariai P. Bartkus-Sąžinė ir Bronius Liesis-Kaukas, kovotojas Povilas Cibulskas. Ten jie surado reikalingus žmones ir dar į pagalbą gavo 3 kovotojus¹³². Atlikus didžiąją dalį paskirtų darbų, 1948 m. balandžio 1 d. buvo įsteigta Prisikėlimo apygarda, jos vadu tapo P. Bartkus (1948 m. vasarą pareigas perėmė Leonardas Grigonis-Danys). Ilgainiui apygardą sudarė 3 rinktinės. Taip pat sudarytos sąlygos aplink Dukto mišką (Šiaulių apskrityje) apsigyventi būsimai partizanų vyriausiajai vadovybei. 5–7 km atstumu buvo įrengti 3 bunkeriai (pagal planą reikėjo įrengti dar 3 slėptuves, ne arčiau kaip už 10 km nuo jau įrengtųjų), taip pat ryšių punktai – ten būta rėmėjų sodybų¹³³.

1948 m. sovietų valdžiai tęsiant persekiojimus ir represijas, partizanus nuolat lydėjo žūtys ir areštai. Metų pradžioje žuvo vienas pirmųjų J. Žemaičio bendražygių J. Čėponis, surasta ir sunaikinta „Laisvės varpo“ spaustuvė. 1948 m. gegužės mėn. įvyko masinė Lietuvos gyventojų tremtis į Sibirą, kodiniu pavadinimu „Vesna“. Per ją ištremta apie 40 tūkst. gyventojų, ta netektis dar labiau sumažino partizanų rėmėjų skaičių, be to, dėl trėmimo organizavimo į kraštą pritraukti papildomi vidaus kariuomenės daliniai suvaržė partizanų veiksmus. Pats J. Žemaitis tomis dienomis išgyveno pavojaus valandas. Pas partizanus vis atsirasdavo nuomonių, kad nereikia plėsti aktyvių kovotojų gretų, o stengtis išlaikyti organizacinę struktūrą – štabus ir ryšių tinklą. Išvengę tremties žmonės, dažniausiai jauni vyrai, papildydavo partizanų būrius.

Nauja nelaimė – 1948 m. Lietuvoje aktyviai pradėta žemės ūkio kolektyvizacija. Kolūkių steigimas, privataus turto atėmimas iš valstiečių dar labiau juos nuskurdino, jie mažiau tegalėjo paremti partizanus maistu, drabužiais, bijodami represijų vengė suteikti jiems pastogę. Net ir šiomis sunkiomis sąlygomis J. Žemaitis neprarado savitvardos, o tęsė pradėtus darbus.

J. Žemaičiui rūpėjo sukurti partizanų sritį Žemaitijoje. Jis dėmesį nukreipė į Žemaičių apygardą, veikiančią Šiaurės vakarų Lietuvoje, kuri dėl MGB veiklos 1947 m. buvo labai dezorganizuota ir pakrikusi. Po 1947–1948 m. J. Žemaičio su-

131 Žemaitis, J. „Apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS žlugimo iki pastarojo meto“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, Kaunas, 1993, p. 74.

132 Petrauskienė, A., Vaitkevičius, V. Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 34, p. 107.

133 Ten pat, p. 108–110.

Žemaičių apygardos vadas Vladas Montvydas-Žemaitis.

sitikimų su apygardos atstovais (Vladu Montvydu-Etmonu, Aleksandru Milaševičiumi-Ruoniu) šiems pavyko atkurti Žemaičių apygardos štabą, taip pat su jais sutarti dėl srities kūrimo. 1948 m. gegužės 5 d. (?) Žemaitis užėmė tik ką įkurtos Vakarų Lietuvos srities (kodinis pavadinimas „Jūra“) vado pareigas. Taip iki 1948 m. pavasario partizanų junginiai Lietuvoje mažiau ar daugiau buvo struktūrizuoti. 1948 m. Lietuvoje veikė 3 partizanų sritys, turėjusios savo štabus ir padalinius:

Vakarų Lietuvos sritis (įk. 1948 m.) vienijo Kęstučio (įk. 1946 m.), Žemaičių (įk. 1945 m.), Prisikėlimo (įk. 1948 m.) apygardas.

Šiaurės rytų Lietuvos sritis (įk. 1947 m.) – Vytauto (įk. 1945 m.), Algimanto (įk. 1947 m.), Vyčio (įk. 1944 m.), Didžiosios Kovos (įk. 1945 m.) apygardas.

Pietų Lietuvos sritis (įk. 1946 m.) – Tauro (įk. 1945 m.), Dainavos (įk. 1946 m.) apygardas.

Apygardas sudarė 2–3 rinktinės. Visos jos buvo nevienodo organizacinio pajėgumo, dalis jų buvo patyrusios didelių nuostolių. Tuo metu organizuočiausiai veikė J. Žemaičio vadovaujami partizanai.

1948 m. ėmėsis susivienijimo iniciatyvos J. Žemaitis iškilo kaip partizanų kovos vienytojas, turėjęs tinkamų vado ir lyderio savybių, to imtis jį paskatino gauti raginimai iš kitų sričių ir apygardų. 1948 m. balandžio 16 d. Tauro apygardos vadas Jonas Aleščikas-Rymantas rašė J. Žemaičiui: „*Siūlau Tamstai suorganizuoti platesnio masto suvažiavimą, kad galutinai išsiaiškintus centralizacijos reikalus*

Vakarų srities
vadas Aleksandras
Milaševičius-
Ruonis.

ir juos užbaigus.¹³⁴ Tų metų gegužės mėn. jį pasiekė Vytauto apygardos vado Vinco Kaulinio-Miškinio ir Algimanto apygardos vado Antano Slučkos-Šarūno laiškas, kur palaikomas vyriausiosios vadovybės kūrimas. Jei ji bus sukurta, jie prisijungs, bendradarbiaus¹³⁵. J. Žemaitis nutarė aktyviai veikti šia kryptimi, o „Jūros“ srities vado pareigas perdavė A. Milaševičiui.

134 Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952 m. Dokumentų rinkinys. Sud. N. Maslauskienė, Vilnius, 2000, p. 315.

135 Petrauskienė, A., Vaitkevičius, V. Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą, Lietuvos istorijos studijos, Nr. 34, p. 105–106.

1948 m. birželio 20 d. J. Žemaitis išleido Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos (VLKSO) įsakymą Nr. 1, kuriame paskelbė: „*Šiandien pradedu eiti Vieningos Laisvės kovos Sąjūdžio organizacijos vado pareigas.*“¹³⁶ Pirmą kartą jis pasirašė pastoviu Vytauto slapyvardžiu. Savo pavaduotojais paskyrė sričių vadus. Įsakymas išsiuntinėtas į apygardas. 1948 m. liepos 16 d. gavo minėto J. Aleščiko laišką, kur rašyta, kad Tauro apygardos vadas tenkinsis laikinu BDPS sukūrimu (iš trijų asmenų: BDPS Prezidiumo pirmininko, Vyriausiojo ginkluotų pajėgų vado ir Politinio sektoriaus viršininko). BDPS pirmininku siūlo tapti D. Steponaičiui-Tauriui, o Ginkluotųjų pajėgų vadu – J. Žemaičiui, „*kaipo daugiausia dirbusiam centralizacijos darbą šalia Tauro apygardos*“¹³⁷.

1948 m. liepos 26 į 27 naktį J. Žemaitis atvyko į Dukto mišką (Šiaulių apskrityje), kur jau nuo 1947 m. rengtos slaptavietės vyriausiajai vadovybei. Įsikūrus joje J. Žemaičiui, idant neatkreiptų dėmesio, vietos partizanams uždrausta čia imtis aktyvių veiksmų. Rugsėjo mėn. jis bandė susisiekti su Šiaurės rytų Lietuvos srities vadais, bet tąkart nepavyko.

1948 m. rugsėjo 4 d. organizuotas Rytų Lietuvos srities partizanų sąskrydis. Jame numatyta į Vyriausiąją vadovybę siųsti atstovus: srities vadą Joną Kimštą-Žalgirį ir Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininką Juozą Šibailą-Dieduką. Tarp kitko, deklaruota, kad Vyriausioji vadovybė „*negali būti jokia politinė ar partinė organizacija, bet tautos vadovas į nepriklausomą ir pilnai laisvą gyvenimą*“¹³⁸. J. Žemaitis laukė atvykstančiųjų iš Rytų Lietuvos srities, laiške jiems rašė: „*Rytų Lietuvos atstovų atsiuntimą ir apgyvendinimą organizacijos būstinėje laiko būtinybe*“¹³⁹ ir prašo atsivežti medžiagos (įvairių dokumentų), kuri bus reikalinga tolesniam bendram darbui. J. Žemaitis siekė, kad Vyriausiojoje vadovybėje būtų kuo platesnis atstovavimas visiems Lietuvos partizanams.

Spalio mėnesio pabaigoje lydimi ryšininkų J. Kimštas ir J. Šibaila atvyko pas J. Žemaitį į Dukto mišką. Lapkričio 10–12 d. miško stovykloje įvyko posėdžiai. Nutarta atkurti minimalios sudėties BDPS Prezidiumą. J. Žemaičiui laikinai pavesta eiti pirmininko pareigas. Jis taip pat išrinktas Ginkluotųjų pajėgų vadu, J. Kimštas – štabo viršininku, J. Šibaila – Visuomeninės dalies skyriaus viršininku, P. Bartkus – Prezidiumo sekretoriumi. Pastovaus pirmininko vietą numatytą pasiūlyti plk. D. Steponaičiui, bet tik šiam perėjus į pogrindį¹⁴⁰. Pastarojo padėtis

136 *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)*. Vyr. redaktorius J. R. Bagušauskas, Vilnius, 200, p. 217.

137 *Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952 m.* Dokumentų rinkinys. Sud. N. Maslauskienė, Vilnius, 2000, p. 329.

138 *Lietuvos partizanų Tigro rinktinė. 1945–1950 m.* Vyr. redaktorius K. Remeika, Vilnius, 2003, p. 168.

139 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 396.

140 *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas 1996, p. 289–291.

Iš dešinės: Rytų Lietuvos srities vadas Jonas Kimštas-Žalgiris ir adjutantas Juozas Skurskis-Laisvūnas.

buvo pakitusi. Tų metų gruodžio mėn. MGB suėmė D. Steponaitį ir užverbo, bet šiam pavyko kuriam laikui dingti iš saugumo akiračio¹⁴¹. Žinoma, tokia situacija lėmė, kad jis jau negalėjo tapti pirmininku ir jo kandidatūros atsisakyta. Po posėdžio J. Žemaitis, kaip BDPS Prezidiumo pirmininkas, pradėjo leisti įsakymus, bet jam dar reikėjo platesnio visos Lietuvos partizanų pripažinimo.

J. Žemaitis ir J. Šibaila apsigyveno vienoje požeminėje slėptuvėje. Gyvendami drauge jie turėjo progos pasikeisti turima informacija, savo pažiūromis į veiklą bei jos perspektyvas. J. Žemaičiui pasiūlius, J. Šibaila pradėjo ruošti visuomeninės veiklos programą, pats J. Žemaitis pradėjo ruošti organizacijos statutą. Tuo tarpu P. Bartkus ir J. Kimštas apsigyveno kitame bunkeryje. Pajutus MGB persekiojimą ir patyrus ryšininkų areštus, teko keisti slaptavietes. J. Kimštas nusiūstas atgal į savo vadovaujamą sritį, jam duota užduotis surasti ir paruošti vietą, tinkamą BDPS Prezidiumo vadovybei apsigyventi ir veikti¹⁴².

Supratęs, kad rinktis vadams į vieną vietą pavojinga, 1949 m sausio mėn. J. Žemaitis nutarė leisti tarnybinį leidinį „Tarybos biuletenis“, informuojantį vadovybės narius apie aktualius klausimus. Biuletenyje numatyta nevengti kritikos

141 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 188.

142 J. Žemaitis. „Apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS žlugimo iki pastarojo meto“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, Kaunas, 1993, p. 83.

dėl veiklos, esamų negerovių kėlimo, siūlant būdus, kaip visa pagerinti. „*Savo aiškios nuomonės nepareiškimas rodytų nesirūpinimą sąjūdžio reikalais, o nekritiškas sekimas kitų pareikštomis mintimis – nedarymą pastangų kuo tobulesnei sąjūdžio veiklai atsiekti*“¹⁴³, – teigė leidinio sumanytojai. Šios mintys rodytų J. Žemaičio demokratinį mąstymą netgi pagrindžio sąlygomis.

Bet vis dėlto susitarti ar išdiskutuoti visais ginkluotosios rezistencijos klausimais buvo patogiausia tiesioginių susitikimų metu, nustatyti bendrus normatyvinius aktus, turėti vieną vadovybę ir vadovą, kalbantį visų partizanų vienetų vardu krašte ir bendraujantį su išore.

Tokia proga pasitaikė 1949 m. vasario mėn.

Didžiosios Kovos apygardos partizanai su ryšininkėmis. Iš kairės sėdi: Jonas Juras-Žilvinys, Bronislava Tamulytė-Našlaitė, Juozas Šibaila-Diedukas (būsimas LLKS Visuomeninės dalies viršininkas), Janina Tamulytė-Vaiva. Stovi iš kairės: L. Teklė Pipiraitė, Ona Tylienė, Leonora Juraitė. 1947–1948 m.

143 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 402.

12

LIETUVOS LAISVĖS
KOVOS SAJŪDŽIO
ĮKŪRIMAS IR 1949
M. VASARIO 16 D.
DEKLARACIJA

The image features the coat of arms of Lithuania, which is a shield with a cross, surrounded by a wreath of oak leaves. The shield is topped with a crown and a sword. The entire emblem is rendered in a light, monochromatic style against a solid olive-green background.

Kovojanti tauta nežūva.

(Iš Tauro apygardos 1947 10 26 įsakymo Nr. 34)

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio įkūrimas ir 1949 m. vasario 16 d. deklaracija

Vykstant vienijimosi procesams Žemaitijoje, 1948 m. lapkričio mėn. Pietų Lietuvos partizanų sritį pasiekė Šiaurės rytų ir Vakarų sričių dokumentai, su kuriais susipažinęs Dainavos apygardos vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas, po Dainavos apygardos pareigūnų pasitarimo, nusprendė keliauti į susitikimą, vykiantį Vakarų Lietuvoje. Anot jo, „*kad betarpiai išsiaiškinus vienur ar kitur esamą*

Pietų srities partizanų atstovai, keliaujantys į susitikimą, ir Kęstučio apygardos kovotojai 1948. Klūpi iš kairės: Juozas Jankauskas-Demonas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Antanas Blažys-Zigmas. Stovi iš kairės: Aleksandras Grybinas-Faustas, Petras Stankus-Gruodis, Juozas Palubeckis-Simas, Juozas Kiliotaitis-Dagys.

*padėtį ir bendruose posėdžiuose išnagrinėti visą eilę aktualių klausimų*¹⁴⁴. Jis nužygiavo ilgiausią kelią į susitikimą (nuo 1948 m. lapkričio 15 d. iki grįžimo atgal 1949 m. balandžio 21 d.). Gruodžio 5 d. jis susitiko su Tauro apygardos vadu Aleksandru Grybinu-Faustu ir toliau keliavo kartu, lydimi Tauro apygardos partizanų Juozo Jankausko-Demono ir Urbanto Dailidės-Tauro. Visi jie, ryšininkų vedami, ėjo iš vieno partizano būrio į kitą. Vietomis turėdavo laukti savaitę, kol būdavo ieškoma ryšių.

1949 m. vasario pradžioje Pietų srities partizanų vadai pasiekė J. Žemaičio apsisojimo vietas. Kaip rašė J. Šibaila-Merainis: „*Inikus į darbą, sulaukėm N[e-muno srities]*¹⁴⁵ atstovų.“¹⁴⁶ Tarpusavio ginkluoto konflikto išvengta, nes, anot vieno dokumento, „*Vanagas ir Faustas žinojo, kad susitinka su tikrais partizanais ir laikėsi pasyviai*“¹⁴⁷. Tikrinti atvykusiųjų paaiškinimai, atsinešti ginklai, kol jais patikėta. Priežasčių nepasitikėti būta, nes nuo 1945 m. sovietų saugumas taikė agentų-smogikų praktiką, o nuo 1946 m. ją dar labiau suintensyvino. MGB agentai-smogikai (nuo 1946 m. jais dažnai tapdavo perverbuoti buvę partizanai), perrengti partizanų uniformomis, vaikščiodavo ieškodami ryšių, provokuodavo ryšininkus ir rėmėjus. Susitikimų metu jie sušaudydavo ar suimdavo partizanus. 1948 m. pabaigoje būtent tokia apsimesusių Tauro apygardos partizanais grupė vaikščiojo po minimas apylinkes, todėl partizanų atsargumas buvo gana pagrįstas. Tik išsisklaidžius abejonėms pradėti bendri posėdžiai.

Nors pati Pietų srities partizanų kelionė vyko laikantis konspiracijos, bet nepaisant to, keliautojai daug fotografavosi. Pavyzdžiui, partizanai iš Pietų Lietuvos srities fotografavosi su atskirais būriais, apygardų, sričių vadais. Nors konspiracijos sumetimais tai nepaiškinama, bet Lietuvos partizanai nuo 1947 m. pamėgo ir leido fotografuotis. Nemažai fotografavosi ir pats vadas J. Žemaitis, pirmos jo partizaninės nuotraukos padarytos 1946 m. Toks fotografavimosi pomėgis – tai sąmoningas siekis įsiamžinti ir palikti apie save prisiminimą ateities kartoms, nes dažnas jautė, kad tai gali būti paskutinė nuotrauka jo gyvenime. Net 1949 m. vasario mėn. susitikimo dalyviai kartu fotografavosi, tik nežinia, kur dingo nuotraukos ar fotojuostelės¹⁴⁸.

Tai buvo pirmas praktiškai toks išplėstinis Lietuvos partizanų apygardų vadų atstovų susitikimas ir įvykusi sesija. 1949 m. vasario viduryje partizanai posėdžiavo Stanislovo (slp. Gailutis) ir Antaninos Miknių sodyboje įrengtame bunke-

144 *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas 1996, p. 293.

145 Kodinis Pietų Lietuvos srities pavadinimas.

146 *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*. Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 331.

147 *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas 1996, p. 295.

148 V. Gužo-Kardo 1949 m. gegužės 31 d. laiškas A. Ramanauskui-Vanagai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 16.

Antanina ir Stanislovas Mikniai.

ryje Minaičių k. (dabartiniame Radviliškio rajone). Susirinkę apygardų vadai ar atstovai pasitarimuose ir posėdžiuose 1949 m. vasario 10–20 dienomis¹⁴⁹ sprendė aktualius visos Lietuvos partizanų veiklos klausimus.

Apie darbo eigą J. Šibaila-Merainis, rašė: „Dirbom pasiskirstę komisijomis. Bendruose posėdžiuose komisijų darbus sutikslinę, juos tvirtindavome. Darbo sėkmingumui daugiausia padėjo J[ūros srities] ir N[emuno srities] tam reikalui sukaupta medžiaga, turimas patyrimas.“¹⁵⁰ Posėdžiuose dalyvavo 8 partizanų vadai ar įgalioti atstovai, tai minėti J. Žemaitis, J. Šibaila, A. Ramanauskas, A. Grybinas, L. Grigonis, P. Bartkus, B. Liesis, Vakarų Lietuvos srities štabo viršininkas Vytautas Gužas-Kardas. Tokio atstovavimo visoms apygardoms iki tol nebuvo. Iki posėdžio nebuvo suspėta parengti visų dokumentų, J. Žemaitis buvo spėjęs paruošti 2 organizacijos statuto skyrius, o J. Šibaila – visuomeninės dalies programos skyrių. Šie paruošti projektai buvo patvirtinti posėdžiuose.

149 Esama diskusinių klausimų dėl konkrečios posėdžio datos, žr. Aistė Čepulytė, Vyktintas Vaitkevičius, Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 32, p. 99–124.

150 *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*. Sud. N. Gaškaitė-Žemaitinė, Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 332.

53
227

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos

D e k l a r a c i j a

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines gruputes, būtent:

- a/ Pietų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro apygardas,
- b/ Rytų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardas,
- c/ Vakarų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Kęstučio, Priskelimo ir Žemaičių apygardas,

tai yra, reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto 1946.VI.10. Deklaracijoje, BDPS 1947.V.28. nutarimuose ir BDPS Deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildydama nutarimais, priimtais 1949.II.10. BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos Jungtiniame posėdyje, s k e l b i a :

1. LLKS Taryba, remdamasi BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos Jungtiniame posėdyje 1949.II.10. nutarimais, okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujamas politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai.
2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.
3. Valstybinė Lietuvos santvarka - demokratinė respublika.
4. Suvereninė Lietuvos valdžia priklauso tautai.
5. Lietuvos valdymas vykdomas per laisvais, demokratinius, visuotinius, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę.
6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi laikinoji Tautos Taryba.
7. Laikinąją Tautos Tarybą sudaro: visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių, aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo.
8. Atstavius, Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.
9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš laikinąją Tautos Tarybą.
10. Lietuvių veiklai užsienyje ir Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri, bendradarbiaudama su Vakarų valstybėse akredituotais Lietuvos atstovais, sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Suvienytų Tautų Organizacijoje, įvairiose konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.
11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirenka LLKS Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininku paveduotoju.
12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos nariais.
13. Šiai Deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.
14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir

1949 m. vasario 16 d. deklaracija.

paskelbta žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m Lietuvos Konstitucijos dvasią.

15. Atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, neprasikaltusiems lietuvių tautos interesams.

16. Komunistų partija, kaip diktatorinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertiniam Konstitucijos nuostatui - Lietuvos nepriklausomumui, - nelaikoma teisine partija.

17. Asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvyną bendradarbiavimu su priešū, savo veiksmais ar įtaka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, susitepę išdevystėmis ar krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Tėvyną.

18. Konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausių laisvės kovų laikotarpiu.

19. Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių. Ypatingą globą valstybė teikia išsilaisvinimo kovose nukentėjusiems asmenims ir jų šeimoms.

20. Socialinių problemų racionalus išsprendimas ir krašto ūkinis atstatymas yra susijęs su žemės ūkiu, miestų ir pramonės reforma, kuri vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

21. LLRS Taryba, glaudžioje vienybėje su kovojančia tauta, kviečia visus geros valios lietuvius, gyvenančius tėvynėje ir už jos ribų, pamiršti šitikinimą skirtumus ir įsijungti aktyvių tautos išsilaisvinimo darbą.

22. LLRS Taryba, prisidėdama prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumą ir laisvę pagrįstą, pastovią taiką, besiremiandą pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto Chartoje, Keturiose Laisvėse, 12-je Prezidento Trumano Punkty, Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumu ir laisvės deklaracijose, prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos savo tikslams įgyvendinti.

Okupuotoji Lietuva
1949.II.16.

Vytautas

LLRS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas

*Fajūdas
Larčionis*

LLRS Tarybos
nariai:

*J. Kacius
Vaidas*

*Uspalnis
J. Danušas
Ladgaila*

Jau pirmajame posėdyje buvo pakeistas BDPS Prezidiumo pavadinimas. Vie-ningoji organizacija pavadinta Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis (LLKS) – taip pri- simintas dar 1947 m. J. Kasperavičiaus siūlytas pavadinimas.

Pagal posėdžio protokolą matyti, kad vyko diskusijos (daugiausiai išsiskyrė nuomonės dėl LLA vertinimo¹⁵¹), bet neiškilo kokių nors esminių, nesutaikomų prieštaravimų, nes susirinkę atstovai suprato renginio svarbą. Pagal patvirtinto statuto punktus LLKS buvo „*karinė visuomeninė savanorių organizacija*“, jos tiks- las – „*atstatyti laisvą, nepriklausomą, demokratinę Lietuvos respubliką*“¹⁵². LLKS turėjo valdyti Sąjūdžio Taryba per savo Prezidiumą.

Posėdžio metu LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininku išrinktas J. Žemai- tis-Vytautas, suteikiant jam partizanų generolo laipsnį. Dėl jo kandidatūros ne- kilo jokių prieštaravimų, nes jo pastangomis įvyko šis susitikimas. Tapęs vyriau- sioju partizanų vadu J. Žemaitis iš karto pradėjo leisti savo įsakymus ir aktus dėl laipsnių partizanams suteikimo ir apdovanojimo Laisvės kovos kryžiais (taip vadinami posėdyje patvirtinti partizanų apdovanojimai už pasižymėjimą kovi- niuose ar organizaciniuose reikaluose).

Posėdyje svarstyti įvairūs su partizaniniu judėjimu susiję klausimai. Svar- biausiu dokumentu laikoma LLKS deklaracija, simboliškai pasirašyta vasario 16 d. (1918 m. vasario 16 d. buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė). Šio do- kumento pagrindinės mintys iš tikrųjų brenė nuo 1946 m., kai Pietų Lietuvos srities vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis parengė pirmąją deklaraciją, kurioje numatyta demokratinė Lietuvos valstybės sąranga. Šie punktai kartoti ir vėliau paruoštose deklaracijose, o 1947 m. parengta vadinamoji BDPS deklaracija Nr. 2, kurios pagrindinis tekstas buvo analogiškas LLKS deklaracijai (spėtinas autorius – BDPS Prezidiumo narys, teisinininkas Alfonsas Vabalas-Gediminas). Dekla- racijoje pabrėžta, kad Lietuva turi būti demokratinė respublika, kur suvereninė valdžia priklauso tautai, orientuotasi į 1922 m. demokratinę Lietuvos Konsti- tuciją. Valdymas vyktų per demokratiniiais rinkimais išrinktą seimą ir sudarytą vyriausybę. Taip pat šiame dokumente atsispindėjo socialinis ateities aspektas, būtent: „*Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vie- nas pirmųjų valstybės uždavinių.*“ Tokios mintys rodo, kad partizanai nenorėjo atkurti tokios pat Lietuvos, kokia ji egzistavo iki 1940 m., kai sovietų valdžia rado simpatikų varguomenėje. Vadai socialiniais klausimais turėjo savo nuomonę ir gerai žinojo savo kovotojų nuomones. Štai Tauro partizanų apygardos kapelionas

151 A. Ramanausko 1956 m. gruodžio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t.1, l. 199; J. Žemaičio 1953 m. liepos 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, t. 1, b. 33960/3, t. 1, 204–205.

152 *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas 1996, p. 322.

LLKS periodinis leidinys „Prie Rymančio Rūpintojėlio“.

kun. J. Lelešius 1946 m. dienoraštyje rašė: „Prieinu išvadą, kad biednuomenės socialinė padėtis mūsų nepriklausomybės laikais jiems buvo nepakenčiama [...] O mūsų valdininkija išbardavo, iškoneveikdavo bemokslį kaimietį, siųsdavo velniop. Pagieža tautoje augo. Vieni dairėsi į Maskvą, antri – į Berlyną, o tretį – į Varšuvą.“¹⁵³

Partizanai (remdamiesi savo gyvenimiška praktika) turėjo daug pastabų 1926–1940 m. Lietuvą valdžiusiam autoritariniam režimui, visų pirma dėl demokratijos apribojimų, socialinių problemų gausos, gyventojų turtinės atskirties. Partizanai siekė kurti daug geresnę ir, jų požiūriu, teisingesnę nepriklausomą Lietuvą. Jie dažnai diskutuodavo apie Lietuvos ateitį, štai L. Baliukevičiaus-Dzūkio dienoraštyje pažymėta: „Paskutines dvi naktis praleidom karštai diskutuodami įvairiausiais klausimais. Ir ko mes tik nepalietėm: ir religiją, ir visuomeninį gyvenimą, ir užsienio politiką ir socialines problemas ir t. t., ir t. t. Žinoma, viską

153 Lelešius-Grafas, J., Baliukevičius-Dzūkas, L. *Dienoraščiai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994, p. 110.

*sumaišėm su žemėm.*¹⁵⁴ Partizanų pokalbių temos atspindėjo ir jų spaudoje, kurias istorikė N. Gaškaitė suskirstė į tokias: tarptautiniai įvykiai ir Lietuva, komunizmo teorija ir praktika, požiūris į okupacinės valdžios rinkimus, santykiai su kolaborantais, partizaninio karo aktualijos, kova su girtavimu, apie etiką, patriotizmą, dvasines vertybes, jaunimą, tradicijas, bažnyčią ir tikėjimą, istoriją ir kultūrą, spaudą, ateities prognozes ir vizijas, laisvės kovos prasmę¹⁵⁵.

1949 m. deklaracija numatė, kad atkūrus nepriklausomybę, LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkas eis Respublikos prezidento pareigas iki susirenkant Seimui.

Partizanų vadai buvo ir jautėsi dalimi demokratinio, siekiančio taikos, teisingumo ir laisvės pasaulio, kuris remiasi tikrosios demokratijos principais, iš jų *„išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto chartoje, Keturiuose laisvėse, 12-oje Prezidento Trumano punktu, Žmogaus teisių deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės deklaracijose, prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos savo tikslams įgyvendinti.“*

Posėdžių metu, be LLKS deklaracijos ir statuto projekto, svarstyti sąjūdžio ideologijos klausimai, tarpusavio ryšiai ir galimi ryšiai su užsieniu, bendradarbiavimas ir pan. Priimti vienokie ar kitokie žodiniai ar raštiški sprendimai. Pavyzdžiui, priimti nutarimai dėl laisvės kovotojų ir gyventojų santykio, kreipimasis į krašto gyventojus. Kovos taktika apibrėžta: *„veiklos taktiką pagrįsti didesniu visuomeninės veiklos išvystymu, tai paremiant ginklu.“*¹⁵⁶ Nes vien tik ginkluota kova esamomis aplinkybėmis nepasiteisino. Nutarta priimti į partizanų būrius tik tuos, kurie gyvendami legaliai aktyviai padėjo pogrindžiui ir dėl to yra priversti pereiti į nelegalią padėtį, o kitiems parūpinti fiktyvius dokumentus. Pritarta J. Žemaičio siūlymui pasitenkinti natūraliu partizanų pasipildymu, nesiekiant partizanų skaičiaus didinimo¹⁵⁷.

Susitikimas vyko palyginti trumpai, todėl nespėta parengti ir priimti visų reikiamų organizacinių dokumentų. Planuota juos toliau rengti atskirose apygardose, stengiantis palaikyti tarpusavio ryšius. Tokie svarbūs dokumentai kaip drausmės statutas, partizanų skiriamųjų ženklų taisyklės ir kt. rengti vėliau. Štai jau išvykus Pietų Lietuvos partizanų atstovams, vasario 25 d. nutarta leisti pogrindinį LLKS leidinį *„Prie Rymančio Rūpintojėlio“*. Redaktoriumi paskirtas LLKS Visuomeninės dalies viršininkas J. Šibaila-Merainis. Šis periodinis leidinys ėjo iki 1953 m., t. y. iki jo redaktoriaus žūties. Laikraštį stengtasi platinti po

154 Ten pat, p. 270.

155 *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos.* Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: LGGRTC, 1998. 711 p.

156 *Laisvės kovos 1944–1953 metais.* Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas 1996, p. 299.

157 Ten pat, p. 301.

visas partizanų apygardas, kur jis atitinkamai galėjo būti padaugintas. Partizanų vadovybei buvo skirtas LLKS Tarybos biuletinis, su kuriuo galėjo susipažinti tik vadai. Pastarąjį redagavo pats J. Žemaitis.

Taigi metai prasidėjo linksmiau. Pogrindžio „Kultuvas“, „*linksmi tiesios minties laikraštis*“, 1949 m. balandžio mėnesio 1-ajame numeryje kreipėsi į priešą: „*Linkime balandžio pirmosios proga Kominternui ir politbiurui su drg. Stalinu priešaky skubiai gauti vizas kelionei į Belzebubo karaliją*“, o Lietuvos komunistams, skrebams, išdavikams ir visiems jų padlaižiams patarė iš anksto pasirūpinti ir susiieškoti sausas medžio šakas, „*kad vėliau nebūtų per didelio susigrūdimo ir netektų per ilgai laukti eilės*“¹⁵⁸.

Jono Žemaičio rūpestis – rimtoji spauda, partizanų vadovybei buvo skirtas LLKS Tarybos biuletinis (redaktorius J. Žemaitis), su kuriuo galėjo susipažinti tik vadai. Beje, 3-iajame jo numeryje nurodyta, jei kiltų konfliktas tarp Rytų ir Vakarų, partizanams globoti žydus, kurie nusiteikę prieš sovietus. Turėta galvoje SSRS draudimai žydams repatrijuoti į Izraelį ir dėl to kilę žydų konfliktai su valdžia. Tai buvo ir pasisakymas prieš 1941 m. antisemitizmą ir nacių organizuotas masines žydų žudynes bei kai kurių lietuvių dalyvavimą jose¹⁵⁹.

Informaciją apie vieningos organizacijos sukūrimą palyginti greitai apskriejo partizanų apygardas. LLKS vadovavimą pripažino visi tuo metu organizuotai veikę partizanų junginiai. 1951 m. į bendrą struktūrą įsiliejo ir iki tol atskirai veikę Biržų krašto partizanai. Tai rodo, kad toks sprendimas buvo partizanų laukiamas ir pripažintas be esminių pataisymų. LLKS pradėjo atstovauti visai ginkluotajai rezistencijai. Partizanų požiūriu, šis posėdis buvo legitimus. Kovotojai laikė save vienintele teisėta Lietuvos valdžia, nors šalis buvo valdoma svetimųjų jėgų. Kaip žinoma, užsienio valstybėse Lietuvos suverenumui atstovavo Lietuvos diplomatinė tarnyba egzilyje, vadovaujama jos šefo, buvusio užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio. Diplomatinė tarnyba išsaugojo Lietuvos atstovybes ir pasiuntinybes nepripažinusių Lietuvos okupacijos valstybių sostinėse, telkė užsienio lietuvius.

Nors buvo pasiekta nemaža organizacinė pergalė – įsteigtas LLKS, bet tuo metu partizaninis judėjimas nuolat silpo dėl nuolatinių žūčių ir suėmimų. Iš aštuonių LLKS deklaraciją pasirašiusių signatarų keturi (V. Gužas, P. Bartkus, B. Liesis, A. Grybinas) žuvo 1949 m. Žūstant pareigūnams buvo vis sudėtingiau ką nors parinkti į jų vietą. Kita vertus, buvo pavojinga priimti į būrius naujus asmenis, tuo labiau skirti jiems atsakingas pareigas, nes tuo naudodamasi MGB

158 Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai*. 2-as papildytas leidimas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 295–296 (priedai).

159 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 217.

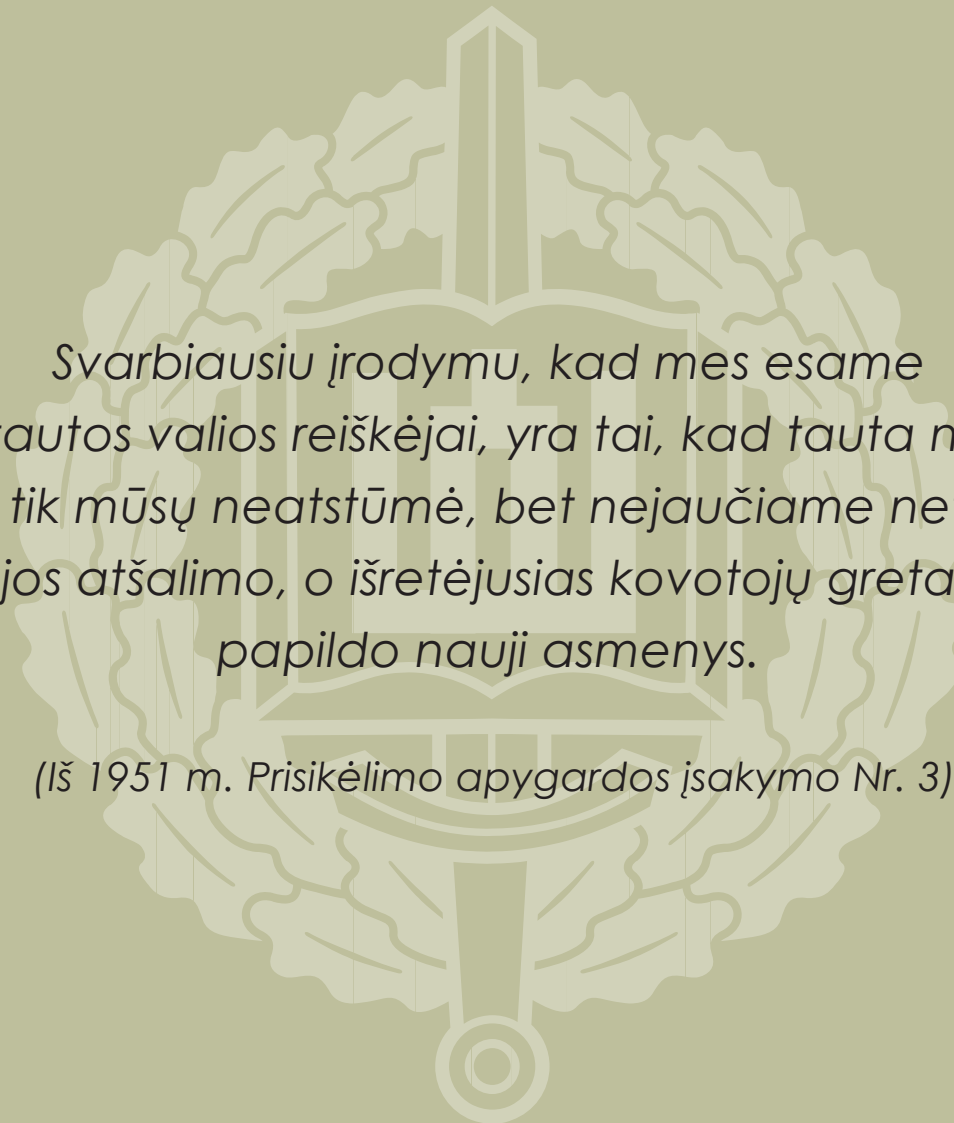
infiltravo nemažai agentų į pasipriešinimo judėjimą, kurie progai pasitaikius padėjo likviduoti kovotojus. Turėdamas žinių ir patirties, 1949 m. gegužės mėn. J. Žemaitis rašte sritims rekomendavo: „*Visus priimtuosius, o ypač tuos, kurie kelia abejonių, stengtis patikrinti skiriant užduotis, susijusias su pavojumi gyvybei. Be to, būtina visais įmanomais būdais patikrinti ir seniau partizanaujančius asmenis, jei jų elgesys kelia įtarimą.*“¹⁶⁰

Žinoma, infiltruojamiems agentams buvo paruošiama įtikinama legenda, jie išmokomi elgesio ir kitų dalykų, kurie nekeltų įtarimo ir juos atpažinti buvo nelengva.

160 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 405.

13

LAISVĒS
KOVOTOJŪ
VADAS

Svarbiausiu įrodymu, kad mes esame tautos valios reiškėjai, yra tai, kad tauta ne tik mūsų neatstūmė, bet nejaučiame net jos atšalimo, o išretėjusias kovotojų gretas papildo nauji asmenys.

(Iš 1951 m. Prisikėlimo apygardos įsakymo Nr. 3)

Laisvės kovotojų vadas

Partizanų antsiuvas.

Norėdami atsakyti į klausimą, kaip J. Žemaičiui pavyko sukurti vieningą partizanų organizaciją, paminėsime jo teigiamas asmenines charakterio savybes: organizuotumą, atvirumą kito nuomonei, demokratinės pažiūros, mokėjimą sutelkti ištikimus bendražygius, gauti jų pagalbą. Dėl to Žemaitis-Vytautas įgijo didelį autoritetą tarp partizanų.

Sovietų valdžios represijos prieš civilius gyventojus nesiliovė – 1949 m. kovo mėn. vėl organizuota masinė tremtis kodiniu pavadinimu „Priboj“. Tuo pat metu deportacijos į Sibiro sritis vykdytos Latvijoje ir Estijoje. Tąkart iš Lietuvos išvežta daugiau kaip 32 tūkst. gyventojų. MGB spaudimas partizanams irgi nemažėjo, plečiamas agentūrinis informatorių tinklas skverbėsi į pasipriešinimo dalyvių gretas. Tačiau ir tokiomis sąlygomis J. Žemaitis su bendražygiais nepalūžo. 1949 m. gegužės mėn. iš Vakarų grįžo Kazimieras Pyplys-Mažytis (išvykęs 1947 m. pabaigoje, atvykęs į Lietuvą jis išvengė arešto, MGB suėmė su juo vykusius ir panaudojo savo tikslams). K. Pyplys parašė vadui J. Žemaičiui laišką, kuriame informavo apie bendrą padėtį užsienyje. Gautas laiškas bylojo, kad užsienyje rezistencijai atstovavo emigracinė lietuvių organizacija – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), nors iš tikrųjų dėl šių klausimų buvo nesutarimų tarp užsienio lietuvių krikščionių demokratų krypties organizacijų ir liberalų, laicistų. Gavęs žinių iš Vakarų, J. Žemaitis parašė laiškus VLIK'ui, prašydamas materialinės (ginkluote, pinigais, ryšių priemonėmis ir kt.) ir moralinės (organizuoti antisovietines radijo programas, transliuojamas Lietuvai) paramos rezistencijai, bet atsako negavo. Su K. Pypliu ryšys nutrūko šiam žuvus rugsėjo mėn.

1949 m. pavasarį Pietų srities partizanai į Vakarų išsiuntė partizaną Jurgį Krikščiūną-Rimvydą su palyda. Jis, pasiekęs Lenkiją, sugebėjo perduoti tik dalį informacijos tuo metu užsienyje gyvenusiam partizanų pasiuntiniui J. Lukšai (jis buvo patvirtintas LLKS atstovu užsieniui), o didžioji medžiagos dalis dingo, pats J. Krikščiūnas su bendražygiu žuvo 1949 m. gruodžio 15 d. Lenkijoje. Pavyzdžiai

rodo, kad partizanų ryšiai su užsieniu buvo tik fragmentiški, o sulaukti apčiuopiamos paramos buvo nerealu. Kovota ir toliau remiantis vien krašto ištekliais.

J. Žemaičio ryšiai su apygardų vadais nebuvo nuolatiniai, kuo toliau tuo labiau jie vis nutrūkdavo ilgesniam laikui. Nepaisant to, partizanų vadas J. Žemaitis formavo LLKS vadovybę. 1949 m. jis LLKS Gynybos pajėgų vadu ir savo pavduotoju paskyrė Adolfą Ramanauską-Vanagą. Taip pat pavduotojais paskirtas J. Šibailą ir L. Grigonis. Vado planai buvo išsklaidyti vadovybę, kad ji vienu metu negalėtų būti likviduota.

1949–1950 m. žiemą J. Žemaitis praleido Ariogalos valsčiuje. Slapstantis bunkeriuose irgi kildavo pavojų. Kartą būnant daržinėje įrengtame bunkeryje, viršum jo MGB darė kratą, bet nerado¹⁶¹. Greičiau tai buvo planinė paieška, nes turėdama konkretesnių duomenų, MGB praktiškai visuomet rasdavo partizanų slėptuves.

Kartais Žemaitis sirguliudavo, tada eidavo lėtai, kiti turėjo panešti jo ginklą. Tai nebuvo geri ženklai.

Atsižvelgiant į kintančią situaciją, 1950 m. J. Žemaitis nutarė pertvarkyti LLKS struktūrą, vietoj dar nesuformuotų Gynybos pajėgų ir Visuomeninės

Su Prisikėlimo apygardos partizanis 1950–1951 m. Iš kairės: Vytautas Sankauskas-Daukantas, Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-Rimantas, Jonas Žemaitis-Vytautas, Maironio rinktinės vadas Juozas Paliūnas-Rytas.

161 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 202.

Su Prisikėlimo apygardos partizanais 1950–1951 m. Priklaupę iš kairės: Aleksas Šniukšta-Aras, Vytautas Sankauskas-Daukantas. Stovi iš kairės: Kazys Šniukšta-Sakalas, Maironio rinktinės vadas Juozas Paliūnas-Rytas, Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-Rimantas, Jonas Žemaitis-Vytautas.

dalies vadovybės, nutarė įsteigti tris LLKS Tarybos sekcijas: 1-ąją – karinės veiklos, 2-ąją – visuomeninės veiklos, 3-iąją – organizacinės veiklos. Vadais atitinkamai numatė A. Ramanauską, J. Šibailą, J. Kimštą. Trys sekcijos turėjo būti įkurtos skirtingose srityse. Sekcijos vadui tiesiogiai turėjo būti pavaldus srities vadas, tuo atveju, jei ryšys tarp sekcijų būtų nutrauktas ir ilgą laiką negalima atkurti ryšio su vyriausiuoju vadu, sekcija ir srities vadovybė tampa nepriklausomais vadovaujančiais vienetais. Taigi J. Žemaitis numatė ir vyriausiosios vadovybės žlugimo scenarijus, bet pagal planą kova turėjo tęstis, vadovavimą perimant likusiems kovotojams. 1951 m. balandžio mėn. apie tai jis kalbėjo per susitikimą su J. Kimštu. Žinoma, šis projektas nebuvo iki galo įgyvendintas, jis nepasiekė visų dalių, padaryta tik pradžia Vakarų ir Rytų partizanų srityse.

MGB vis perimant partizanų korespondenciją, teko dar labiau sustiprinti konspiraciją. J. Žemaičiui siunčiama medžiaga buvo adresuojama išgalvotam Jonui Petkui (1949 m. Jonui Šimkui), o jei siunčiama Antaninai Petkutei, tai reiškė sekcijos vadovui J. Šibailai. Siekiant geriau užtikrinti konspiraciją, Vyriausiosios

Priskélimo apygardos partizanas Antanas Kvedaras-Tautvydas.

vadovybės ryšių įgaliotiniams buvo nurodoma apriboti siuntų dydį ir svorį iki dešimties gramų¹⁶², kad lengviau būtų paslėpti.

1950–1951 m. žiemą J. Žemaitis praleido Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinėje (Kėdainių ir Dotnuvos rajonuose), ryšiai su juo ėjo per rinktinės vadą Juozą Paliūną-Rytą. 1950 m. rudenį į Lietuvą iš Vakarų grįžo 1947 m. išvykęs J. Lukša su dviem bendražygiais Benediktu Trumpiu ir Klemensu Širviu. Jiems padėjo atvykti amerikiečių žvalgyba. Viltinų žinių nesulaukta. Užsienio lietuvių veikėjai ragino tausoti gyvybines tautos jėgas. Jie neneigė galimo būsimo karo, bet negalėjo nurodyti terminų. Grįžęs į Lietuvą su CŽV uždaviniais J. Lukša parašė informaciją apie padėtį užsienyje ir nusiuntė J. Žemaičiui, o atsivežtus amerikiečių paramos dolerius paskirstė sritims po 500, o apygardoms – po 650 dolerių. Iš viso atsivežė 10 tūkst. dolerių. Persiųsti 500 dolerių pasiekė J. Žemaitį¹⁶³. Ši menka, daugiau moralinė parama iš esmės negalėjo padėti, tuo labiau užsieninės valiutos keitimas sovietų Lietuvoje irgi sulaukdavo atitinkamų institucijų dėmesio. J. Žemaitis pritarė J. Lukšos (žuvo 1951 m.) siūlymams rinkti žvalgybos informaciją ir davė nurodymą tai vykdyti.

Prisikėlimo apygardoje būnančio J. Žemaičio apsauga rūpinosi keli partizanai, vadovaujami Antano Kvedaro-Tautvydo. 1951 m. kovo 3 d. visi jie keliaudami užsuko į Pilsupių kaimą, kur neplanuotai susidūrė su MGB kareiviais. Partizanams pavyko pasprukti, bet bėgdamas J. Žemaitis paliko maišą su svarbiausiais LLKS dokumentais, kurie atiteko MGB. Paėmę šią medžiagą čekistai suvokė, kas juos paliko, todėl suintensyvino paieškas, bet vado neaptiko. Vėliau tie dokumentai, kaip antisovietinės veiklos įrodymas, buvo įdėti į J. Žemaičio baudžiamąją bylą. Taigi J. Žemaičiui visuomet grėsė žūtis arba arešto galimybė. Tai buvo jo 7-asis ginkluotas susidūrimas su sovietų saugumo pajėgomis. 1951 m. balandžio mėn. J. Žemaičiui dar pavyko susitikti su Šiaurės Rytų srities vadu J. Kimštu-Žalgiriu ir vienu iš Vyčio apygardos vadų Broniumi Karbočiumi-Bite. Kalbėta, kad LLKS padėtis sunkės ir apygardos turės tapti savarankiškais centrais. Pasidalinta sumanymais dėl pasiutinių siuntimo į užsienį¹⁶⁴.

J. Žemaitis toliau rengė normatyvinius LLKS dokumentus ir laukė pagalbos iš kitų partizanų vadų. Vasarą J. Žemaitis persikėlė į Jurbarko rajono miškus, ten jo apsauga rūpinosi vietos partizanas Juozas Palubeckis-Simas. J. Žemaitis susitikinėjo su Jūros srities vadais, o su kitomis sritimis ryšiai strigo. Jis vis dar tikėjosi susisiekti su Vakarais, planavo ten pasiųsti A. Ramanauską ir J. Šibailą. 1951 m.

162 J. Žemaičio 1953 m. liepos 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 2, l. 247-248; Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 209.

163 J. Žemaičio 1953 m. liepos 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 215.

164 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 241.

Maironio rinktinės vadas Juozas Paliūnas-Rytas.

rugsėjo mėn. pas jį atėjo 1950 m. kartu su J. Lukša iš Vakarų atvykęs K. Širvys. Bet pastarasis buvo praradęs visus ryšius su užsieniu. Pabuvę kartu apie mėnesį miško stovykloje, jie išsiskyrė.

Artėjant žiemai J. Žemaitis dėl geresnių tarpusavio ryšių nusprendė persikelti į Pietų sritį, bet tinkamai nesuderinus susitikimo datos ir vietos, persikėlimas nepavyko. Lapkričio pabaigoje J. Žemaitis laikinai apsistojo mažame bunkeryje Šimkaičių miške (Jurbarko rajone). 1951 m. lapkričio mėn. šią slėptuvę, padedami vietos gyventojų Skrickų šeimos, įrengė Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės

Šarūno tėvūnijos partizanai. Šiame 2 x 3 m dydžio ir maždaug 1,8 m aukščio bunkeryje¹⁶⁵ žiemą planavo praleisti 4 partizanai, tarp jų Juozas Palubeckis.

Laikinas J. Žemaičio apsilankymas slėptuvėje užsitęsė, nors ji nebuvo pritaikyta vadavietei, nes buvo per maža.

Desantininkas Klemensas Širvys-Sakalas 1950 m.

165 J. Palubeckio 1953 m. gegužės 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 3, l. 184.

14

SUNKI LIGA

*Mūsų liko gal iš šimto vienas
Bet kova vis tęsiasi atkakli.*

(Iš partizanų poeto Broniaus Krivicko soneto)

Sunki liga

Gyvendamas bunkeryje 1951 m. gruodžio 8 d. naktį J. Žemaitis išėjo pasi-vaikščioti į lauką ir po kurio laiko sukniubo. Tai nenustebino – daugelis po ilgo laiko buvimo požeminiame bunkeryje tik išėję į gryną orą apalpdavo, veidai būdavo pilki ir ištinę. Sunkūs partizanavimo metai, įvairūs asmeniniai išgyvenimai paveikė jo sveikatą. Pasirodė, kad vadą ištiko paralyžius, jis negalėjo vaikščioti. Jį surado ir į bunkerį partempė Juozas Palubeckis, kuris tapo ištikimiausiu

Kęstučio apygardos partizanai, prisėdęs priekyje Juozas Kisielius-Genius, prigulę (iš kairės): Antanas Bakšys-Klajūnas, Jonas Rupšaitis-Žilius; priklaupę (iš kairės): pirmas – Vladas Mišeikis-Tarzanas, trečias – Juozas Palubeckis-Simas. 1949 m.

J. Žemaičio bendražygiu. Tai buvo patyręs partizanas nuo 1944 m., gerai besiorientuojantis miške. J. Palubeckio šeima buvo nukentėjusi nuo sovietų represijų. Tėvas Rapolas žuvo kalėjime, brolis Stasys su šeima, taip pat sesuo Apolonija su šeima ištremti, sesuo Julija nuteista 10 metų kalėti, Elena slapstėsi su partizanais, brolis Vytautas žuvo kaip partizanas, gimtieji namai sudeginti dar 1945 m.¹⁶⁶ Sudėtinga būtų buvę surasti patikimesnį partizaną. J. Palubeckis su seserimi Elena pagal išgales pradėjo rūpintis susirgusiu vadu, bet, nebūdami medikai, jie negalėjo padėti įveikti ligą. O buvo žiemos metas, judėjimas ribotas, bet vis tiek rizikuodamas J. Palubeckis vaikščiodavo po apylinkes ieškodamas pagalbos.

1952 m. sausio 30 d. LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkas J. Žemaitis parašė trumpą aktą: „*Šiandien dėl ligos nustojau vykdyti pareigas.*“ Apie tai sužinojo Vakarų Lietuvos srities vadas Antanas Bakšys-Germantas, bet išrinkti kitą eiti vado pareigas buvo neįmanoma, nes nebuvo tvirtų ryšių tarp apygardų, o naujiems keliavo labai lėtai.

Pavasarij J. Palubeckiui pavyko susisiekti su besislapstančia ir partizanams padedančia medicinos seserimi Marijona Žiliūte. Pakviesta ji apsigyveno viename bunkeryje su J. Žemaičiu bei broliu ir seserimi Palubeckiais. Pasikonsultavusi su gydytoju, M. Žiliūtė ėmė J. Žemaičiui teikti medicininę pagalbą. Gydymas vyko bunkeryje, kuriame gyvenimo sąlygos buvo sveikam sunkiai pakenčiamos – drėgna, trūkdavo oro, nes ventiliacijos angos buvo mažytės, todėl partizanų vadas sveiko lėtai. Medicinos seselė masažudavo jo ranką ir koją, į veną ir raumenis leisdavo vaistus, kuriuos parūpindavo patikimi žmonės.

Iš bunkerio gyventojų išliko gyvos tik abi moterys, bet jos labai taupiai dalinosi prisiminimais apie bendrą gyvenimą. M. Žiliūtė prisiminė J. Žemaitį kaip didelio intelekto, plačios erudicijos žmogų, žinantį, ko siekia, tvirtai besilaikantį savo nuomonės ir pozicijos¹⁶⁷.

J. Palubeckis-Simas rūpinosi ryšiais su išorės pasauliu, minimaliu gyvenimo bunkeryje aprūpinimu. 1952 m. lapkričio mėn. su kitu partizanu jis iškasė dar vieną, atsarginį, bunkerį. E. Palubeckytė-Liudas ruošdavo maistą. Bunkerio gyventojų maistas buvo prastas (duona, bulvės, taukais pagardinta sriuba, lašiniai ir pan.), bet ir tokių produktų gauti buvo jau sudėtinga. Vandenį ėmė iš šaltinėlio, esančio netoli slėptuvės, o esant pavojui, vandenį pasisemdavo iš mažo šulinėlio bunkeryje. Bunkerio gyvenimo ritmas buvo maždaug toks. Naktį nemiegodavo, atidarydavo bunkerio dangtį pravėdinimui, kai kurie išeidavo pasivaikščioti,

166 J. Palubeckio 1953 m. gegužės 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 3, l. 168–170.

167 „*Likau amžinai skolinga. Marijos Žiliūtės atminimui*“. Užrašė Jadvyga Bartašienė. Laisvės kovų archyvas, Nr. 19, Kaunas, 1996, p. 223.

Kęstučio apygardos vadas Povilas Morkūnas-Rimantas.

Vakarų Lietuvos
srities vadas
Antanas Bakšys-
Germantas.

paryčiais uždarydavo dangtį ir eidavo miegoti, dieną pietaudavo, paskui vėl eidavo miegoti iki tamsos.

Gyvenant bunkeryje vis dėlto nebuvo pasiduota visiškai apatijai. J. Žemaitis pats jau negalėjo keliauti, bet jis gaudavo laiškų iš kitų vadų, be to, kiek pagerėjus, teko toliau atlikti vado pareigas, pas jį kartais apsilankydavo bendražygiai. Spalio mėn. buvo atėjęs ir bunkeryje apie savaitę gyveno A. Bakšys. Pastarojo mintys sukosi apie „Vyčių sąjungos“ kūrimą. Ta organizacija turėjo pratęsti LLKS veiklą tik jau neginkluotomis formomis. Greičiausiai J. Žemaitis irgi pritarė neginkluotai rezistencijai. A. Bakšys paruošė organizacijos įstatus, pradėjo leisti laikraštį „Vyčių keliu“, bet daug ko nuveikti nebesuspėjo, nes 1953 m. sausio mėn. žuvo.

1952 m. organizuotas ginkluotas pasipriešinimasėjo į pabaigą. Tais metais MGB susekė ir likvidavo daugelį Lietuvoje veikusių apygardų, rinktinių štabų, jų vadai žuvo arba buvo suimti. Iš partizaninių struktūrų liko tik pavadinimai. Likę būriai veikė jau be tarpusavio kontakto. Tokios naujienos pasiekdavo ir J. Žemaitį. Bet dar buvo kovotojų, kurie tęsė darbus ir puoselėjo ateities vizijas. 1953 m. pavasarį pas jį apsilankydavo Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės vadas Jonas Vilčinskas-Algirdas. Jis su Kęstučio apygardos vadu Povilu Morkūnu-Rimantu dar išleido 176-ąjį „Laisvės varpo“ numerį. P. Morkūnui kilo mintis, kurią J. Vilčinskas perdavė J. Žemaičiui, kad ryšio atkūrimo su VLIK'u ir užsienio žvalgybomis, materialinės paramos gavimo reikėtų keliauti į Vakarus, bet ne Lenkijos teritorija, kaip buvo iki tol, o per SSRS–Suomijos sieną. Patekus į Suomiją susisiekti su pagrindžio organizacija (apie tokią girdėta per radiją), o per ją su VLIK'u. Numatyta sieną pasiekti keliaujant per Latviją, Estiją, dešiniau nuo Leningrado. Manyta, kad toje vietoje siena saugoma silpniau, nors prireikus planuota veržtis

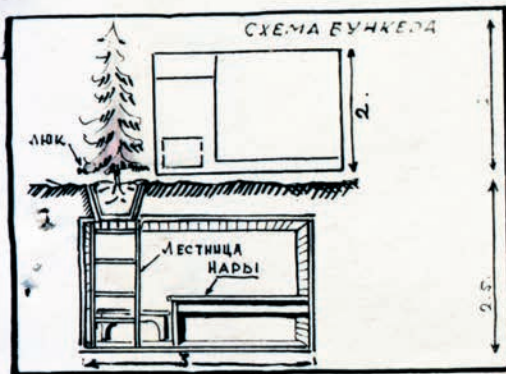
Сов. секретно

7

СХЕМА

ДЕЙСТВИИ ВОЙСКОВОЙ ГРУППЫ ПО ЗАХВАТУ
"ЖЕПЯЙТИСА"

30.05.1953 г.

Жотольник 4 упр. МВД Литовской ССР
МОИДР. / Располож /

Sovietų saugumiečių nubraižyta J. Žemaičio bunkerio schema.

Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės partizanai. Iš kairės: Juozas Šukaitis-Gintautas, Jonas Vilčinskas-Algirdas, Vladas Atgalainis-Galiūnas ir Antanas Armonas-Arvydas.

susišaudant. Tai nebuvo vien tik svarstymai, nes pradėta ruošti kelionei, o J. Vilčinskas jau mokėsi rusų kalbos¹⁶⁸. Galvota, kad galėtų padėti buvęs desantininkas K. Širvys, bet planuojantys žygį partizanai dar nežinojo, kad jis jau suimtas.

Deja, tai buvo jau neįgyvendinami planai, nors tai rodo, kad kovotojai dar turėjo vilčių, juoba kad J. Žemaičio sveikata 1953 m. pavasarį šiek tiek pagerėjo. Partizanams bandant kurti planus dėl ryšių su užsieniu, amerikiečių ir britų žvalgybų ryšius su Lietuva jau buvo perėmus LSSR MGB ir vykdė radijo žaidimus bent trijose agentūrinėse bylose (2 prieš britų, 1 prieš amerikiečių žvalgybą). Tiesiogiai partizanai juose nedalyvavo. Tik MGB paruoštuose dezinformaciniuose pranešimuose jie pristatyti kaip neva beprasmės kovos vykdytojai ir pagrindžio vienybės skaldytojai. Tarp tokių „skaldytojų“ minėtas kapitonas J. Žemaitis¹⁶⁹. Taip siekta sukompromituoti partizanus Vakaruose.

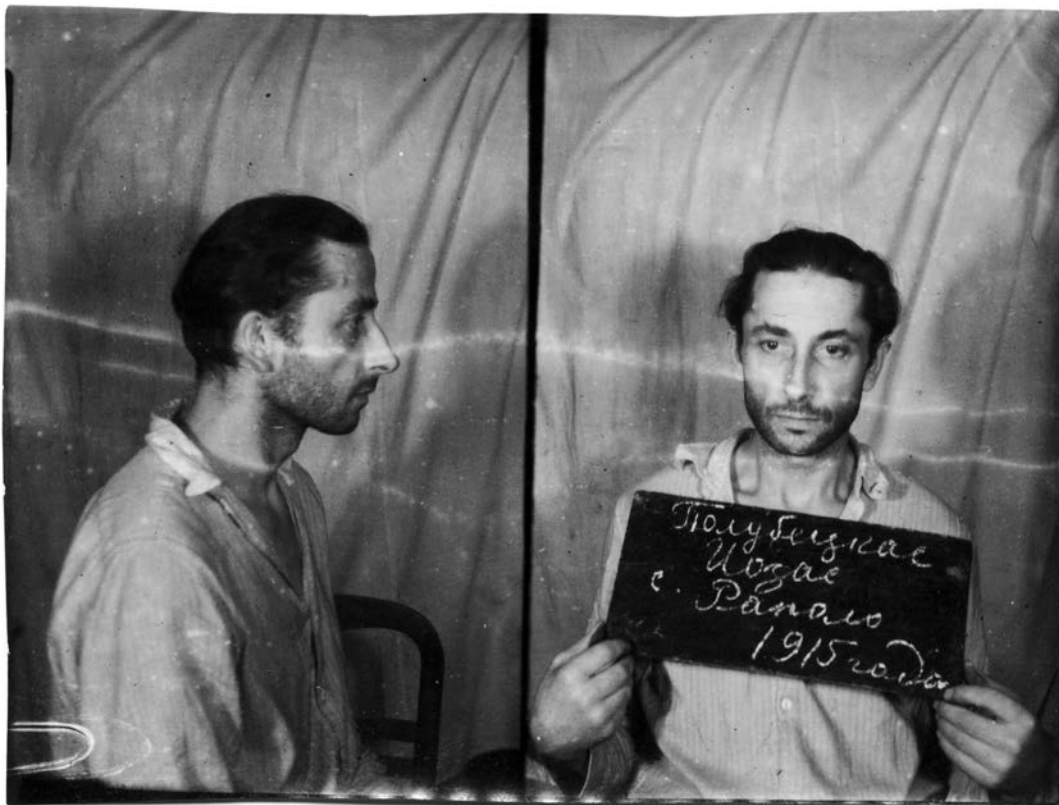
Sovietų saugumas partizanų vado Vytauto intensyviai ieškojo nuo 1945 m., bet vis ieškodavo tose vietose, kur jo net nebūdavo. Tinkama konspiracija jam padėjo išsilaikyti beveik 8 metus. Bet vis dėlto 1953 m. vasario–kovo mėn., rem-

168 J. Žemaičio 1953 m. rugpjūčio 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 249.

169 Juodis, D. „Dokumentai iš Stasio Žakevičiaus (Žymanto) archyvo“, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1, Vilnius, 2012, p. 182.

damasi suimtųjų parodymais ir agentų duomenimis, MGB nustatė apytikslę vado slapstymosi vietą – Šimkaičių mišką. Sovietų saugumas pavadino J. Žemaitį objektu „Peteris“. Grėsmė kildavo tuomet, kai MGB įsiterpdavo į partizanų ryšių liniją. Šiuo atveju J. Žemaičio ryšiai ėjo per J. Palubeckį. Kiti bunkerį įrenginėję partizanai jau buvo žuvę, o suimtieji nežinojo konkrečios slėptuvės vietos. Tiesa, suimtas partizanų rėmėjas Kleopas Skrickis žinojo, nes buvo teikęs medžiagas bunkerio statybai, tačiau apie tai nieko nepasakė¹⁷⁰. Kitu atveju partizanų vado suėmimas galėjo įvykti kur kas greičiau.

MVD numatė bent kelis priėjimus prie J. Žemaičio, bet labiausiai stengėsi suimti J. Palubeckį-Simą. 1953 m. gegužės 23 d., padedant suimtam, perverbuotam partizanui, J. Palubeckį slapta suėmė. Šios operacijos eiga buvo stebima ir Maskvoje. Prieš pat areštą SSRS vidaus reikalų ministras Lavrentijus Berija šifrotelegrame nurodė neskubėti suimti Simo, o surinkti tikslesnių duomenų. Bet vietiniai čekistai arba negavę laiku šifrotelegramos, arba Lietuvos komunis-

Suimtas Juozas Palubeckis-Simas.

170 Aitvarai. *Kęstučio apygardos partizanai*. Ats. redaktorius J. Girdzijauskas, Kaunas, 1998, p. 24–25.

Suimta Marijona Žiliūtė.

tų partijos (LKP) CK pirmojo sekretoriaus Antanas Sniečkaus spaudžiami (jam reikėjo parodyti pasiekimus kovojant prieš „buržuazinius nacionalistus“) suėmė J. Žemaičio bendražygį¹⁷¹.

MVD nepavyko iš karto išgauti jo parodymų, nors tardyti pradėtas dar suėmimo vietoje šalia Šimkaičių miško. Jis intensyviai tardytas dienomis ir naktimis, pervežinėjant iš Kauno į Vilnių, bet vis tylėjo. Atsisakydavo parodyti bunkerio vietą motyvuodamas duota priesaika. Tik neatlaikęs didelių fizinių ir moralinių kankinimų gegužės 29 d. jis sutiko parodyti slapstymosi vietą. Tai negalima pavadinti išdavyste, nes atlaikyti tokius kankinimus žmogui neįmanoma. J. Palubeckis pareikalavo išduoti jam LSSR MVD raštišką garantiją, kurioje teigiama: „LTSR VRM garantuoja gyvybės išsaugojimą, visišką laisvę ir aprūpinimą darbu taip pat ir tiems asmenims, kurie bus sulaikyti su piliečio Palubeckio J. R. pagalba su ta sąlyga, jeigu jie padės išvesti iš miško ir legalizuoti ir kitus besislapstančius ginkluotos nacionalistinės palėpės dalyvius.“¹⁷² Žinoma, tai buvo tik raštas. Galbūt J. Palubeckis tikėjosi, kad bunkerio gyventojai bus pasitraukę iš slėptuvės, nes jis turėjo grįžti gegužės 24 d. Toks ilgas Simo vėlavimas turėjo jiems sukelti įtarimų. Įtarimus tai, žinoma, sukėlė, bet kodėl jie nepasitraukė į kitą vietą, nežino-

171 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 308.

172 *Laisvės kovų archyvas*, t. 13, Kaunas, 1995, l. 188.

ma, tikriausiai sutrukdė J. Žemaičio sveikatos būklė. Vežamas į bunkerio vietą J. Palubeckis dar kiek įmanydamas tempė laiką – pareikalavo susitikimo su kunigu, kad atliktų išpažintį, kad kunigui būtų perduota jam išduotos garantijos kopija (čekistai davė kunigui kopiją, bet netrukus ją atėmė, liepę kunigui pamiršti, kas čia nutiko). Tik 1953 m. gegužės 30 d. maždaug 11.15 val. MVD pajėgos atvyko prie bunkerio, t. y. praėjus 7 dienoms po Simo išėjimo.

Bunkerio šturmui buvo gerai pasiruošta. Pro vėdinimo angas buvo įmestos migdomosiomis dujomis pripildytos granatos, prieš tai slėptuvės gyventojai dar spėjo du kartus iššauti. Netekę sąmonės jie kabliais buvo ištraukti į lauką. J. Žemaitis buvo lengvai sužeistas, o M. Žiliūtė net sužalota kabliu.

Bunkerio vieta vėl skubiai užmaskuota, tikintis pratęsti likusių partizanų paieškos veiksmus, o suimtieji išvežti. Prasidėjo J. Žemaičio nelaisvės metas.

Suimta Elena Palubeckytė.

15

NELAISVĒJE

*Jau nėra laimėjimo vilties.
Tiktai geismas kautis lig mirties.*

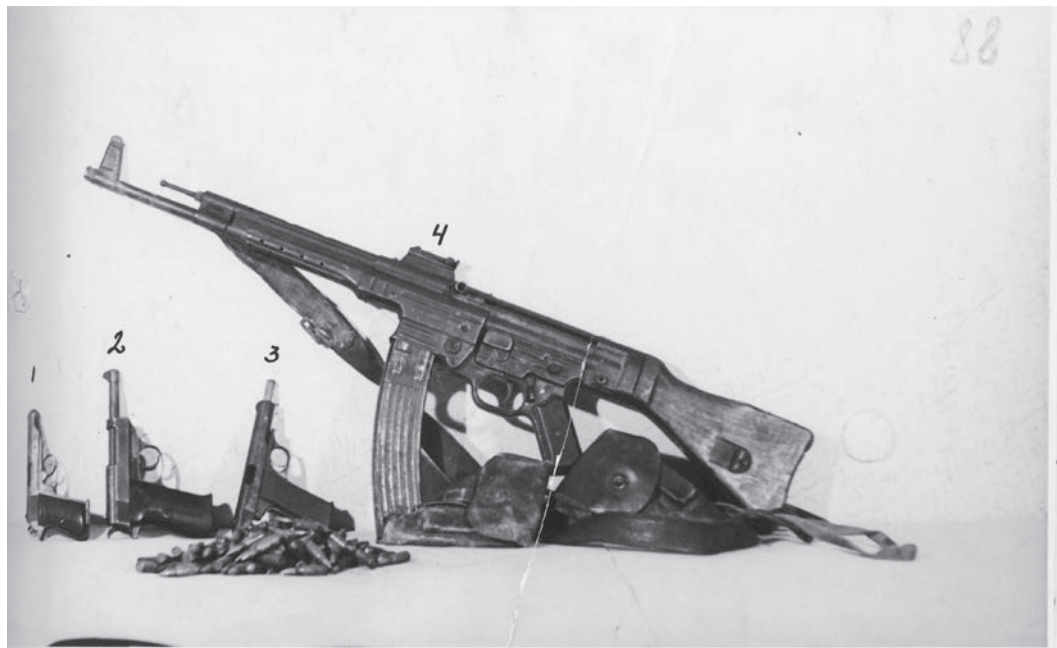
(Iš partizanų poeto Broniaus Krivicko soneto)

Nelaisvėje

Iš karto po arešto MVD bandė įvairiais būdais paveikti J. Žemaitį. Stengtasi jį palaužti dalyvaujant jau anksčiau suimtiems jo bendražygiams A. Zaskevičiui, J. Kimštui ir kt. Pastarieji, jau užverbuoti sovietų, stengėsi įkalbėti J. Žemaitį pakeisti savo nusistatymus. J. Žemaičiui tai buvo sunkus momentas. MVD bandė „perauklėti“ J. Žemaitį „geruoju“, todėl suteikė geresnes kalinimo sąlygas, tiekė geresnį maistą. Pirmas užprotokuluotas tardymas įvyko gegužės 30 d.

J. Žemaitis susilaukė ne tik sovietų Lietuvos vadovų dėmesio, bet ir atkreipė vieno iš SSRS vadovo žvilgsnį. Jis tapo vieninteliu lietuvių rezistencijos dalyviu, įtrauktu į aukščiausiųjų Sovietų Sąjungos politinių sluoksnių žaidimus. Tuomet į

MVD paimti ginklai iš paskutiniojo J. Žemaičio bunkerio.

Jonas Žemaitis kalėjime.

valdžią veržėsi SSRS vidaus reikalų ministras L. Berija, pradėjęs reformas, kurių tikslai ir šiandien sunkiai paaiškinami. Jis pradėjo nacionalinių kadru kėlimo į vadovaujamus postus sovietinėse respublikose politiką. Tai neaplenkė ir Lietuvos. Čia pradėti proteguoti lietuviai vadovai, net ir sovietų saugumo sistemoje, kur iki tol dominavo rusakalbiai vadovai. Neaišku, ką būtų davęs L. Berijos politinis kursas, bet jis truko labai trumpai.

L. Berija panorio pamatyti partizanų vadą, todėl pagal nurodymą J. Žemaitis išskraidintas į Maskvą. Birželio 25 d. įvyko paslaptinas L. Berijos ir J. Žemaičio susitikimas. Apie ką konkrečiai jiedu kalbėjo, patikimų žinių nesama. J. Žemaičio baudžiamojoje byloje yra tik įrašas, kad 21.50 val. kalinys išvestas pas L. Beriją, o 22.50 val. grąžintas į kamerą¹⁷³, taigi susitikimas vyko trumpiau nei valandą. Pagal vieną versiją, J. Žemaičiui buvo siūlomos pareigos Lietuvoje, pagal kitą – jis buvo verbuojamas slaptam darbui. O galbūt būtų tik L. Berijos žingeidumo pamatyti partizanų vadą? Žinoma, kad, be J. Žemaičio, L. Berija buvo susitikęs ir su suimtais ukrainiečių pasipriešinimo dalyviais. Kaip ten bebūtų, bet kitą dieną, 1953 m. birželio 26 d., L. Berija buvo suimtas. Vienu iš jo kaltintojų per SSKP

173 Išvedimo į tardymą lapelis, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, J. Žemaičio kalinio byla, l. 11.

Centro komiteto plenumą buvo LKP Centro komiteto pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Jų interesai dėl J. Žemaičio kirtosi. Verždamasis į valdžią J. Berija ieškojo įkalčių prieš A. Sniečkų, todėl, matyt, jam reikėjo J. Žemaičio laisvėje, tarsi tai būtų dar vienas įrodymas, kad A. Sniečkus nekontroliuoja padėties respublikoje. Vėliau A. Sniečkus savotiškai atsilygino. Per minėtą plenumą jis kalbėjo: „*L. Berijos pranešime buvo paminėta, kad Lietuvos pagrindžiui vadovauja buvęs buržuazinės Lietuvos kariuomenės kapitonas Žemaitis, pagrindyje išrinktas „Lietuvos prezidentu“. Žinoma, mūsų kaltė, kad mes to Žemaičio iš karto nesutvarkėme, bet dabar jis jau suimtas. Ir suimtas be Berijos – mūsų pačių čekistų. (...) Kas iš tikrųjų buvo tas Žemaitis? Toks pats kaip ir jo populiarintojas Berija. Tas Žemaitis slapstėsi giliai miškuose, retai kada išlįsdavo iš savo slėptuvės, turėjo tik keletą ryšio taškų ir buvo visai izoliuotas nuo lietuvių liaudies. Bet ką daro Berija? Jis įsako atvežti Žemaitį į Maskvą, kad pats jį išstarytų. (...) Žemaitį pristatė LTSR vidaus reikalų ministro pavaduotojas Martavičius. Draugas Martavičius man pasakojo, kad Berija, išstardęs Žemaitį, pasiūlęs, jam padedant, sukurti Lietuvoje pagrindinę nacionalistinę organizaciją. Matote, pradžioje Berija išpūtė Žemaičio vaidmenį, o paskui siūlo Martavičiui sukurti tariamą pagrindinę nacionalistinę organizaciją, vadovaujamą Žemaičio.*“¹⁷⁴ Tokie buvo aukštieji partiniai žaidimai, o J. Žemaičio likimas sprendėsi jau žemesnėse grandyse.

J. Žemaitis dar tardytas Maskvoje, 1953 m. rugpjūčio pabaigoje iš ten jis vėl grąžintas į Lietuvą, Vilnių pasiekė rugsėjo 5 d. Vėliau apie pirmuosius tardymus jis teigs: „*aš nespėjau kaip reikiant išanalizuoti savo politinių pažiūrų, kažkodėl pasidaviau MVD organų darbuotojų įtakai ir po savaitės pradėjau duoti parodymus*“. O per teismą jis dar sakys: „*teismo posėdyje man teko matyti žmonių, kurie naudojami galimybe eiti lengvu keliu. Būdamas nenormalioje dvasinėje būsenoje, aš taip pat iš pradžių ėjau šiuo keliu ir padariau didelę kvailystę, ko pasėkoje atnešiau žalą judėjimui. Ryšium su tuo aš pasmerkiu save aukščiausiai bausmei. Aš džiaugiuosi, kad vėliau man pavyko atsikvošėti ir grįžti į teisingą kelią.*“ O apie tardymus Maskvoje ir Vilniuje teigė, kad „*tardymo metu aš negalėjau miegoti ir todėl man buvo vis tiek, ką rašė į protokolus (...) Mano teisės buvo pažeistos dėl rusų kalbos nemokėjimo, Maskvoje tardė be vertėjo (...) Tardytojas Danilčevas įžeidinėjo mano tautinius jausmus, keikėsi, tardydavo nieko neužsirašinėdamas ir aš buvau apatiškas.*“¹⁷⁵

Per tardymus J. Žemaitis kalbėjo vis mažiau, paaiškindamas, kad to ar ano negali sakyti, nes tai bus išdavystė ar priesaikos sulaužymas. O nuo 1953 m. spalio 8 d. jis iš viso atsisakydavo pasirašinėti tardymo protokolus. Nebendradarbiavo

174 Liekis, A. *LKP agonijos kronika. Dokumentinė apybraiža*. Knyga 1, Vilnius, 1996, p. 117–118.

175 Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 333–334.

su sovietų saugumu ir kiti jo byloje esantys rezistentai.

Jau prieš teismą J. Žemaitis prašė, kad jam leistų pasimatyti su motina ir sūnumi, – neleista. Yra pasakojimas, kad vietoj pasimatymo J. Žemaičiui buvo parodyta sūnaus ir jo globėjos nuotrauka, kurioje sūnus segi pionieriaus ženkliuką. 1954 m. birželio 1–5 ir 7 d. vyko uždaras SSRS Pabaltijo karinės apygardos Karo tribunolo teismo posėdis. Visi keturi teisiamieji (J. Žemaitis, J. Palubeckis, M. Žiliūtė, E. Palubeckytė) laikėsi tvirtai. Tardymo metu ir teismo metu J. Žemaitis kaltintas ne tik partizanine veikla, bet ir „šnipinėjimu“, nes jis organizavo medžiagos rinkimą užsieniui, turėjo kontaktus su iš Vakarų grįžusiais partizanis. Taigi kaltinimų skalė buvo išplėsta.

J. Žemaitis savo paskutinėje kalboje, pertraukinėjamas teismo pirmininko, pabrėžė: *„Visus pogrindžio veiksmus, kurio dalyviu buvau, nukreiptus prieš Sovietų valdžią, aš laikau teisingais ir nelaikau jų nusikalstamais veiksmais. Tik aš noriu pažymėti, kiek man teko vadovauti Lietuvos laisvės kovotojų kovai aš stengiausi, kad ši kova prisilaikytų humanizmo principų. Jokių žvėriškumų aš neleidau. Koks bus teismo sprendimas man žinoma. Aš vis tiek laikau, kad kovą, kurią man teko vesti apie 9 metus turės savo rezultatus.“*¹⁷⁶ J. Palubeckis prašė kitiems sušvelninti bausmes, o už juos nubausti jį. Abu vyrai nuteisti sušaudyti. M. Žiliūtė nuteista 25, o E. Palubeckytė 10 metų nelaisvės.

Kai teisė J. Žemaitį, organizuotas pasipriešinimas jau buvo nuslopintas. Liko tik pavieniai partizanai. Sovietų saugumo duomenimis, 1944–1953 m. žuvo apie 20 tūkst. rezistencijos dalyvių ar jais laikytų narių.

Po teismo prasidėjo paskutinis J. Žemaičio gyvenimo tarpsnis. Abiem nuteisiesiems aukščiausia bausmė buvo įvykdyta Maskvoje, nes tuo metu Lietuvoje mirties bausmė nebuvo vykdoma.

1954 m. lapkričio 23 d. kalėjimo kameroje atlikta paskutinė J. Žemaičio krata, ant kurios protokolo jis atsisakė pasirašyti. J. Žemaičiui nuosprendis įvykdytas 1954 m. lapkričio 26 d. Butyrkų kalėjime, o J. Palubeckis sušaudytas gruodžio 2 d. Tikslī kūnų palaidojimo vieta nežinoma.

176 SSRS Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1954 m. birželio 1–7 d. posėdžio protokolas LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 13, l. 421–422.

*O juk bus dar diena, kai pro vėliavų plazdantį mišką
Baltas vytis pakils ir padangėj aukštoj suspindės!
Mūsų kraujas giedos pro gimtinės velėną ištryškęs,
Ir ant kapo nykaus šviesios taurės lelijų žydės.*

(Partizanų poetė Diana Glemžaitė, 1949 m.)

PABAIGOS ŽODIS

Pabaigos žodis

Jonas Žemaitis partizanavo beveik 8 metus, tai labai retas atvejis, nes daugiausia ginkluoti kovotojai išsilaikydavo miške metus, pusantrų. Juos sekė, nuodijo, skundė, naikino, provokavo didžiulės didelės valstybės saugumo pajėgos ir net kariuomenė, jų gaudynėms verbuoti tūkstančiai žmonių, jie šmeižti ir kaltinti nebūtomis nuodėmėmis, bet jie kovojo. Pradžioje tikėjo Vakarų pagalba, tuoj kiliančia demokratinio pasaulio kova prieš blogį – bolševizmą, vėliau galėjo tikėti tik savimi, ir čia yra jų tvirtybės ir drąsos liudijimas. Pasiryžusieji nepasiduoti iki organizuotos judėjimo pabaigos kūrė vienijimosi planus ir Lietuvos išlaisvinimo scenarijus, jie šalo mažuose bunkeriuose, jų viršuje šukavo priešo kareiviai, metaliniais smaigais ieškodami bunkerių dangčių ar ventiliacijos vamzdžių, klausydami, ar iš po žemės sluoksnio nesigirdi besikalbančių kovotojų balsų.

Juos naikino, vadindami banditais, Lietuvoje dislokuotos NKVD divizijos vykdė baudžiamąsias operacijas. Vien 1944 m. liepos–gruodžio mėnesį per okupantų teroro aktus buvo nužudyti 2 489 žmonės, apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų patyrė vienokią ar kitokią okupantų prievartą. Slopinant ginkluotąjį pasipriešinimą griebtasi masinių gyventojų deportacijų į Sibirą: 1948 m. gegužės mėn. ištremta apie 40 tūkst., 1949 m. – per 32 tūkst. 1951 m. – apie 20 tūkst. gyventojų. Po šių didžiųjų trėmimų kaimo žmonių pasipriešinimas sovietų politikai buvo palaužtas, jie masiškai pradėjo stoti į jėga steigiamus kolūkius. 1944–1953 m. suimta ir įkalinta apie 186 tūkst., ištremta 118 tūkst. Lietuvos gyventojų¹⁷⁷.

Sovietų valdymas pokario Lietuvoje padarė didelių nuostolių šalies gyventojams: okupacinė valdžia sunaikino ne tik tūkstančius žmonių, bet ir išstisus socialinius sluoksnius, jų kultūrą ir turtą. Likusius kaustė nuolatinė baimė dėl savo ir artimųjų saugumo. Tokie sovietų valdžios veiksmai lėmė masinį Lietuvos

177 Anušauskas, A. *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 187, 279–280. Priega internetu: <http://genocid.lt/centras/lt/147/c/> [Žiūrėta 2019 05 20].

gyventojų pasipriešinimą – ginkluotąją rezistenciją.

Jau pasibaigus partizaninėms kovoms, sovietų valdžios institucijos pradėjo leisti knygas, publikuoti straipsnius, siekdamos diskredituoti partizaninį judėjimą ir sumenkinti jo vadus, todėl juos aprašė išskirtinai neigiamai, vadindami „fašistiniais pakalikais“, „buržuaziniais nacionalistais“, „banditais“. Teigta, kad pradžioje jie tarnavo „fašistinės Vokietijos“ naudai, o vėliau perėjo į Vakarų žvalgybų (pirmiausia amerikiečių) tarnybą. Be to, sovietai spraudė Lietuvos partizanų kovą į marksizmo teorijos rėmus, bandė surasti „klasių kovą“, neva tai „buožės“ (turčiai) kovojo už savo žemes ir turtus su varguomene, bežemiais ir mažžemiais valstiečiais. Tokiomis primityviomis klišėmis to meto propagandinėje ir net mokslinėje literatūroje bandyta paneigti akivaizdžius dalykus, kad partizaniniame kare nyko partiniai ir socialiniai priklausomybės požymiai, šiek tiek įvairiau tema gvildenta grožiniuose kūriniuose, kur pateikta nevienareikšmiai vertintinų dalykų. Tiesa buvo tokia, kad 1944–1946 m. birželį tarp 8,3 sovietų teistų už „kontrrevoliucinius nusikaltimus“ vadinamieji „buožės“ sudarė vos 7,5 proc., o 52 proc. buvo „vidutiniokai“, t. y. turintys mažiau nei po 15 ha žemės ūkininkai, 21,4 proc. represuotų lietuvių sudarė varguomenė, 15 proc. – inteligentai. Kad iš tiesų vyksta tautos kova už savo laisvę beviltiškais pergalei sąlygomis, aiškėjo net budeliams – karinio tribunolo pirmininkas su didele vidine nuostaba rašė, kad „[...] 7,5 proc. nuteistų dvarininkų, buožių ir dvasininkų sugebėjo patraukti į savo pusę 8 226 asmenis arba 92,5 proc. nuteistųjų iš darbininkijos: valstiečių, amatininkų, moksleivių ir inteligentijos“¹⁷⁸.

1968 m. išleistas dokumentų rinkinys (iš esmės tendencingai parinktų rezistentų tardymo protokolų ištraukos) „Kruvinos žudikų pėdos“, kur pirmą kartą publikuotos ir Jono Žemaičio tardymo protokolų ištraukos. Tai sovietų Temidės dokumentai, tačiau, nors ir tendencingai parinkta informacija, davė ir kitokį efektą. Apie J. Žemaičio veiklą ir kovą nors šiek tiek sužinojo daugiau skaitytojų, ne tik Lietuvoje, bet ir lietuvių išeivijoje. Šią knygą kaip „dovaną“ gavo ir J. Žemaičio sūnus Laimutis, kai 1968 m. buvo pakviestas į karinį komisariatą, kur jo laukė sovietų saugumo darbuotojas. Pastarąjį domino, ką partizano sūnus žino apie tėvą, ar su juo nebando kas nors susisiekti iš Lietuvos ar Amerikos. Pagal L. Žemaičio prisiminimus, tokių ar panašių pokalbių įvyko bent keli¹⁷⁹. Taigi partizanų sūnus irgi buvo KGB akiratyje.

Jonas Žemaitis-Vytautas, Lietuvos karininkas, baigęs artilerijos karo mokslus Prancūzijoje, sukūręs šeimą ir susilaukęs sūnaus, tos kovos metu negalėjo maty-

178 Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 439.

179 *Aitvarai. Kęstučio apygardos partizanai*. Ats. redaktorius J. Girdzijauskas, Kaunas, 1998, p. 37.

tis su tėvais, žmona, mažamečiu sūnumi, iš esmės jis juos prarado laisvės kovos vardan. Dėl pasiaukojamos kovos jis bendražygių išrinktas vieninteliu partizanų generolu, nuo 1949 m. vasario 16 d. ėjusių kovojančios Lietuvos prezidento pareigas, net užkluptas ligos dirbo iki gyvenimo pabaigos nepasiduodamas ir nepalaužiamas. Todėl jo atminimas gyvas ir saugomas.

Požiūris į partizanus iš esmės pasikeitė 1988–1990 m. – tautinio atgimimo metais, ypač 1990 m., paskelbus nepriklausomybę. Apie visuotinį partizaninio karo Lietuvoje mastą gerai liudija netgi okupantų baudžiamųjų akcijų metu surinkti duomenys: 1944–1953 m. SSRS saugumo daliniai nužudė apie 20 tūkst. partizanų, suėmė 19 tūkst. (iš viso nukovė, suėmė ar legalizavo 120 tūkst. žmonių)¹⁸⁰, ištrėmė 106 037 gyventojus, paėmė 30 prieštankinių šautuvų, 31 minosvaidį, 9 granatsvaidžius, 3002 kulkosvaidžius, 6 608 tūkst. automatų, 23 493 šautuvus ir 8 859 pistoletus, 15 580 granatų, 2 619 minų, 557 rašomąsias mašinėles ir kitokius spaudos dauginimo aparatus¹⁸¹. Laisvės kovotojai savo drąsa, pasiaukojimu ir atkaklia kova savotiškai sumažino nusivylimą ir apmaudą, kad Lietuvos vyriausybė neįsakė kariuomenei ginti nepriklausomybės ginklu 1940 m. vasarą, o ginkluotu ir dvasiniu pasipriešinimu, aukomis ir pasiaukojimu parodė, kad Lietuva prie SSRS prijungta prieš tautos valią, ją klastojant ir begėdiškai meluojant pasauliui.

Kaip ir kiekviename kare, taip ir šiame, deja, neišvengta ir didelių civilių gyventojų aukų.

Šiame kare, vykusiame po Antrojo pasaulinio karo, Lietuva negavo jokios rimtesnės pagalbos iš demokratinių Vakarų valstybių, nors kovojo už demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimą, prieš vienpartinę komunistinę diktatūrą, terorą. Daugiau dėmesio partizaniniam karui rodė Vakarų šalių žvalgybos, per „geležinę uždangą“ buvo nustatyti kontaktai su Vakarais, tačiau jie buvo riboti ir nereguliarūs. Ir tai buvo viskas, nes partizanai išsilaikė tik remiami paprastų lietuvių valstiečių maistu, drabužiais, renkant jiems ginklus, šaudmenis, vaistus ir medicines priemones, o šimtai ir tūkstančiai ryšininkų buvo jų paštas, komunikacija, spaudos platintojai, jų akys ir ausys ilgame ir žiauriame kare po karo.

Pradėti ir tęsiami įvairūs partizanų įamžinimo darbai. Įamžinimas vyko valstybinių įstaigų, visuomeninių organizacijų, privačių asmenų iniciatyva. Ryškiausi J. Žemaičio atminimo įamžinimo pavyzdžiai:

1997 m. J. Žemaitis apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyčio ordinu (aukščiausias

180 Anušauskas, A. *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 187, 279–280.

181 1952 m. gruodžio mėn. LSSR MGB ministro gen. mjr. P. Kondakovo pažyma „Apie Lietuvos SSR MGB organų darbo rezultatus, kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo gaujomis“, Kn.: Tininis, Vytautas. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953*. II tomas. Istorinė studija ir faksimilių dokumentų rinkinys, Vilnius, 2003, p. 75–76.

karinis Lietuvos Respublikos apdovanojimas).

1998 m. suteiktas dimisijos brigados generolo laipsnis.

1998 m. Lietuvos karo akademijai suteiktas Generolo Jono Žemaičio vardas.

1999 m. atidengtas paminklas prie Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos, 2009 m. – Kauno karo muziejaus sodelyje. Atminimo paminklai pastatyti ir kitose vietose.

2007 m. ir 2009 m. jo vardu pavadintos Šimkaičių pagrindinė mokykla ir Raseinių gimnazija.

2009 m. Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė, kad J. Žemaitis faktiškai vykdė Lietuvos Respublikos prezidento pareigas.

Istorikė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, parašiusi pirmą išsamią knygą apie J. Žemaitį-Vytautą, pavadino ją „Žuvusiųjų prezidentas“. Gal tai netgi tiksliausias jo pareigybės apibūdinimas, taupiai nusakantis Lietuvos partizanų, kovojusių 1944–1953 m., pasiaukojimą, drąsą, generolo Jono Žemaičio kovotojų tragizmą, sąmoningai dedamą didžiausią auką – gyvybę – už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.

Lietuvos partizanų, laisvės kovotojų įamžinimo darbai tebetęsiami, statomi atminimo ženklai, ieškomi ir iškilmingai perlaidojami jų išniekinti palaikai, atliekami moksliniai tyrimai, saugomos atmintinos vietos. Gausėja literatūros apie iškilus partizanus, jų gabiausius vadus, sudaryti atskiri teminiai straipsnių ir dokumentų rinkiniai, pasirodė didesnės apimties biografijų, atsiminimų. Partizanų, laisvės kovotojų drąsa ir pasiryžimas padeda įsitvirtinti nuomonei, jog ginti tėvynę yra garbinga, kilnu, didvyriška. Nereikia nuvertinti didvyriškumo, aukos, pilietiškumo, noro išsaugoti tautinį identitetą, kai priešui okupavus Lietuvą buvo atnešta ir primesta svetima ideologija, skaldžiusi ir priešinusi visuomenę, užsimojusi vesti lietuvius nutautinimo ir kolonizavimo, suliejimo į vieną sovietinę tautą keliu. Europa šiandien eina savanoriško vienijimosi keliu, tačiau tai – demokratinis tautų vienybės kelias, toje Europoje tikriausiai susiras sau vietos ir tautinės valstybės, tarp jų ir Lietuva, dėl kurios dėjo galvas tūkstančiai partizanų, jų rėmėjų, ryšininkų. Jų kovos atminimui ir skirta ši knygutė.

Asmenvardžių rodyklė

A

Aleščikas Jonas-Rymantas – 107, 109
Anušauskas Arvydas – 66, 155, 157
Armonas Antanas-Arvydas – 142
Atgalainis Vladas-Galiūnas – 142

B

Bagušauskas Juozapas Romualdas – 109
Bailly – 32
Baliukevičius Lionginas-Dzūkas – 64, 71, 121
Baltūsis Antanas-Žvejys – 101, 102
Bakšys Antanas-Germantas – 81, 137, 138, 140
Bartašienė Jadvyga – 138
Bartkus Petras-Dargis, Žadgaila, Sąžinė – 56, 58, 59, 75, 90, 96, 99, 106, 110, 117, 123
Belaglovas Jonas-Algis – 75
Beria Lavrentij – 143, 150, 151
Blažys Antanas-Zigmas – 115
Blužienė Marijona – 56
Bubnys Arūnas – 51
Bumblauskas Alfredas – 11

C

Cibulskas Povilas – 106

Č

Čeponis Juozas-Budrys, Tauragis – 58, 68, 72, 75, 85, 106
Čepulytė (Petrauskienė) Aistė – 71, 106, 108, 117

D

Dailidė Urbantas-Taurus – 116
Dambrauskas Antanas ir Elena – 71
Danilčev – 151

Daukša Aleksandras – 17
Daukša Antanas – 17
Digrys Vytautas – 49
Dinne – 32

E

Elsbergas – 49

G

Gaižutis Bronius – 67
Gaškaitė (Žemaitienė) Nijolė – 18, 20, 24, 26, 31, 44, 46, 49, 56-58, 61, 72, 73, 75, 80, 88, 89, 90, 100, 101, 109-111, 116, 117, 122-124, 128, 131, 144, 151, 156, 158
Gerulaitis Zenonas – 31, 34
Girdzijauskas Juozas – 76, 80, 143, 156
Glemžaitė Diana – 78, 153
Grigalavičiūtė Leonora-Vida – 80, 100
Grigonis Leonardas-Danys, Užpalis – 106, 117, 128
Grybinas Aleksandras-Faustas – 115-117, 123
Gužaitis Pranas – 49, 57
Gužas Vytautas-Kardas – 95, 98, 99, 116, 123

H

Harm Hermann – 50
Herscher Henri – 32
Hitler Adolf – 26, 27

J

Jankauskas Juozas-Demonas – 115, 116
Jankevičiūtė Rožė-Jurgis – 80, 100
Jasinevičius Jonas-Margis – 74, 75
Jeckeln Friedrich – 50, 51
Jokubauskas Alfonsas-Šura (Šiūra?) – 76
Jucius Aleksas-Gylis – 99
Juodis Viktoras – 56
Juodišius Jonas – 40
Juraitė Leonora – 111
Juras Jonas-Žilvinys – 111
Jurkūnas Aleksas-Valeras – 99
Juška Rapolas – 40, 41, 45
Juškaitė Aušra – 79

K

Karevičius Pranciškus – 20
Karklinš – 32
Karbočius Bronius-Bitė – 131

Kasparas Kęstutis –
Kasperavičius Juozas-Angis, Visvydas – 67, 85-87, 89, 90, 120
Kašėta Algis – 71, 89, 109, 116, 120, 122, 156
Kaubrys Saulius – 27
Kaulinis Vincas-Miškinis – 108
Kaunietis Romas – 100
Kazlauskas Antanas – 49
Kiaulėnas Petras – 33
Kibirkštis Justinas – 23
Kiliotaitis Juozas-Dagys – 115
Kimštas Jonas-Žalgiris – 109, 110, 129, 131, 149
Kisielius Juozas-Genius – 137
Krikščiuonas Jurgis-Vytautas, Rimvydas – 91, 127
Krivickas Bronius – 136, 148
Kulakauskas Antanas – 11
Kuodytė Dalia – 89, 109, 116, 120, 122, 156
Kurtinaitis Edmundas-Kalnius – 87, 95, 96
Kvedaras Antanas-Tautvydas – 130, 131

L

Labanauskas Krizostomas-Justas – 87,
Lelešius Justinas-Grafas – 60, 88, 121
Ličkutė Juzefa – 75
Liekis Algimantas – 151
Liesis Antanas-Tvanas, Idenas – 95, 98, 99, 105, 106
Liesis Bronius-Kaukas, Naktis – 105, 117, 123
Liubinavičienė Ona – 80, 152
Lozoraitis Stasys – 123
Lukša Juozas-Kęstutis, Skrajūnas, Skirmantas, Daumantas – 91, 127, 131, 132

M

Mačiulis Povilas-Robertas – 96
Markulis Juozas-Erelis, agentas Ažuolas – 86, 87, 89
Martavičius Leonardas – 151
Maslauskienė Nijolė – 108, 109
Milaševičius Aleksandras-Ruonis – 107, 108
Miknienė Antanina – 117
Miknius Stanislovas-Gailutis – 117
Miliulis Aleksas-Neptūnas – 99
Mišeikis Vladas-Tarzanas – 105, 137
Molotov Večiaslav – 43
Montvydas Vladas-Etmonas – 107
Morkūnas Povilas-Rimantas – 128, 129, 139, 140

N

Nausėdaitė Nina-Rasa – 75, 80, 89, 100
Neverdauskas Bronius-Papartis – 96
Norkus Albertas-Starkus – 99
Nuobaras Jonas-Lyras – 95, 98, 99

O

Orlingis Mečys-Ričardas – 95, 98, 99

P

Paliūnas Juozas-Rytas – 128, 129, 132
Palubeckis Juozas-Simas – 115, 131, 133, 137, 138, 143-145, 152
Palubeckis Rapolas – 138
Palubeckis Stasys – 138
Palubeckis Vytautas – 138
Palubeckytė Apolonija – 138
Palubeckytė Elena-Liudas – 138, 145, 152
Palubeckytė Julija – 138
Pakarklis Alfonsas-Kilpa – 96
Pakarklis Teofilis-Algis – 96
Pečkauskas Vladas-Gegužiukas – 99
Petrauskas Algimantas – 58, 75
Petryla Alfonsas – 57
Pijus XII – 84
Pipiraitė Teklė – 111
Pyplys Kazimieras-Mažytis, Audronis – 91, 127
Plechavičius Povilas – 50, 51
Pliupelytė Elvyra-Zita – 81, 100
Polujanskas Jurgis – 33, 34

R

Ramanauskas Adolfas-Vanagas – 115-117, 120, 128, 129, 131
Rašimaitė (Stankienė)-Kazimieras – 79
Remeika Kęstutis – 109
Remeikis Česlovas-Plienas – 99
Ribbentrop Joachim von – 43
Roosevelt Franklin Delano – 74
Ruibys Kazimieras-Inžinierius – 99
Rupšaitis Jonas-Žilius – 137
Ruzgas Albertas – 99

S

Sankauskas Vytautas-Daukantas – 128, 129
Savėnas Viktoras – 51
Sehostak – 32
Seneckis Antanas-Žaibas – 99
Sklėrius Alfonsas – 44
Skrickai – 132
Skrickis Kleopas – 143
Skurskis Juozas-Laisvūnas – 110
Slučka Antanas-Šarūnas – 108
Smetona Antanas – 19, 20, 27, 60
Sniečkus Antanas – 74, 144, 151
Steponaitis Dominykas-Taurius – 98, 101, 109, 110
Stalin Josif – 73, 123
Stankaitis Pranas – 49
Stankus Petras-Gruodis – 115
Starkauskas Juozas – 66
Strainys Pranas-Pranciškus – 99

Š

Šibaila Juozas-Diedukas, Merainis – 109, 110, 111, 116, 117, 122, 128, 129, 131
Širvys Klemensas-Sakalas – 131-133, 142
Šniukšta Aleksas-Aras – 129
Šniukšta Kazys-Sakalas – 129
Šukaitis Juozas-Gintautas – 142

T

Tamošaitis Mindaugas – 11
Tamulytė Bronislava-Našlaitė – 111
Tamulytė Janina-Vaiva – 111
Tylienė Ona – 111
Tininis Vytautas – 55, 67, 71, 157
Tiškevičius Feliksas – 17
Truman S. Harry – 122
Trumpys Benediktas – 131
Tumėnas Jonas – 31

U

Ulevičius Bonifacas – 156
Urbonas Oskaras – 51
Urbutis Bronius – 49

V

Vabalas Alfonsas-Gediminas – 120
Vaitkevičius Vykintas – 71, 106, 108
Vaitkus Vladas – 26
Valionytė (Žemaitienė) Elena – 45, 46, 56, 57, 79, 80
Vaskela Gediminas – 11
Vilčinskas Jonas-Algirdas – 140, 142
Vitkus Juozas-Kazimieraitis – 120
Vytautas – 10
Venckaitis Steponas-Bijūnas – 99
Voldemaras Augustinas – 19

Z _____

Zaskevičius Algimantas-Vasaris – 58, 68, 75, 86, 90, 149
Zaskevičius Stasys – 49, 57, 58

Ž _____

Žemaitienė (Daukšaitė) Petronėlė – 17, 40, 41, 79, 151
Žemaitis Antanas – 40, 41
Žemaitis (Žemaitaitis) Jonas – 17, 18, 24, 40, 41, 79
Žemaitis Jonas-Vytautas – 10, 12, 13, 15, 17–20, 22–27, 31–36, 39–46, 49–51, 55–58, 60, 61, 65, 67, 68, 71–76, 79–81, 86–90, 95, 96, 98–102, 105–111, 116, 117, 120, 122–124, 127–129, 131–133, 137, 138, 140, 142–145, 149–152, 155–158
Žemaitis Laimutis – 46, 80, 151, 152, 156
Žemaitytė (Juškienė) Kotryna – 17, 18, 40, 41, 45, 79
Žigaras Feliksas – 20
Žiliūtė Marijona – 138, 144, 145, 152
Žukauskas Leonas – 49

Naudoti archyviniai šaltiniai:

Lietuvos centrinis valstybės archyvas:

F. 528, ap. 1, b. 381; Lietuvos kariuomenės 2-asis artilerijos pulkas.

f. 530, ap. 1, b. 429, 430, 431, 436; Lietuvos kariuomenės 4-asis artilerijos pulkas.

f. 530, ap. 8, b. 93; Lietuvos kariuomenės 4-asis artilerijos pulkas.

f. 930, ap. 5, b. 3120; Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija.

f. 930, ap. 8, b. 112. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija.

Lietuvos ypatingasis archyvas

F. K-1, ap. 58, b. 33960/3 Jono Žemaičio baudžiamoji byla.

F. K-1, ap. 58, b. 44618/3 Adolfo Ramanausko baudžiamoji byla.

F. K-30, ap. 1, 843 Jonas Žemaitis. Byla formuliaras.

F.K-30, ap. 1, b. 1390–1392 Agentūrinė byla „Sbornaja“.

V-5, ap. 1, b. 39984 Juškų šeimos tremties byla.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas

f. R 548, ap. 1, b. 51.

Naudota literatūra

1. Aitvarai. Kęstučio apygardos partizanai. Ats. redaktorius Juozas Girdzijauskas, Kaunas, 1998, 279 p.

2. Anušauskas, Arvydas. Teroras 1940–1958 m., Vilniu: Versus Aureus, 2012, 314 p.
Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai. V dalis. Sudarė Romas Kaunietis, Vilnius, 2006, 983 p.

3. Aukštaitijos partizanų prisiminimai. III dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius 2001, 1181 p.

4. Baliukevičius Lionginas – partizano Dzūko dienoraštis. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2006, 185 p.

5. Batūra, Romas. Lietuvos laisvės kovų vietos. II knyga. Partizanų generolas Jonas Žemaitis, Vilnius 2009, 88 p.

6. Bubnys, Arūnas, Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1998, 600 p.

7. Bumblauskas, Alfredas, Eidintas, Alfonsas, Kulakauskas Antanas, Tamošaitis, Mindaugas. Lietuvos istorija kiekvienam. Trečias leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, 440 p.

8. Čepulytė, Aistė, Vaitkevičius, Vykintas. Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos, Lietuvos istorijos studijos, Nr. 32, 99–124 p.
9. Daumantas, Juozas. Partizanai. Kaunas 2005, 800 p.
10. Gaškaitė, Nijolė. Partizanų vadas Jonas Žemaitis (1919 03 15 – 1954 11 26). Laisvės kovų archyvas, t. 13, Kaunas, 1995. 162–184 p.
11. Gaškaitė, Nijolė, Kuodytė, Dalia, Kašėta, Algis, Ulevičius, Bonifacas. Lietuvos partizanai 1944–1953 m. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, 494 p.
12. Gaškaitė-Žemaitienė, Nijolė. Žuvusiųjų prezidentas. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Vilnius, 1998, 512 p.
13. Kasparas, Kęstutis. Lietuvos karas. Kaunas, 1999, 624 p.
14. Kašėta, Algis. Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–1953 m. Laisvės kovų archyvas, t. 14, Kaunas, 1995, 65–71 p.
15. Kaubrys, Saulius. Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis. Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000, 290 p.
16. Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, 626 p.
17. Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje. Sudarė Aurelija Malinauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. 1999, 343 p.
18. Laisvės kovotojų prisiminimai. VII dalis, I knyga. Sudarė Romas Kaunietis, Kaunas, 2009, 817 p.
19. Laisvės kovotojų prisiminimai. VII dalis, II knyga. Sudarė Romas Kaunietis, Kaunas, 2010, 705 p.
20. Laisvės kovų archyvas. t. 1–37, Kaunas, 1991–2005.
21. Lelešius-Grafas, Justinas, Baliukevičius-Dzūkas, Lionginas. Dienoraščiai. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994, 256 p.
22. Liekis, Algimantas. LKP agonijos kronika. Dokumentinė apybraiža. Knyga 1, Vilnius, 1996, 344 p.
23. Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005. 712 p.
24. Lietuvos istorija. X tomas, II dalis (Nepriklausomybė 1918–1940 m.), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, 640 p.
25. Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.): dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Juozapas Romualdas Bagušauskas, Vilnius, 2003, 456 p.
26. Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–

1953 metais. Sudarė Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas, Kaunas, 1996, 722 p.

27. Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952 m. Dokumentų rinkinys. Sud. Nijolė Maslauskienė, Vilnius, 2000, 585 p.

28. Lietuvos partizanų Tigro rinktinė 1945–1950 m. Dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika, Vilnius, 2003, 485 p.

29. Mockūnas, Liūtas. Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje. Vilnius, 1997, 567 p.

30. Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos. Sudarė Nijolė Gaškaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1998, 711 p.

31. Petrauskas, Algimantas. Tėvynei jo plakė širdis. Partizanų vado Petro Bartkaus gyvenimui ir kovai atminti, Kaunas, 2005, 192 p.

32. Petrauskienė, Aistė, Vaitkevičius, Vyktintas. Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą. Lietuvos istorijos studijos, Nr. 34, 104–130 p.

33. Petrauskienė, Aistė. Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas. Genocidas ir rezistencija, nr. 2, Vilnius, 2006, 51–67 p.

34. Petrauskienė, Aistė, Petrauskas, Gediminas, Vaitkevičius, Vyktintas. Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai. Raseiniai, 2017, 248 p.

35. Ruzgas, Albertas. Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai. Okupacijų metai, 1940–1989. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2010, 248 p.

36. Starkauskas, Juozas. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1998, 543 p.

37. Starkauskas, Juozas. Stribai: ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2001, 614 p.

38. Surgailis, Gintautas, Lietuvos kariuomenė 1918–1998. Vilnius, 1998, 148 p.

39. Šadžius, Henrikas. Tautos drama (1939–1953). 1 dalis. Tėvas ir sūnus, Vilnius, 2015, 512 p.

40. Šadžius, Henrikas. Tautos drama (1939–1953). 2 dalis. Tauta. Tiesos sakymas, Vilnius, 2016, 680 p.

41. Tininis, Vytautas. Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953. II tomas. Istorinė studija ir faksimilių dokumentų rinkinys, Vilnius, 2003, 335 p.

42. Tininis, Vytautas. Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2014, 310 p.
43. Tininis, Vytautas. Sniečkus. 33 metai valdžioje. (Antano Sniečkaus politinė biografija), Vilnius 2000, 284 p.
44. Vaitkevičius, Vykintas. Keliai į 1949 m. Lietuvos partizanų vadų susitikimą. Vilnius, 2018, 60 p.
45. Vėlius, Gintautas. Partizanų vadavietės bunkerio Mėnaičių kaime tyrimai, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 m. Vilnius, 2011, 527–531 p.
46. Žemaitis, Jonas. Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS žlugimo iki pastarojo meto. Laisvės kovų archyvas, t. 7, Kaunas, 1993, 73–83 p.
47. Žigaras, Feliksas. Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940. I dalis. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2018, 324 p.

Serijos „Lietuvos kariuomenės istorija“ leidiniai

1. Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai. 1990–1991. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2003, 222 p.
2. Surgailis Gintautas. Lietuvos karinis laivynas. 1935–1940. V., 2003, 208 p.
3. Kazakevičius Vytautas. Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje (II–XII–XIII amžius). V., 2004, 136 p.
4. Lesčius Vytautas. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose. 1918–1920. V., 2004, 498 p.
5. Aničas Jonas. Karininkas Antanas Juozapavičius. 1894 02 13 – 1919 02 13. V., 2004, 124 p.
6. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222-355. 1992 Nr. 01-479. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2004, 512 p.
7. Juodagalvis Jonas. Švenčionių krašto savanoriai. 1918–1920 m. V., 2005, 236 p.
8. Surgailis Gintautas. Rusijos kariuomenės išvedimas. 1990–1993. V., 2005, 345 p.
9. Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Surgailis. V., 2005, 472 p.
10. Raubickas Eugenijus. Ženklas ant munduro. V., 2005, 294 p.
11. Gečas Steponas. Steponas Darius Lietuvos kariuomenėje ir sporte. V., 2005, 232 p.
12. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1992 Nr. 480-749. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2006, 374 p.
13. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 3. 1992 Nr. 750-975. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2006, 286 p.
14. Aničas Jonas. Generolas Silvestras Žukauskas. 1861–1937. V., 2006, 294 p.
15. Surgailis Gintautas. Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais. V., 2008, 247 p.
16. Surgailis Gintautas. Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. V., 2011, 300 p.
17. Katilius Artūras. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991 m. Istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai. V., 2011, 226 p.
18. Rakutis Valdas, Vaičenonis Jonas. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. V., 2012, 196 p.

19. Surgailis Gintautas. Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas. V., 2013, 188 p.
20. Katilius Artūras, Tininis Vytautas. Lietuvos kariuomenės karių uniformos, ženklai ir vėliavos. 1990–2010. V., 2014, 390 p.
21. Tamošiūnienė Milena. Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje 1919–1920 m. V., 2014, 166 p.
22. Generolas Jonas Galvydis-Bykauskas. V., 2014, 260 p.
23. Surgailis Gintautas. Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio pėstininkų Algirdo pulkas. V., 2014, 292 p.
24. Stolarovas Andriejus. Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m. V., 2015, 337 p.
25. Surgailis Gintautas. Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas. V., 2016, 276 p.
26. Surgailis Gintautas. Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas. V., 2017, 254 p.
27. Grigaliūnas-Glovackis Vincas. Generolo atsiminimai. I dalis. Carų imperijoje. V., 2017, 308 p.
28. Grigaliūnas-Glovackis Vincas. Generolo atsiminimai. II dalis. Lietuvoje. III dalis. Demokratijos sukuriuose. V., 2017, 384 p.
29. Žigaras Feliksas. Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940. I dalis. V., 2018, 324 p.
30. Žigaras Feliksas. Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940. II dalis. V., 2018, 324 p.
31. Surgailis Gintautas. Šeštasis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulkas. V., 2019, 249 p.
32. Andriškevičius Jonas. Nuo Krašto apsaugos mokyklos iki Akademijos (1992–1994). V., 2019, 88 p.
33. Katilius Artūras. Lietuvos kariuomenės šaltieji ginklai XX–XXI a. V., 2019, 248 p.
34. Pugačiauskas Virgilijus. XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija. V., 2019, 128 p.
35. Surgailis Gintautas. Lietuvos kariuomenės gudų kariniai daliniai 1918–1923 m. V., 2020, 305 p.

Nuotraukos iš LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus, Lietuvos ypatingojo archyvo ir kt.

ALFONSAS EIDINTAS
DARIUS JUODIS
GINTAUTAS SURGAILIS

PARTIZANŲ GENEROLAS
JONAS ŽEMAITIS–VYTAUTAS

Atsakingasis redaktorius Andrius Tekorius

Kalbos redaktorė Jolanta Budreikienė
Maketavo Laima Adlytė

2020-09-03 GL-366. Tiražas 300.
Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5 A, LT-10322 Vilnius
Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,
Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.